Taha Parla

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜRÜN RESMÎ KAYNAKLARI

CİLT 1

Atatürk'ün *Nutuk*'u

İLETİŞİM YAYINLARI

TAHA PARLA • Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları
CİLT 1 Atatürk'ün *Nutuk*'u

YAZARIN ÖTEKİ ESERLERİ

The Social and Political Thought of Ziya Gökalp, Brill, Leiden 1985.
Türkiye'nin Siyasal Rejimi, Onur Yayınlan, Ankara-İstanbul 1986.
Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi, İstanbul 1991.

İletişim Yayıncılık A.Ş. • *Araştırma/İnceleme Dizisi 28* • ISBN 975-470-145-8 (TK.NO)
ISBN 975-470-146-6 (I. CİLT)

1. BASKI © *İletişim Yayınları, İst. 1991*

KAPAK *Ümit Kıvanç*
DİZGİ *Maraton Dizgievi*
KAPAK BASKISI *Ayhan Matbaası*
İÇ BASKI ve CİLT *Şefik Matbaası*

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62

TAHA PARLA

Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları

CİLT 1 Atatürk'ün *Nutuk*'u

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ
Siyasal Kültür ve Egemen İdeoloji 9
Resmi İdeoloji ve Kemalizm 11
Kemalizm ve Atatürk 16
Atatürk'ün *Nutuk*'u 19

II. *NUTUK:* BİR METİN İNCELEMESİ
Karar ve Amaç 27
Eser, Eser Sahibi ve Yöntemi 29
Şef, Milli Sır, Öteki Şefler 34
Karizma ve Görevin Çağrısı 40
Karizmatik Lider Kimdir? 44
Şeften Millete Övgü 47
Kurullar mı, Lider Yönetimi mi? 50
Kurulların Yetersizliği ve Mutlak Liderin Gerekliliği 54
Karizmatik Lider, En Yüksek Şef 60
Mutlak Lider, Parti, Meclis Grubu 63
1. Türkiye Büyük Millet Meclisi 65
Meclis ve İnkılaplar 69
Şef ve Resmi Tarih 70
Güç Politikası ve Milli Siyaset 72
Halk Hükümeti ve Cumhuriyet 77
Meclis ve Anayasa (1921) 80
Mecliste Gruplar ve Muhalefet 83
Meclis ve Grup Başkanlığı 87
Başkumandanlık 90
Yine Muhalefet 99
Saltanatın Kaldırılması 102
Hilafetin Kaldırılması 106

Rehber-Şef ve Halk 111
CHP, 9 İlke, Teori ve Pratik 113
1. Meclis'ten 2. Meclis'e 118
2. Meclis ve Yine Muhalefet 122
Şef ve Alt-Şefler 125
Cumhuriyetin İlanı 129
Cumhurbaşkanı ve Millet 132
Nasıl Bir Cumhuriyet? 136
Muhalefet ve Basına Karşı 139
İlk Örgütlü Muhalefet ve İnkılaplar 146
İnkılaplar ve Olağanüstü Önlemler 153
Eserin Gençliğe Emanet Edilmesi 159

III. SONUÇ
Nutuk'ta Söylenen 165
Nutuk ve Siyasal Kültür 171

GİRİŞ

Eldeki kitapçık, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları" üzerine hazırlanan dört bölümlük bir çalışmanın birinci cildidir.

Siyasal folklorumuzdaki önemi nedeniyle yalnızca Atatürk'ün *Nutuk*'una ayrılan bu cildi, Atatürk'ün öteki söylev ve demeçlerine ayrılan bir ikinci cilt ile tek-parti döneminin siyasal ideolojisine ayrılan bir üçüncü cilt izleyecektir. Dördüncü ciltte ise tek-parti döneminin (1923-1945/50) siyasal rejimi, kurumları ve reformları ile Kemalizm'in bütünsel bir değerlendirmesi yer alacaktır. Beşinci bir ek ciltte de dönemin önemli belgelerinin yayınlanması tasarlanmaktadır.

Bu çalışmayı yönlendiren düşünce, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk otuz formatif yılı doğru anlaşılmadan, çağdaş Türk siyasal kültürünün ve yaşamının da iyi anlaşılamayacağı düşüncesidir. O dönemin kendisi ve derin izleri anlaşılmadan, bugünkü Türk siyasetinin incelenmesinin siyaset teorisinin değil siyasal antropolojinin konusu olmaya devam edeceği, Türk siyaseti incelemelerinin de -birkaç istisna dışında- bilimsel değil bilim-öncesi kalmayı sürdüreceği düşüncesidir.

Siyasal Kültür ve Egemen İdeoloji

Siyasal kültür, bir sosyal topluluğun (grup, ulus, vb.) siyasal düşünüş ve davranışlarını, siyasal kurumlarını ve en geniş anlamda "siyaset"ini biçimlendiren önemli etmenler-

den biri olarak, siyasal geleneklerin, eğilimlerin, duyguların ve temel düşünsel kategorilerin toplamı olarak tanımlanabilir.

Daha teknik bir tanımla, bir topluluğun siyasal nesnelere (anayasa, devlet, partiler, demokrasi, insan hakları, ülkenin siyasi tarihi gibi) karşı "yöneliş ve tutum alış kalıpları"dır. Gelenekler, kollektif tarihsel anılar, duygular, normlar, semboller tarafından belirlenen bu yöneliş biçimleri, genel siyasal davranış eğilimleri olarak somutlaşır. Siyasal nesneler hakkında inançlar, bilgiler ve belli bir bilinç şeklindeki "bilişsel yönelişler" ile, bu nesnelere ilişkin duygusal ve normatif yönelişler, siyasal kültürün iki ana (ve birbiriyle ilişkili) kümesini oluşturur.

Siyasal kültür bir-iki özelliğe indirgenemez, ama bazı öğelerin daha belirleyici ve merkezi bir konumda bulunduğu, ötekilerin de bunlardan belli bir iç-uyum ve tutarlılıkla türediği bir özellikler bütünü olarak düşünülebilir. Bir siyasal çözümleme kategorisi olarak siyaset teorisinde eskiden beri ama izlenimsel bir tarzda kullanılan "siyasal kültür", araştırma tekniklerinin gelişmesiyle artık daha somut ve hassas bir biçimde de kullanılabilmektedir.

Konuyu çevreleyen teorik, kavramsal ve teknik tartışmalara girmeden burada şu kadarını söyleyebiliriz ki, siyasal kurumların ve sistemlerin incelenmesinde ekonomik, politik, hukuki açıklama faktörlerinin yanısıra, sosyo-kültürel ve ideolojik etmenlere de yer verebilme olanağını tanıyan "siyasal kültür" kategorisi (indirgemeci yaklaşımı değil), özellikle karşılaştırmalı siyasal sistemler alanında, örneğin istikrarlı demokrasilerin ya da müzmin otoriter rejimlerin bazı koşullarının araştırılmasında, yararlı ipuçları verebilmektedir.

Siyasal kültür öğelerinin uzun vadede ve son tahlildeki belirleyicileri tarihsel süreç ve sosyo-ekonomik yapılar ise,

siyasal kurumları ve yaşamı hiç değilse kısa ve orta vadede belirleyen etmenlerden biri de siyasal kültürdür. Özellikle de, belli bir siyasal ideolojinin egemen ideoloji konumuna geçtiği, hele resmi ideoloji olarak devlet ya da bir tek-parti tekelinde yukarıdan aşağıya empoze edildiği durumlarda ve rejimlerde.

"İdeoloji"yi ister geniş anlamında, bir sistematik ve kapsamlı ama genel-gevşek bir dünya görüşü ya da bakış açısı/zihniyet olarak alalım; ister dar anlamında, daha sıkı ve ayrıntılı, iç tutarlılığı yüksek bir siyaset teorisi ve uygulama programı olarak alalım, bunun bir toplumda uzun süre hegemonik bir durumda bulunmasının, siyasal kültürü önemli ölçüde etkileyeceği, çakışmasa da onunla hayli örtüşecek ölçüde etki alanını genişleteceği açıktır. (İdeolojinin ancak kısmi ve egemen sınıfların çıkarlarına hizmet edecek doğrultuda çarpıtılmış dünya görüşleri ve bir "yanlış bilinç" olduğu tezi, şu noktada bizi ilgilendirmiyor; bizi asıl ilgilendiren, böyle de olsa, bir siyasal ideolojinin fenomenolojik gerçekliği ve fiili etkisi.)

Resmi İdeoloji ve Kemalizm

Bir ideolojinin egemen ideoloji haline gelmesi ve siyasal kültürün en belirleyici ögelerinden biri konumuna geçmesi, ille resmi ideoloji olarak empoze edilmesini gerektirmez. Bir siyasal ideoloji, içeriğinin özellikleri, yeniden ürettiği ve meşruiyet kazandırdığı sosyo-ekonomik yapıların sürekliliğini sağlama açısından işlevselliği, toplumsal sınıflar ve siyasal iktidar yapısının katılığı ve duraganlığı, kitlelerin eğitimsizliği ve bilinçsizliği, aydınların düşünsel ve siyasal eleştiri ve yaratıcılık düzeylerinin düşüklüğü ve salt çıkar (maddi ve manevi) kalkülüsleri gibi nedenlerle de çok uzun süreler için

egemen ideoloji, ulusal eğitimi ve kültür yaşamını belirleyen bir "kamusal felsefe" statüsünü sürdürebilir.

Başka bir deyişle, aile, okul sistemi, kitle iletişim araçları, dernekler, partiler gibi sosyalizasyon araç ve mekanizmalarıyla ve kültür kurumları, belletrist ve hatta akademik literatür kanallarıyla, yarı-resmi ya da gayri resmi egemen ideoloji/dünya görüşü olarak, kendiliğinden ve gönüllü olarak hep yeniden üretilmeye devam edilebilir. Yerine başka bir şey arama gereği duyulmaz; zaman zaman sorgulanıp yeniden incelenerek eleştirilmek ya da aşılmak şöyle dursun; kendisinin tam ne olduğu da, kuşaktan kuşağa aktarılan yetersiz klişelerle çarpıtılır, özü ve tarihsel bağlamı içindeki gerçek anlam ve önemi deforme edilebilir.

Son olarak şunu ekleyelim. Yukarıda saydığımız nedenlerin hepsi bir yana, içerik bakımından çok zengin, çok ileri, çok "iyi" olan bir ideoloji bile (hatta bilimsel teori bile) ebediyete kadar en doğru, tek doğru düşünce sistemi olarak kalamayacağına göre; bunun çok uzun süre egemen ideoloji olarak kalması, kendi dönemine göre istediği kadar akılcı ve aydınlanmacı olsun, onun böyle kalması gerektiğini savunan bir toplumun, daha doğrusu siyasal ve entellektüel sınıfların, siyasal kültüründe irrasyonel, irrasyonalist, aydınlanma karşıtı, anti-bilimsel bir öğe var demektir. Çünkü her ideoloji ya da bilimsel teori, ancak kendinden daha ileri olanların habercisi olduğu ve onların zeminini hazırladığı ve daha doğruya ulaşılabilmesi için aşılmaya imkan tanıdığı ölçüde doğrudur, değerlidir.

Daha ileri başkalarına yolu kapatan, dogmatizmini kendi içinde barındıran bir ideoloji/teori, zaten "iyi" sayılamaz. Bir teori, çeşitli bakımlardan "iyi" olsa bile, onu, düşüncede eleştirelliğin ve çoğulculuğun, dolayısıyla ilerlemenin engeli haline getiren bir siyasal kültürün mensupları ve bekçileri ay-

dın bir yolda değillerdir.

Şimdi: Kemalizm'in, buraya kadar "siyasal kültür", "egemen ideoloji" ve "resmi ideoloji" hakkında söylediklerimizin çoğuna uyduğu, bu kavramların ayırdedici özelliklerinin çoğunu taşıdığı, ya da bunların testlerinin çoğuna cevap verdiği ortadadır. Çağdaş Türk siyasal yaşamında, hem bilişsel hem duygusal-normatif planda, Kemalizm'e gönderme yapılmadan düşünce-duygu-yargı belirtildiği, ona dayanılmadan siyasi önerme ve proje üretildiği, ülkenin siyasi tarihi ve geleceği üstüne Kemalizm'le ilgisi kurulmadan (sembolik ya da diskürsif) konuşulduğu ve iş görüldüğü yok gibidir. Yalnız devlet, iktidar bloku ve resmi siyaset katında değil, genel olarak siyasi sınıfın tüm söyleminde ve hatta (aslında ne denli çelişkili olursa olsun) sol muhalefet çevrelerinde de.

Yine de bu girift yumağı analitik olarak çözmek ve ancak ondan sonra yeniden birarada ele almakta yarar var. Şöyle ki:

Kemalizm/Atatürkçülük, çağdaş Türkiye'de *çoğu zaman,* adı da açıkça konan, *tam bir resmi ideoloji* olmuştur: (1) Önce tek-parti ve ebedi-milli şefler döneminde (1923-1945/50). En güçlü ifadesini 1935 Cumhuriyet Halk Partisi Programı'nda bulmuş ve dönemin öztürkçecilik politikasının yazımıyla, küçük ses uyumuna göre, "Kamalizm" olarak tescil edilmiştir. (2) Sonra da 1980'ler ve 1990'lar Türkiye'sinde. 1980 askeri darbesinden sonra yapılan 1982 Anayasası'nda. Atatürkçülük, tekrar tek resmi devlet ve genel siyaset ideolojisi olarak ilan edilmiştir: "Başlangıç"taki toplum ve siyaset teorisinden Cumhurbaşkanı'nın ve milletvekillerinin sadakat yeminlerine, cumhuriyetin temel niteliklerinden milli eğitim esas ve hedeflerine kadar. (Bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar,* İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.)

Atatürkçülük, günümüz Türkiye'sinde birçok yasaya göre

de resmi ideolojidir. Örneğin, yürürlükteki Siyasi Partiler Kanunu'na göre, siyasi partiler "Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı olarak çalışırlar" (Md. 4); Yüksek Öğretim Kanunu'na göre, "öğrencilere ATATÜRK inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda ATATÜRK milliyetçiliğine bağlı hizmet bilincinin kazandırılması sağlanır" (Md. 5); Radyo ve Televizyon Kurumu Kanunu'na göre, yayınlar Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılır, vb. vb.

Kemalizm/Atatürkçülük, çağdaş Türkiye'de *her zaman* (gayri resmi ya da yarı resmi) *tam bir egemen ideoloji* olagelmiştir: Çok-partili dönemin ilk on yılında da (1950-1960) yürürlükte kalan 1924 Anayasası'na 1937'de konan, Kemalist tek-partinin siyasi ideolojisini özetleyen "6 Ok" (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, İnkılapçılık/Devrimcilik), 1960 askeri darbesinden sonra yapılan ve 1980 darbesine kadar yürürlükte kalan 1961 Anayasası'nda kısmen özel adlarıyla korunmuş, kısmen tanımları ve içerikleriyle devlet ideolojisi olarak sürdürülmüştür. 1961 Anayasası da, 1982 gibi özel adıyla anmasa da, sonuna kadar (hatta bazılarınca daha fazla ve gerçek) Kemalist/Atatürkçü bir anayasadır. (Bkz. T. Parla, *a.g.e.*, 1991.)

Kemalizm/Atatürkçülük, resmi, yarı resmi, gayrı resmi olarak yaptırımlara bağlanmadığı durumlarda da apaçık bir egemen ideolojidir. Siyasal partiler planında hemen akla gelen örnekleri, yalnız 1960-70'lerin "ortanın solundaki" Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve 1980'lerin "Demokratik Sol" ve "Sosyal Demokrat" partilerinin de program olarak ya tamamen ya çok büyük ölçüde "6 Ok"u ve Kemalizm'in öteki türev ilkelerini benimsemiş olmaları değil, örneğin 1. ve 2. "İşçi Partisi" ile Vatan Partisi gibi "sosyalist" (!) partilerin de "6 Ok"u hareket noktaları olarak almış bulunmalarıdır.

Siyasal sosyalizasyon planında çok fazla örnek sıralama-

ya gerek yok: Bugünün Türkiye'sinde, yalnız ilk ve ortaöğretimde Kemalist yurttaş yetiştirilmemekte, sivil üniversitelerde ve askeri akademilerde de sekiz sömestr Atatürk ilke ve inkılapları dersi okutulmaktadır.

Kemalizm/Atatürkçülüğün çağdaş Türkiye'de tüm bunlardan daha kapsayıcı, derinlere nüfuz etmiş, her konuyu kucaklayan bir *kamusal felsefe* olduğunu söylemek ise herhalde "malumu ilan" olacaktır. Kemalizm yalnız meşru sayılan siyasete, milli eğitime ve ulusal kültüre yön veren bir ideoloji/dünya görüşü değildir; toplumsal yaşamın her alanında, sağduyu eseri ve kamuya yararlı sayılan tutumların, görüşlerin ve açıklamaların bir parametresi ve gerekçesi hükmündedir. Bir yandan, resmi siyasetin ve siyasal iktidarın otoritesini dayandırdığı bir meşruiyet formülü ve miti; öbür yandan genel olarak kamunun -şu ya da bu bilgi ve bilinç düzeyiyle- kabul ettiği ve birçok fikir ve fiili değerlendirmekte kullandığı bir temel meşruiyet normudur.

Hep yeniden üretilen ve kabul ettirilen/edilen, kabul edildikçe ve yerleştikçe kendi kendini üretmeye devam eden bir meşruiyet miti/normu olan Kemalizm'in, kamusal ve günlük yaşamda büründüğü ve hükmünü sürdürdüğü biçim ve sembollerin listesi çok uzundur. Her yerde hazır ve nazır heykel ve portrelerden, her konuya ilişkin yol gösterici ve emredici değerde vecizelere, Kemalizm'den başka "izm" olamaz düşünce üniformitesinden hep Ata'nın "izinde" bulunmaya sadakat yeminlerine, çok çeşitli "kişi kültü" sembolizmlerinden yine çok çeşitli törensel uygulamalara (açık ve örtük işlevleriyle), Kemalizm'in ileride ele alacağımız temel ideolojik özelliklerinin tüm siyasal söylemdeki zengin çeşitlemelerinden sosyal ve bireysel psikolojideki koyu bir atacılık sendromuna kadar.

Kısacası, Kemalizm/Atatürkçülük çağdaş Türkiye'de tam

bir resmi ideoloji, tam bir egemen ideoloji, kapsayıcı bir kamu felsefesi olarak, bunlardan daha geniş bir kategori olan "siyasal kültür" dairesinin içini çok önemli ölçüde dolduran bir gerçekliktir. Siyasal kültür ve Kemalizm özdeş değildir ve çakışmaz ama, denebilir ki, bugünkü Türk siyasal kültürünün en ağırlıklı, en belirleyici kompartmanı, Kemalizm olarak özetlenebilecek bir bilişsel ve duygusal-normatif yönelişler ve davranış eğilimleri bütünüdür. Siyasal kültürün toplam içeriği içinde yer aldığı söylenebilecek başka unsurlar (sol, liberal, dinci yönelişler gibi alt-kültür ideolojileri) ile "yüksek kültür" haline gelmiş olan Kemalizm'in nüfuz edemediği ölçüde "halk kültürü" ve Osmanlı-İslam toplumunun geleneksel uzantıları/tortuları ya marjinaldir, ya da gayri meşrudur. Bu, en azından, 1990'lar Türkiye'si için, diyelim ki 1950'ler, hele 1920'ler Türkiye'si için olduğundan çok daha böyledir.

Kemalizm ve Atatürk

Kemalizm'in Türk siyasal kültürüne (özellikle bugünkü) somut katkılarını ve onun içinde tuttuğu tam yeri, kısmen bu cildin sonunda, kısmen de ileriki ciltlerde -ancak belli bir malzemeyi elden geçirdikten sonra- değerlendirebileceğiz. Yalnız burada hemen işaret etmemiz gereken bir nokta şudur: Yukarıda sözünü ettiğimiz yumağın çözülmesi gereken bir başka ipliği de, Atatürk'ün kişisel görüşlerinin öncelikle Kemalizm'le (tek-parti döneminin ideolojisi ve daha sonraki Kemalizm ağırlıklı resmi egemen ideoloji ile) ve daha genel olarak da Türk siyasal kültürüyle olan ilişkisidir.

Önemli bir düşünürün ya da siyasi kişinin, kendi adını taşıyan ya da kendisine bağlılık ifade eden/kendisinden kaynaklandığını iddia eden izleyiciler ve akımlar ile olan düşün-

sel ve ideolojik-politik ilişkisi her zaman çok net değildir, çoğu zaman da problematiktir. Kaynak-kişinin görüşleri işlenebilir, çarpıtılabilir, aslından çok da uzaklaştırılabilir. Bu sapmalar ayrıntılarda da olabilir, kimi zaman özde de. (Hemen söyleyelim ki, 12 Eylül Atatürkçüleri'nin "laiklik" konusundaki saptırmaları ile 27 Mayıs Atatürkçüleri'nin bir bölümünün "sosyalizm" yakıştırmaları hariç -ki ikisi de çok çabuk sırıtan saptırmalardır-, daha sonraki Kemalistler'in orijinal/tarihsel Kemalizm'e getirdiği öze ilişkin ciddi deformasyonlar söz konusu değildir. Bu bakımdan, Kemalizm -belli nedenlerle- çok değişmeden uzun süre kalıcılığını korumuş bir ideolojidir.)

Onun içindir ki, böyle bir çalışmada titizlikle dikkat edilmesi gereken bir nokta, Atatürk'ün kişisel görüşlerinin, sırasıyla, Kemalist tek-parti ideolojisiyle, resmi ve egemen genel Kemalist ideolojiyle ve nihayet Türk siyasal kültürüyle olan ilişkisini net ve doğru anlamaya/koymaya çalışmak olmalıdır. Çalışmanın planını yeniden hatırlatmak gerekirse, 1. ciltte Atatürk'ün *Nutuk*'ta ortaya koyduğu genel dünya görüşünü, siyaset anlayışını ve yöntemini; 2. ciltte Aatürk'ün daha dar, programatik siyasal ideolojisini; 3. ciltte devlet-partisi C.H.P.'nin siyasal ideolojisini saptamaya ve herbirinin sırasıyla resmi/egemen ideolojiye ve siyasal kültüre katkılarını belirlemeye çalışacağız. 4. ciltte de Kemalizm'in ve Kemalist rejimin bütünsel bir değerlendirmesini yapmayı deneyeceğiz.

Bir sonraki bölümde, Atatürk'ün *Nutuk*'uyla ilgili bazı açıklamalar yapmadan önce konuyla ilgili üç büyük yanılgıya işaret etmek istiyorum:

(1) Kimileri, Atatürk'ün bir ideolog, Kemalizm'in de bir ideoloji olmadığını söylüyorlar. İkinci önermeyi tartışmayı abesle uğraşmak sayıyorum. Birinci önerme ise genellikle,

bir ölçüde Atatürk'ün bazı sözlerinden de hareketle, Atatürk'ün siyaset anlayışında "aksiyon"un "doktrin"den ağır bastığı ve sıkı sıkıya tanımlanmış, ayrıntılandırılmış bir siyasal ideoloji bulunmadığı düşüncesinden kaynaklanıyor. Oysa aksiyonun doktrinden önemli olduğu savı, doktriner netlikten sakınma, çeşitli (hatta bazen çelişkili) ögeleri aynı bütün içinde uzlaştırma ve yüksek dozda bir pragmatizm, belli tür bir ideolojiler grubunun ayırdedici özelliğidir. Kaldı ki Atatürk, enazından, değişmez genel başkanı ve mutlak şefi olduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojik programlarının sahipliğini tanım gereği ve hiç değilse 1923-1938 arasında üstlenmiş demektir. Bu yanılgıya düşenlerin bir bölümünün hatası kavram karışıklığı ise, bir bölümünün kaygısı da (bilinçli ya da yarı-bilinçli) Kemalizm'in ve Atatürk'ün görüşlerinin, siyaset teorisinin kavramsal araçlarıyla sıkı bir analize tabi tutulmasının yaratabileceği de-mistifikasyonun kendilerinde yol açacağı bilişsel ve duygusal sarsılma gibi görülmektedir.

(2) Kimileri, Kemalizm'in ve hatta Atatürk'ün artık o kadar önemli olmadığını, siyasette de kamu vicdanında da eski yerini korumadığını, çok sözün ve sembolizmin ötesinde uygulamada hükmü kalmadığını söylüyorlar. Bu görüşü dikkatsiz, hatta içtenliksiz buluyorum. Atatürk, tarihsel bir kişi, ulusal bir kahraman olarak her zaman ve hâlâ önemlidir, önemli görülmektedir ve önemli görülmelidir; Kemalizm'in resmi egemen ideoloji olarak önemini abartmak ise mümkün değildir; Atatürk'ün ise kişi kültü sahibi ve baş-ideolog olarak siyasi kültüre yaptığı katkı (tek-parti Kemalizm'iyle ve daha sonraki Kemalizm'lerle örtüştüğü yerlerde de örtüşmediği yerlerde de) ve bu katkının izleri ve algılanışı, çağdaş Türk siyasal kültürünün en önemli parçasıdır. Bu görüşü savunanların bir bölümü bölük pörçük bazı tezahürlerden yan-

lış bir genellemeye gidiyor ise, bir bölümü de (özellikle sözde "radikal-şık sol" ve yüzeysel liberal çevrelerde), bu son derece önemli siyasal gerçekliğin boyutlarıyla düşünsel ve medeni cesaretle ve ciddi politik mücadele anlayışı içinde cepheden karşılaşma ve yüzyüze gelme zahmetinden kaçınıyor gibidirler. (Üstelik kendileri farkında olmadan, derece derece, biçim biçim, Kemalizm'in mirasçıları arasındadırlar.)

(3) Kimileri, kendilerinin Atatürk'e daha yakın olduğunu, gerçek ya da doğru Atatürkçülüğün/Kemalizm'in kendilerininki olduğunu iddia ediyorlar. Hatta şöyle veya böyle gerekçeler kullanarak yapay bir "Atatürkçülük'e karşı Kemalizm" ayrımı yapıyorlar; birinin saf hali, öbürünün yoz hali olduğunu ileri sürüyorlar. Bunların bazıları, diğerlerine göre, gerçeğe görece yakın olabilirler ama, onlar da daha genel bir sorunun bir parçası olmaktan kurtulamıyorlar: Mustafa Kemal Atatürk'ün ve tarihsel Kemalistler/Atatürkçüler'in dünya görüşünün ve siyasal ideolojisinin doğru bir tahlilini (katekizmin ötesinde bir "anlama"ya dayanan) yapmadan kendi öznel yakıştırmalarını Atatürk'e maletmeye çalışıyorlar. Oysa bağlılık iddia ettikleri görüşlerin ciddi bir bölümü Atatürk'ün görüşleri değil, kendi görüşleri. (Bu ilginç sosyolojik olay, politik ve entellektüel bir tartışma değil, psikolojik bir şecere kavgası ve ilkel bir siyasal mücadele tekniği -otoriteyle özdeşleşmeye ve başkalarını dışlamaya dayanan. Oysa yapılması gereken, "tarihsel" Atatürk'ü ve Kemalizm'i olduğu gibi, kendisi gibi, tesbit etmek ve bunun için de onu içinde kalarak değil, içine girip çıkarak ve dışından bakarak anlamaya çalışmak.

Atatürk'ün "Nutuk"u

Nutuk, 15-20 Ekim 1927 tarihlerinde, 6 günde, 36.5 saat-

te, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (Fırkası'nın) 2. Büyük Kurultay'ında söylenmiştir. Yani, I. Meclis'tekinden (1920-1923) sonra II. Meclis'teki muhalefet ve ciddi siyasi rakipler de tam olarak bertaraf edildikten, tek-parti yönetimi iyice konsolide edildikten ve T.B.M.M., CHP'nin parti-grubu haline geldikten sonra. Artık galiplerin resmi tarihi istedikleri gibi rahatça yazabilecekleri konum elde edilmiştir. Aslında bu konum daha 1925'te, Terakkiperver Fırka'nın kapatılması ve Takriri Sükun Kanunu'nun çıkarılmasıyla büyük ölçüde sağlanmış sayılabilirdi; geriye kalan tek iş 1927'de III. Meclis'e geçilirken, bu meclisi "toparlamak"tı. Nitekim *Nutuk*, son sayfalarında 1925'e kadar gelir; 1926-27 yıllarından bahis yoktur. (861. sayfada hâlâ II. Meclis'in 2. yılında bulunulduğundan söz edilmektedir.)

Atatürk, *Nutuk*'un 483. sayfasında (2. cildin 1. sayfasında), söylevinin (toplam 898 sayfa) birinci ve ikinci yarılarının kapsamını ve söylevinin amacını şöyle anlatmaktadır:

> **Muhterem Efendiler;**
>
> **Şimdiye kadar, vukubulan maruzatım, şahsan ve Heyeti Temsiliye namına, temas ettiim vakayi ve hadisatın izahına matuf idi. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisinin küşadından ve alelusul hükümet teşekkül ettikten bugüne kadar, vukua gelmiş olan hadisat ve inkılabata şamil olacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe vazıhan malum olan veyahut suhuletle malum olması mümkün bulunan vakayi safhalarına aittir. Filhakika, Meclisin zabıtnamelerinde, vekaletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vakayi ve hadisatın vesaiki mazbut ve**

mahfuz bulunmaktadır. Binaenaleyh, ben, bütün bu vakayiin yalnız istikameti umumiyesini işaret ve tesbit etmekle iktifa edeceğim. Maksadım, inkılabımızın tetkikında, tarihe medarı suhulet olmaktır. Bütün bu vakayi ve hadisatın cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümet Reisi, Başkumandan ve Reisicumhur sıfatlarını haiz bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilatımızın reisi umumisi sıfatiyle bu vazifeyi ifaya kendimi mecbur addederim.

Bu metne ileride daha ayrıntılı dönmek kaydıyla, burada şu kadarını söyleyebiliriz ki, 1. cilt (432 sayfa) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan dönemi, 2. cilt (465 sayfa) Meclis'in açılışından 1927'ye kadar geçen dönemi kapsar. Atatürk'ün amacı ise, "inkılabımızın incelenmesinde, tarihe kolaylık (sağlamaktır)." Öyle anlaşılıyor ki, Atatürk bu amacı, resmi tarih yazımını yönlendirmeyi, gerçekleştirmeye ancak 1927 yılında vakit ve imkan bulabilmiştir.

Bu incelemede kullandığımız ve sayfa göndermeleri yaptığımız *Nutuk* metni Türk Tarih Enstitüsü basımıdır:

Cilt I: 1919-1920. İstanbul: Maarif Basımevi, 1960.

Cilt II: 1920-1927. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1962.

Cilt III: Vesikalar. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1963.

Nutuk metninin, hacim olarak büyük bir bölümünü (isteyen ölçebilir) iç siyaset olayları, diplomasi ve dış politika olayları, askeri tarih, İstanbul-Ankara ilişkileri, ayaklanmalar, düşman işgali, lojistik sorunlar, görüşme ve yazışmalar, mitingler ve kongreler, kurtuluş savaşının aşamaları, askeri ve siyasi örgütlenme aşamaları ve Atatürk'ün önem verdiği çeşitli episodlar ve ayrıntılar kaplar. *Nutuk,* çok şeyi kapsayan, ustaca ve ekonomik biçimde gerçekleştirilmiş bir "anla-

tı"dır; bir askeri-siyasi seyir defteridir.

Yine, hacim olarak çok yer tutan bir başka bölüm (isteyen ölçebilir), Atatürk'ün çok sayıda kişinin eylemleri ve kişilikleri üzerine gözlemleri ve yargılarından oluşur. Bu bakımdan *Nutuk*, bir dönemin siyasi elitler galerisi, bir kolektif biyografi, bir portreler albümüdür. Ustaca ve hararetli bir üslupla yazılmış bir "tarihi iddianame" ve "hüküm"dür. Bu kişiler özellikle, Kurtuluş Savaşı'ndaki basiretleri ve Cumhuriyet inkılapları konusundaki tutumları açısından yargılanırlar. (Çok büyük bölümü de iyi çıkmaz bu yargılamadan.)

İncelememizde, *Nutuk*'un bu bölümleri üzerinde, asıl ilgilendiğimiz bölümü ve içeriğiyle bazen belli bir ilişkisini kurma gereğinin dışında, neredeyse hiç durmadık. Bizim üzerinde durduğumuz, *Nutuk*'un seyir defteri anlatısının arasına yerleştirilmiş, "yazar sesi"ni veren, yazarın/hatibin temel görüşlerini söylediği ve kendi siyasal kişiliğinin dikkate alınması gerektiğini düşündüğü yanlarını sergilediği sayfaları, içeriği düşünsel ve moral olarak yoğun ve yüklü, "kritik metinler" diye adlandırabileceğim bölümlerdir. "İçindekiler"de toplu olarak, II. Bölüm'de de tek tek görüleceği üzere, bu metinler, Atatürk'ün dünya görüşünü, tarih felsefesini, genel siyaset anlayışını, siyaset yöntem ve üslubunu veren metinlerdir. Daha dar ve teknik anlamda, Atatürk'ün siyasal ideolojisine ilişkin çok şey yoktur *Nutuk*'ta. (Bu, 2. cildin konusu olan söylev ve demeçlerindedir.) Ama *Nutuk*'ta şu saydıklarımız açısından zengin, açık seçik malzeme vardır.

Nutuk'u incelerken, bu tür kritik metinleri, bazen tekrar pahasına, atlamamaya özen gösterdim. Elbette birkaçını atlamış olabilirim, ama öyle sanıyorum ki; bunlar, ele aldıklarımın incelenmesinin ortaya koyduğu anlamları daha büyük bir olasılıkla doğrulayacaktır (genel çizgi ve iç-mantık bellidir), daha küçük bir olasılıkla eğreti ya da çelişik kalacaktır.

(Tabii, tersi kanıtlandığı takdirde düzeltme yapmam gereği ortada durmaktadır.)

II. Bölüm'deki başlıkları ben empoze etmedim ve *Nutuk*'u bunlara göre seçici biçimde okumaya girişmedim. Metni baştan sona okuma(lar) süreci içinde, bu başlıklar, yukarıda işaret ettiğim "anlatı" ve "iddianame"-dışı sübstantif kriterlere göre kendiliğinden ortaya çıktı. Bir de şu var. Benzer-yakın konuları, tematik olarak biraraya toplamadım. Anlatının kronolojisini bozmamak ve akışı kesmemek için, o kronolojiye uydum. Bazen tekrarları göze aldım - ek nüanslar, yitirilmemeyi gerektirdiği hallerde.

Kritik metinlerin incelendiği II. Bölüm'de yapılan iş şu oldu: (1) Aynen, alınan *Nutuk* pasajını, yeni Türkçe'yle "açan" bir orijinal metin tekrarı yapıldı. Metne neredeyse hiçbir yorum katılmadı; yalnızca, orijinal metnin açılımını tamamlaması sağlandı; mantık ve anlam zincirindeki boş halkalar (varsa) yerine kondu. Bir başka deyişle, yazarın/hatibin öznel anlamı ve amacı, okuyucuya, bugünün Türkçesi'yle ve daha açık-tam, tekrarlandı, uzantıları gösterildi.

Daha sonra, bu orijinal-açılmış metin, kendi sınırlı bağlamının ötesinde ama Atatürk'ün görüşlerinin bütünlüğü çerçevesi içinde çok az yorumlandı ve belki biraz daha geniş bir bağlama oturtuldu. Burada esas olarak yine Atatürk'ün öznel niyetlerinin ve bakış açısının "içten anlaşılmasıyla" yetinildi; dışsal referans noktalarına göre "açıklanması" ve "değerlendirilmesi"ne, teorik ve karşılaştırılmalı olarak analizine girişilmedi. Çünkü bu iş, ek verilerin II ve III. ciltlerde gözden geçirilmesinden sonra, ancak IV. ciltte yapılabilecektir.

NUTUK: BİR METİN İNCELEMESİ

O halde ciddi ve hakiki karar ne olabilirdi? ***Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hâkimiyeti milliyeye müstenit, bilâkaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek!***

İşte, daha, İstanbul'dan çıkmadan evvel düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz tatbikatına başladığımız karar, bu karar olmuştur....

Osmanlı Hükümetine, Osmanlı padişahına ve müsliminin halifesine isyan etmek ve bütün milleti ve orduyu isyan ettirmek lâzım geliyordu...

(*Nutuk*, ss. 12-13 ve 14-15)

Nutuk, Atatürk'ün açık iddiasına göre, olayları kronolojik olarak sıralayan, betimleyici bir tarihten ibaret değildir; bir ön-düşüncenin, belli bir askeri-siyasi projenin zaman içinde uygulanmasının öyküsü ve savunusudur.

Bir karar vardır; tarihi anlatılan şey, o kararın uygulamalarıdır.

Karar, varolan hükümete ve devlete, eski rejime isyan et-

mek, millet ve orduyu da isyan ettirmek, ulusal egemenliğe dayalı ve tam bağımsız, yeni bir Türk devleti (cumhuriyeti) kurmaktır.

Bu karar, tek doğru karardır; ülkenin ve ulusun karşı karşıya bulunduğu sorunlar hakkında alınan öteki "üç tür karar" yanlıştı, çünkü bunlar ya himayeci ya mandacı ya da yalnızca yerel kurtuluş reçeteleri öngörmekteydi. Ayrıca, düşman devletlere, padişaha ve halifeye karşı çıkmamaktaydı. Kaldı ki "Bu zihniyette olan yalnız avam (basit halk) değildi; bilhassa havas (seçkinler) denilen insanlar böyle düşünüyordu" (ss. 11-12).

Tek doğru kararı baştan beri bilen ve hep onu uygulayacak olan kişi Atatürk'tür. "Millet ve ordu padişah ve halifenin hıyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinsel ve geleneksel bağlarla muti ve sadık" idi (s. 10).

Bu mühim kararın bütün icabat ve zaruriyatını ilk gününde izhar ve ifade etmek, elbette musibolamazdı. Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını ihzar eylemek ve kademe kademe yürüyerekhedefe vâsıl olmaya çalışmak lâzım geliyordu. Nitekim öyle olmuştur. Ancak dokuz senelik efal ve icraatımız bir silsilei mantıkiye ile mütalâa olunursa, ilk günden, bugüne kadar takibettiğimiz istikameti umumiyenin ilk kararın çizdiği hattan ve teveccüh eylediği hedeften asla inhiraf eylememiş olduğu kendiliğinden tebarüz eder.

Burada, zihinlerde mevcudolması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin, çözülmesini teshil için, bir hakikati beraber müşahede etmeliyiz. Tezahür eden millî mücadele, haricî istilâya karşı vatanın halâsını yegâne hedef addettiği halde bu millî mücadelenin muvaffakıyete iktiran ettikçe safha safha bugünkü devre kadar iradei milliye idaresinin bütün esasat ve eşkâlini tahakkuk ettirmesi tabiî ve gayrikabili içtinap bir seyri tarihî idi. Bu mukadder seyri tarihiyi ananevi itiyadiyle, der-

hal ihtisas eden hanedanı hükümdari, ilk andan itibaren millî mücadelenin hasmı bîamanı oldu. Bu mukadder seyri tarihiyi ilk anda ben de müşahede ve ihtisas ettim. Fakat nihayetekadar şâmil olan bu ihtisasimizi ilk anda kâmilen izhar ve ifade etmedik. Müstakbel ihtimalât üzerine fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye, hayalât mahiyetini verebilirdi; harici tehlikenin yakın tesiratı karşısında, müteessir olanlar arasında, ananelerine ve fikrî kabiliyetlerine ve ruhi haletlerine mugayir olan muhtemel tahavvülâttan ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi.

(*Nutuk*, ss. 14-15)

Bu kararın-tasarının uygulanmasının tarihini yapan-yazan kişi, olaylarla birlikte gelişmez; iddiası odur ki, baştan beri aynı kişidir, gelişme aşamalarını ve hedefini önceden bilmektedir. Gelişecek olan, daha doğrusu onun tarafından geliştirilecek olan, millettir. Bir metafor kullanacak olursak, bu ulusal "büyüme romanı"nın (Bildungsroman) kahramanı toplumdur; ama asıl kahraman, onu büyütecek olan, ondaki gelişme yeteneğini sezen, işleyen, koruyan ve eseri yaratan kişi ("Ben"), Atatürk'tür. İddia, budur.

"Milletin duygu ve düşüncelerini hazırlayarak," önce "kurtuluş savaşı"nın sonra da "milli irade yönetiminin (cumhuriyetin) bütün esaslarının ve biçimlerinin" gerçekleşmesini sağlayacak kararın sahibi, aynı zamanda "tarihin kaçınıl-

maz seyri"ni de (gayrikabili içtinap ve mukadder seyri tarihî-yi) sezen ve gözleyen (müşahede ve ihtisas eden) ve eylemlerini ona göre planlayan, bir yandan da bu seyri kolaylaştıran bir özne, bir tarih ebesidir. Öyle olunca da hem öznel kararlılığı hem de kararlarının nesnel doğruluğu şaşmazlık kazanmakta, başarı kesinleşmektedir. Önder, yanılmaz ve sapmazdır; "... dokuz yıllık eylemlerimiz ve işlerimiz bir mantık silsilesiyle düşünülürse, ilk günden bugüne kadar izlediğimiz genel doğrultunun, ilk kararın çizdiği hattan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden ortaya çıkar."

Buna karşılık, toplum yanılabilir ve yanıltılabilir, doğruyu baştan görmeyebilir; bu nedenle önderin bildiği doğru hareket tavrını ona baştan tam olarak söylememek, alıştıra alıştıra bildirmek ve onu yönlendirmek, gerçeğin tamamını bazen onun yararına saklamak gerekir: "Bu önemli kararın bütün gereklerini ilk günde açıklamak ve ifade etmek elbette doğru olamazdı" ve "... nihayete kadar süren bu duygularımızı ilk anda tümüyle açıklamadık ve söylemedik", çünkü bu "... geleneklerine ve düşünsel yeteneklerine ve ruh hallerine aykırı olan değişikliklerden ürkeceklerin ilk anda mukavemetlerini tahrik edebilirdi."

Burada yalnızca "halk için halka rağmen" tutumunun ardındaki seçkinci vesayetçiliğin tipik örneklerinden birini görmüyoruz; aynı zamanda siyasî önderin, uzun vadeli projesinin önüne çıkabilecek yakın vadeli engellere meydan vermeme kaygı ve temkinini de görüyoruz. Bu, ustaca ifade ediliyor: "... fazla beyanat, giriştiğimiz hakiki ve maddi mücadeleye hayalât mahiyetini verebilirdi; dış tehlikenin yakın etkileri karşısında, etkilenenler arasında..." (Yani: Hem bizi hayalci sanmasınlar hem de gelenekleri, düşünsel yetenekleri ve psikolojileri bakımından yeterli olmayanların direncine

yol açmayalım.)

Önderin kararı kadar yöntemi de şaşmazdır. Bu çok net tanımlanmış, Atatürk'ün *Nutuk*'unda da, öteki söylev ve demeçlerinde de, sık sık yinelenen bir yöntemdir: "Uygulamayı birtakım aşamalara ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin duygularını ve düşüncelerini hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu. Nitekim öyle olmuştur." (Ve, az önce de değindiğimiz üzere, esastan hiç sapma olmadan.)

Yöntem konusunu, hemen izleyen bölümde iyice açmadan önce, burada Atatürk'ün siyaset yönteminin bir parçası olan hitabet üslubunun ve muhakeme tekniğinin önemli bir özelliğine de değinmek gerekiyor. "Eylemlerimiz ve işlerimiz bir mantık silsilesi içinde düşünülürse" dediği bağlamda hem, açıkça, başkalarını mantıklı bir okumaya / dinlemeye / değerlendirmeye çağırıyor; hem de eylemlerinin ve işlerinin zaten görülmesi ve kabul edilmesi zorunlu bir iç-mantık taşıdığını çağrıştırıyor.

Bu, yeri geldikçe işaret edeceğimiz üzere, Atatürk'ün çok sık kullandığı bir tekniktir. Haklılığına ve mantıklılığına güveni, ya da güven tavrı, çok güçlüdür; üstelik yanılmazlığını sürekli hatırlatmak ve pekiştirmek ister. Çünkü karizmatik lider, tanımı gereği, düşmez, kalkmaz; tökezlediği anda etkisini, yandaşlarını, bir bakıma meşruiyetini yitirir. Dolayısıyla, haklılığını hem fiiliyatta göstermek, hem de sözde (kerameti kendinden menkul durumlarda bile) hep yeniden üretmek, empoze etmek zorundadır. Atatürk de bunu ustaca yapmaktadır: "... zihinlerde mevcudolması ihtimali bulunan bazı tereddüt düğümlerinin, çözülmesini kolaylaştırmak için, bir gerçeği birlikte gözlemlemeliyiz." Sanki sorun başkalarına aittir; o, çözümüne yardımcı olacaktır. Oysa sorun, en azından kısmen, kendi haklılığını ve üstünlüğünü kanıtlamaktır.

Atatürk, kendi amacına hizmet eden sirküler ve totolojik retorik tekniklerini çok sık kullanan bir hatip ve siyasetçidir. Yalnız, unutulmasın ki, Atatürk basit bir demagog değildir; söylediklerinin (ve yaptıklarının) doğruluğuna içten inanmaktadır.

Muvaffakıyet için amelî ve emin yol her safhayı vakti geldikçe, tatbik etmekti. Milletin inkişaf ve itilâsı için selâmet yolu bu idi. Ben de böyle hareket ettim. Ancak bu amelî ve emin muvaffakıyet yolu, yakın refiki mesaim olarak tanınmış zevattan bazılariyle aramızda, zaman zaman içtihadatta, muamelâtta, icraatta esaslı ve tâli birtakım ihtilâflar, iğbirarlar ve hattâ iftirakların da sebebi ve izahı olmuştur. Millî mücadeleye beraber başlıyan yolculardan bazıları, millî hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekâmülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir. Bu noktaları, tenevvür etmeniz için, efkârı umumiyenin tenevvürüne medar olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeyeçalışacağım.

Bu son sözlerimi hulâsa etmek lâzım gelirse, diyebilirim ki, ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey,bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim.

(*Nutuk*, ss. 15-16)

Yukarıda da değinildiği gibi, *Nutuk* sahibinin, doğru olduğunu yalnız kendisinin bildiği ve tek başına uygulamaya koyulduğu (*Nutuk*'un sayfalarında başkalarıyla danışma ve ve kollektif planlama temasına rastlanmaz) bir projesi ve bir nihai hedefi vardır: Uzlaşmasız bir kurtuluş savaşından sonra "millî hayatın bugünkü *Cumhuriyete* ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen tekamülatı"nı gerçekleştirmek. Hedef büyük bir değişim / dönüşümdür; ancak Atatürk bir ihtilalci/ devrimci değildir ("ihtilal" sözcüğünü kullandığına rastlanamaz *Nutuk*'ta). Çünkü yöntemi ihtilalci (devrimci) değil inkılapçıdır (dönüşümcü); yaptığı işlere de ihtilal demez, inkılap der.

Bu yöntem, kitle eylemlerini (askeri isyan ve savaş hariç) içeren, sosyal sınıflar yapısını ve siyasal iktidarın sınıf temelini zor yoluyla ve birden değiştiren bir yöntem değildir. Hükümet şeklini, siyasal kurumları ve hukuk sistemini (daha sonra da kültürel normları), bölüm bölüm (safha safha) parça parça (peyderpey) hatta yavaş yavaş değiştirmeyi öngören bir yöntemdir: "Başarı için pratik ve güvenli yol her aşamayı vakti geldikçe uygulamaktı." (Nitekim saltanat 3 yılda, hilafet 5 yılda kaldırılmış; cumhuriyet resmen 4 yılda ilan edilmiş, hukuki ve kültürel reformlara 5. yılda başlanmış, bunların tamamlanması 15 yıl almıştır.)

Dikkat edilsin, bu yöntemde bulunmadığını söylediğimiz zor ve şiddet, devrimci-kitlesel şiddet ve zordur; otokratik şiddet ya da bunun kullanılması tehdidi değil (aşağıya bakınız). Zaten Atatürk, her vesileyle görülebileceği üzere, kitlelerin öz bilincine ve doğru eylem yeteneğine kesinlikle güvenmez. Kitle-halk-millet, ancak önderin işleyip yönlendirebileceği; kendinin bile bilinçli olarak farkında olmadığı, yalnızca önderin onda bulunduğunu görebildiği bir cevhere sahiptir. Atatürk'ün düşüncesi odur ki, halk büyütülecek bir

çocuktur:

"... ben, milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını, bir *millî sır* gibi vicdanımda taşıyarak peyderpey, bütün heyeti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim."

"Biz" değil, "ben"; "vicdanımız" değil, "vicdanım"; "birlikte uygulamak", hatta "uygulanmasına çalışmak" vb. değil, "uygulatmak"...

Öyle paternalist ve monokratik bir eğitici ki, güvencesini ve otoritesini bir başka kollektiviteden almıyor, salt kendinden aldığını doğrudan iddia edecek kadar da meşruiyete aldırmayan bir kaba güç iddialısı değil; kişisel misyonunun meşruiyet kaynağını, çok dikkate değer bir biçimde, "milletin vicdanında(ki)... büyük gelişme yeteneğini" sezen / hisseden (ihtisas eden) kişi (tek kişi) olma özelliğinde / ayrıcalığında buluyor. Başka bir deyişle, tipik bir karizmatik lider psikozu ve örneği sergiliyor (ileriye bakınız).

Ayrıca: Gelişme yeteneğine sahip olduğunu, millet, Durkheim - Gökalp terminolojisiyle, bilinciyle bilmiyor, vicdanıyla duyuyor; Atatürk ise yalnız milletin vicdanını içinden duyan, onunla özdeş bir vicdana sahip olan bir olağanüstü kişiden ibaret değil, aynı zamanda milletin bilincini temsil ediyor (daha doğrusu, milletin bilinci olarak tecelli ediyor). Millet vicdan, lider bilinç; millet yürek, lider kafa; kafa kalbin üstünde yükseliyor. Hem ona hükmediyor, hem ona dayanıyor. Kısacası, devresi tamamlanan, tipik bir sirküler karizmatik meşruiyet miti / formülü. Lider böyle düşünüyor ve söylüyor; millet de -zaten ihtiyacı var- böyle düşünmeli ve liderin de söylemesiyle buna daha çok inanmalı.

Ve bu bilgiyi / tasarıyı, bir *millî sır* gibi, vicdanında taşıyor karizmatik lider. Hem düşmanlardan, hem de kendi bilinç düzeyinde olmayan milletten saklayarak. Birincisinden

saklıyor, millete kötülük yapmasın diye; ikincisinden de saklıyor, kendi lehine olduğunu henüz idrak edemediği lider eylemine engeller çıkartarak kendi kendine kötülük etmesin diye. Çünkü bu yöntem, "başarı için pratik ve güvenli yol, bu "her safhayı vakti geldikçe uygulamayı" öngören yol, "milletin gelişmesi ve yükselmesi için selamet yolu olan bu yol, zaman ve zemin kollayarak, ancak olaylardan yararlanarak ve milletin duygularını hazırlayarak ilerlemeyi gerektiren bir yoldur. Ve lider bu milli sırrı, ancak aşama aşama, "bütün toplumumuza uygulatmak zorunda(dır)."

Özetle, Atatürk'ün siyaset yöntemi pratik, pragmatik, radikal reformisttir, devrimci değil. Hatta, hedefleri ne denli radikal dönüşümler içeriyor olsa da, bunları gerçekleştirme biçimi ve biçemi "incrementalist" ve "ameliorist"tir. Olayların ardından gitmez, ama olaylardan zamanında ve yerinde yararlanarak, amacı bölüm bölüm gerçekleştirmeyi öngörür. İnkılapların içeriği, siyasal ve kültürel planda radikaldir ama, sosyal ve sınıfsal planda radikal değildir; yöntemi ise tedrici ve kısmîdir, toplumsal çalkantı ve katılıma meydan vermez. Bu da "İttihat ve Terakki"nin "birlik ve ilerleme"sinden geçerek daha gerilere, Auguste Comte pozitivizminin "düzen ve ilerleme"sine ya da (sosyal) düzen içinde ilerlemesine gider.

Atatürk'ün siyaset yönteminin ve söyleminin önemli bir özelliği burada yine karşımıza çıkıyor: "Başarı için doğru yol buydu -milletin yükselmesi için selamet yolu buydu- Ben de böyle hareket ettim..." önermeler dizisindeki sirkülarite tipiktir: "Benim düşüncem millet için en doğru düşünceydi" demiyor; "Millet için en doğru düşünce şuydu" biçiminde önce gayrı şahsi, sözde objektif bir düşünce ortaya koyuyor; sonra kendisinin o doğru düşünceye uyduğunu, ona göre hareket ettiğini söylüyor. Böylece hiç de ben-merkezci olmayan

bir tavırla, nesnel doğruluğu tartışmasız olan bir doğru hareket biçimini benimsediğini anlatmış oluyor. Bu, ustaca ve çok sık kullandığı bir teknik: Ortada Atatürk'ün kişisel düşünceleri ve bunların karşısında başka düşünceler yok; tartışmasız doğrular var; Atatürk bunların yanında, geri kalan herkes bu doğrulara uzak düşüyor.

Bu teknik, siyasi rakipleri zayıflatmak ve tarih önünde yıpratmak için de yine zekice ve çok sık kullandığı bir teknik: Çatışma, kendisiyle başka kişiler arasında değil; doğru ile yanlış arasında - Atatürk doğrunun yanında, gayrısı yanlışın.

Nitekim, "bu pratik ve güvenli başarı yolu, yakın çalışma arkadaşım olarak tanınmış kişilerden bazılariyle aramızda, zaman zaman görüşlerde, işlemlerde, eylemlerde esaslı ve ikincil birtakım uyuşmazlıklar, gücenmeler ve hatta ayrılıkların da nedeni ve açıklaması olmuştur. Milli mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü Cumhuriyete ve Cumhuriyet kanunlarına kadar gelen gelişmelerinde, kendi düşüncelerinin ve duygularının kavrama sınırı bittikçe, bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir."

Başka bir deyişle, karizmatik lider doğru ve ileri götüren yoldan sapmaz ve şaşmaz; ötekiler saparlar ve geri kalırlar, çünkü doğruyu kavrayışları sınırlıdır. (Tabii, çalışma arkadaşlarının "bazıları"nı, pek çoğu diye okumak gerekiyor.) Daha önemli mesaj şudur: Eser, tek adamın eseridir, bir grubun değil. Karizmatik lider, eşitler arasında birinci, hatta iyilerin en iyisi ve üstünü değil; bir sürü geri insan, ya da en iyi olasılıkla bir bölüm iyi fakat yetersiz insan arasında tek, tam yeterli, üstün kişidir. Şefler yoktur, şef vardır; alt-şefler ancak şefin onlara yeterlilik sicili verdiği ölçüde ve koşullarda bu konuma hak kazanabilirler. Kimin doğruya yakın olduğunu, ancak tam doğruyu bilen, şaşmaz şef bilir ve onay-

lar (ileriye bakınız).

Dikkat edilsin, *Nutuk* yazarının iddiasına göre, öteki şeflerin kusuru, yöntem açısından eksiklikleri değil (yöntem zaten uzlaşmacı ve temkinli bir yöntemdir), nihai hedefin (özellikle Cumhuriyet'in) doğruluğunu kavramaktaki yetersizlikleridir. Başka bir deyişle, kurtarıcı (halaskâr)-kurucu (bâni)-koruyucu (hâmi) tektir, tek kişidir; bir kadro, bir siyasi ekip değildir. Karizmatik lider, rehber-şef, eşsiz-benzersizdir.

Burada yinelenen bir üslup özelliğine de dikkati çekelim. Sorun, yine şefin / yazarın sorunu değil, dinleyenlerin / okuyanların sorunudur. Atatürk yalnızca "(b)u noktaları, aydınlanmanız için, kamuoyunun aydınlanmasına yardımcı olmak için, sırası geldikçe, birer birer işaret etmeye çalışaca(ktır)."

Anadoluya dahil olalı bir ay olmuştu. Bu müddet zarfında bütün ordular aksamiyle temas ve irtibat temin edilmiş ve millet mümkün olduğu kadar tenvir edilerek teyakkuz ve intibaha getirilmiş, teşkilâtı milliye fikri taammüme başlamıştı. Vaziyeti umumiyeyi artık bir kumandan sıfatiyle sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı. Vukubulan davet emrine ademi itaat ve ademi icabet göstermiş olmakla beraber millî teşkilât ve harekâtın sevk ve teminine devam etmekte olduğuma göre şahsan âsi vaziyete geçmiş olduğuma şüphe edilemezdi. Bundan başka ve bilhassa tatbikına karar verdiğim teşebbüsat ve icraatın esaslı ve şedit olacağını tahmin güç değildi. Binaenaleyh teşebbüsat ve icraatın bir an evvel şahsi olmak mahiyetinden çıkarılması ve bütün milletin vahdet ve tesanüdünü temin ve temsil edecek bir heyet namına olması elzemdi....

Pişüva olacakların, her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakârlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri icabeder. Kalblerinde bu kuvveti hissetmiyenlerin

teşebbüse geçmemeleri elbette evlâdır. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar.

Bir de mevzuubahis vazife, resmî makam ve ünîformaya sığınarak el altından kabili tedvir değildir. Bu tarzın bir derecesi olabilir. Fakat, artık, o devir geçmiştir. Alenen ortaya çıkmak ve milletin hukuku namına yüksek sada ile bağırmak ve bütün milleti, bu sadaya iştirak ettirmek lâzımdır.

(*Nutuk*, s. 30 ve 44)

Nutuk yazarı bir ay içinde bütün ordu birlikleriyle bağlantı kurmuş, milleti "aydınlatarak" dikkatli ve uyanık duruma getirmiştir; ulusal örgütlenme fikri tamamlanmaya başlamıştır. İstanbul hükümetine karşı âsi konumuna geçtiği için, "genel durumu artık bir kumandan sıfatiyle sevk ve idareye devam imkânı kalmamıştı(r)." "Bundan başka ve özellikle *uygulanmasına karar verdiğim* (abç) girişimler ve işlerin esaslı ve şiddetli olacağını tahmin etmek güç değildi." (Bu ikinci cümlenin nedensellik değerinden çok, altı çizili ibaresi dikkat çekicidir.) "Dolayısıyla, girişimler ve eylemlerin bir an önce kişisel olmak niteliğinden çıkarılması ve bütün milletin birlik ve dayanışmasını temin ve temsil edecek bir heyet namına olması gerekliydi."

Başka türlü söylersek, kişisel eylem kararı zaten baştan Atatürk tarafından verilmiştir. Bunun bir kurul, bir heyet namına olması / yapılması, esas olarak pragmatik bir gerekliliktir. Hem pratik açıdan (âsi kumandanlık uygun değildi),

hem de meşruiyet görüntüsü açısından (kişisel bir eylemi gibi görülmemesi, milletin bütününün eylemi gibi görünmesi için). Yoksa, çoktan verilmiş olan karar düpedüz kişiseldir; "heyet" bir biçim sorunudur, öze ilişkin değildir. (Aşağıya da bakınız.) Şef, kurullara ancak "direktif verir" (s. 30), "dikte eder" (s. 31). Çünkü onda, başka kişilerde ve kurullarda olmayan bazı özellikler, üstünlükler vardır.

"Önder olacakların, her ne olursa olsun, gayeden dönmemesi, memlekette barınabilecekleri son noktada, son nefeslerini verinceye kadar, gaye uğrunda fedakarlığa devam edeceklerine işin başında karar vermeleri gerekir." Öyle bir amaç ki, şef, daha baştan, bizzat tanımlamıştır; büyük bir kararlılık ve özveriyle sonuna kadar, uğrunda çarpışacaktır. Denebilir ki, herkes elbette kendi davasını kovalar; ama unutulmasın ki *Nutuk* yazarının sözünü ettiği (ve inandığı) dava kişisel olarak belirlenmiş bir dava değildir; bu davayı, o, tarihin seyrinden ve milletin cevherinden çıkarmış ve emanet almıştır. O kendi kendine bir misyon vermiyor; tarihin ve milletin verdiği misyonu seziyor, anlıyor ve görev biliyor. İşin böyle olduğuna da (hiç değilse kısmen) inanıyor ve herkesi de inandırmaya çalışıyor. (Bu noktada bizi daha çok ilgilendiren, gerçeğin *ne olduğu* değil; Atatürk'ün ve izleyicilerinin *neye inandıkları*.)

Devam ediyoruz: "Kalblerinde bu kuvveti hissetmiyenlerin girişimde bulunmamaları elbette daha uygundur. Zira, bu takdirde, hem kendilerini ve hem de milleti iğfal etmiş olurlar." Daha önce de değindiğimiz, karizmatik lider ve millet özdeşliği burada da var: Kararlı olmayan şef, yalnız milleti iğfal etmiş olmaz,kendini de kandırmış olur. Ama, o, milletin vicdanı *ve* beyni olduğu için, böyle bir şeyi zaten yapmaz, yapamaz; bunu yapanlar / yapacak olanlar, kavrayışları sınırlı olan (onun için de zaman içinde elenecek olan), çok sayı-

da çalışma arkadaşıdır.

"Açıkça ortaya çıkmak ve milletin hakları namına yüksek *sada* ile bağırmak ve bütün milleti, bu *sadaya* ortak ettirmek" her yiğidin harcı değildir (abç). Bu cümledeki sada (ses) sözcüğü, bize, en yalın biçimde, karizmatik liderin gelecekteki izleyicilerinin de teyid edeceği "görev çağrısı"nın habercisi olan o "iç-ses"i, o "misyon duygusu"nu çağrıştırıyor. "O", "Onlar" için, bir göreve çağrılmaktadır; bu çağrıya uyarak hareket edecektir, başka seçeneği yoktur; o "iç-ses", başarılarla birlikte, bir "dış-ses"e, bir gür haykırışa dönüşecektir. Kitle, karizmatik önderi izleyecektir; o, önce kitleyi itecek, sonra önüne geçip ona hükmedecektir. Kitle namına hareket ediş, kendini onun yerine koyuş, önderin kendinden menkul kerametini, başarılarla birlikte kitleden menkul bir keramete dönüştürecek; karizmatik liderin meşruiyeti perçinlenecektir. Lider bu meşruiyet mitini hep vurgulayacak, yeniden üretecek (en yakın izleyicileri olan alt-şeflerle birlikte), kitle de giderek daha çok inanacak ve kuşaktan kuşağa aktararak hep yeniden üretilir hale getirecektir.

Bir nokta daha: Millet adına büyük misyonu yüklenmiş kişi için "kumandanlık" artık yetmeyecektir. "Sözkonusu olan görev" de "resmi makam ve üniformaya sığınarak" yürütülemez. (Asıl mesele "el altından" yürütmenin isabetsizliği değildir.) Misyonunu "yüksek ses"le ilan eden karizmatik lider, artık çok daha yüksek bir konum istemeye ve kendine yeni bir meşruiyet kaynağı yaratmaya başlamıştır.

Benim, azlolunduğuma ve her türlü avakıba mahkûm bulunduğuma şüphe yoktur. Benim ile alenen teşriki mesai etmek, aynı avakıbı şimdiden kabul etmektir. Bundan başka, mevzuubahis ettiğimiz vaziyetin talebettiği adamın, diğer birçok noktai nazarlardan dahi, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir. Yalnız, herhalde, bu memleket evlâdından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur. Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü vaziyetin kendisinden talebettiği tarzda harekete muvafakat etsin!" dedim.

Bu beyanat ve izahattan sonra, sümmetedarik karar vermek muvafık olamıyacağından bir müddet düşünmek ve hususi müdavelei efkâr edebilmek için, müzakereye hitam verdiğimi, beyan ettim.

Tekrar içtima ettiğimizde; işin başında, benim, devam etmemi ve kendilerinin bana muin ve zahîr olacaklarını beyan ettiler. Yalnız bir arkadaş, Münir Bey, ciddî mazeretine binaen bir zaman için kendisinin fiilî vazifeden affını rica etti. Ben, şeklen, vazife ve askerlikten istifa ettikten sonra tıpkı şimdiye kadar olduğu

gibi mafevk kumandan imişim gibi emirlerimin ifası, muvaffakıyet için, şartı esasi olduğunu zikrettim. Bu cihet, tamamen, tasvip ve tasdik olunduktan sonra içtimaa nihayet verildi.

(*Nutuk*, ss. 44-45)

Karizmatik lider, özveri ve tehlikeye atılma temasına devam ederek ve eski-yetersiz meşruiyet kaynaklarına dayanmayı reddederek, kendine biçtiği daha üstün konuma başkalarının da layık olup olmadığı sorununu retorik olarak ortaya attıktan sonra, bunu kendi lehine olmak üzere izleyicilerine hallettirir; "... sözkonusu ettiğimiz durumun talebettiği adamın, diğer birçok bakış açılarından da, mutlaka benim şahsım olabileceği gibi, bir iddia mevcut değildir." (Oysa tüm *Nutuk* buraya kadar da, bundan sonra da, öteki bütün olası adayların yetersizliği üstüne kızgın bir iddianame gibidir; Atatürk'ün hacim olarak en fazla yer ayırdığı birkaç temadan biri budur.) "Yalnız, herhalde, bu memleket evladından birinin ortaya atılması zaruri olmuştur." (O memleket evladının, tek ehil evladın, kim olduğu bellidir.) "Benden başka bir arkadaşı dahi düşünmek mümkündür. Yeter ki o arkadaş, bugünkü durumun kendisinden talebettiği tarzda harekete razı olsun." (Ama bütün *Nutuk* bize bildiriyor ki, böyle bir ikinci arkadaş yoktur. Atatürk'ün kendi koyduğu koşulu karşılayacağını düşündüğü bir ikinci kişi yoktur.)

Tabii, karizmatik lider bu yanıtı başkalarına verdirecektir: "... işin başında, benim, devam etmemi ve kendilerinin bana yardımcı ve zâhir olduklarını beyan ettiler... Ben... tıp-

kı şimdiye kadar olduğu gibi üst komutan imişim gibi emirlerimin ifası, başarı için, esas şart olduğunu söyledim. Bu yön, tamamen uygun bulunduktan ve onaylandıktan sonra..." Başka bir ifadeyle, karizmatik lider, mutlak askeri emir-komuta yetkisi talep ediyor ve bunu adeta görevi kabul etmesinin koşulu olarak isteyip alıyor. Ve artık bir Osmanlı komutanı olmakla yetinmiyor; bir Türk başkomutanı ve ulusal kahraman olmak istiyor.

Şeften Millete Övgü

> ***Keyfiyet, tarafımdan, ordulara ve millete iblağ edildi. Bu tarihten sonra resmî sıfat ve salâhiyetten mücerret olarak, yalnız milletin şefkat ve civanmertliğine güvenerek ve onun bitmez feyz ve kudret membaından ilham ve kuvvet alarak, vicdanî vazifemize devam ettik...***
>
> (*Nutuk*, ss. 47-48)

Karizmatik lider, durumu "ordulara ve millete" (*Nutuk*'ta çok sık geçen bir ikili) bildiriyor. Resmi sıfat ve yetkilerden ayrılmış / arınmış olarak vicdani görevine devam ediyor. Ancak, hemen yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere, beylik resmi sıfat ve yetkilerden çok daha yükseğini istemiş ve almış olarak. Burada asıl önemli olan, Atatürk'ün, birçok milliyetçi lider gibi, milleti (ya da başka bir sosyal kollektiviteyi) yüceltmesi ve bunu, ona layık olduğu iltifatı yapan, onun değerini bilen kişinin, tek kişinin, kendisi olduğunu vurgulayarak yapması:

"Onun bitmez ışık ve güç kaynağından kuvvet alarak, vicdani vazife(sine) devam" eden kişinin, tek doğru kararı veren ve uygulayan kişinin, bunu vicdanında bir "milli sır"

olarak saklayan kişinin kendisi olduğunu biliyoruz. Bu, öyle bir muhakeme *ve* söyleme tekniği, aynı zamanda da öyle bir sübjektif ruh hali ki, belli bir şeye hem kendi inanıyor hem de başkalarını inandırmaya çalışıyor. Neye?

Milletin yüce olduğuna, kendisinin "naçiz" bir memleket evladı olduğuna; ama milletin ne yüce (ve "ilelebet payidar") olduğunu en iyi kendisi bildiği için, kendisinin de o yüceliğe ortak olduğuna; dahası, o ham cevher niteliğindeki yüceliği ve gelişme yeteneğini bilinç düzeyine çıkaran ve realize ettirecek olan da kendisi olduğuna göre, o milletin aslında en üstün ve yüce ferdi, dolayısıyla doğal liderinin kendisi olduğuna.

Karizmatik lider, "milletin şefkat ve civanmertliği"ne güvenecek, onun "bitmez ışık ve güç kaynağı"ndan kuvvet alacak, bu kaynağı geliştirecek ve potansiyelini gerçekleştirecek. Dikkat edilsin, bu "temsilcilik"ten kaynaklanan bir güven ve gurur anlayışı değil, bir "öncülük" ve "eğiticilik" anlayışı. Karizmatik lider kendini milletin başı yerine koyuyor; başsız millet zaten kendi kendine gelişemez.

Bu söylem, aynı zamanda, şefin kendi meşruiyet temelini ve izleyicilerinin onayını sağlama tekniğidir. İleride daha somut olarak görüleceği üzere, birçok milliyetçi lider gibi, Atatürk de millete öz-güven ve öz-beğeni telkin eder. O, milleti sevdiği ve beğendiği için, millet de onu sevecek ve beğenecektir. (Örneğin, bkz: "Bu manzara, Sivas'ın muhterem ahalisinin ve Sivas'ta bulunan kahraman zâbit ve askerlerimizin bana, ne kadar merbut ve muhabbetkâr olduğunu ispat eden canlı bir şahit idi..." - s. 42.)

Milleti bu beğeniş ve övüşün konusu / nesnesi, liderin millette gördüğü genel durum ve somut erdemlerden çok (biliyoruz ki millet geleneksel eksiklikler ve somut gerilikler içindedir), soyut, hatta muğlak / müphem, derinlerde uyuyan

(ve lider tarafından aktive edilip yönlendirilmeyi bekleyen) bir cevherdir. Bu cevher, "şimdi-burada" değildir; liderin rehberliğinde "ileride-oralarda" cisimleşecektir. Tam ne olduğu belli değildir, ama büyük olduğu (lider öyle söylüyor) kesindir, üstün sıfatlarla anlatılır; somut olarak tanımlanmaz.

Biraz daha başka türlü söylersek, lider millette *olan* somut özellikleri yüceltmez; *olması beklenen,* hatta *kendi olmasını istediği* soyut halleri yüceltir. Öyle ki, ileride izleyicilerinin ego-ideali olacak olan lider, başlangıçta kendine bir ego-ideali yaratmakta, eylem enerjisini *ve* meşruiyetini bundan almaktadır: Liderin idealize ettiği bir millettir bu, varolan millet değil. Bu ego-ideal ise, bir başka şahıs ya da norm olmadığı için, liderin kendi egosunu çok kolay beslemekte; ikisi büyük ölçüde özdeşleşmekte, aralarındaki mesafe kapanmakta; hatta ego, ego-ideal katına çıkarak kendi kendini yüceltmektedir. Dış-sınır, daha üstün bir referans noktası kalmamaktadır.

Bireysel psikolojiden tekrar sosyal psikolojiye dönersek, toplumun buhranlı bir döneminde, birçoklarının güven ve umut duygularını ve eylem iradesini yitirdikleri bir ortamda, karizmatik lider bu boşluğu doldurmakta, kollektif özgüveni tazelemekte, topluma kendi kendini tekrar beğenmesini telkin etmektedir. Bunu yapabilen lideri de toplum herhalde baştacı edecektir. Esas olarak defansif bir milliyetçilik olan Atatürk milliyetçiliğinin can alıcı noktası da galiba budur. "Damarlardaki asil kan"ı, "ne mutlu Türküm diyene"yi, "zeki ve çalışkan millet"i, "öğün-çalış-güven"deki önce öğün sonra çalış sıralamasını, şovenizmden çok hep bu kollektif kimlik mimarlığı, kimlik ve özgüven tazelemesiyle açıklamak mümkündür.

Kurullar mı, Lider Yönetimi mi?

Evvelâ; ben, behemehal kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim. Çünkü, zaman geçirmeksizin, iradei milliyenin faaliyete geçirilmesini ve milletin bizzat fiilen ve müsellâhan ittihazı tedabire başlamasını temin zaruretine kani idim. Bu esaslı noktaları, takdir ve tesbit ettirebilmek için, kongrede, tenvir ve irşat ve bizzat idare suretiyle çalışmamı elzem görüyordum. Nitekim öyle oldu. Erzurum Kongresinin, daha evvel izah ettiğim esasat ve mukarreratını, herhangi bir heyeti temsiliyenin tatbik ettirebileceğine benim emniyetim taallûk etmediğini, itiraf ederim. Nitekim zaman ve vakayi beni teyidetmiştir. Bundan başka, daha Amasyada iken takarrür ve bütün millete vesaiti mümkine ile tebliğ ettirdiğim Sıvas Umumi Kongresinin akdini temin etmek, bütün milleti ve memleketi yalnız bir heyetle temsil etmek, sonra, yalnız vilâyatı şarkiyeyi değil, bilcümle aksamı vatanın aynı dikkat ve hassasiyetle müdafaa ve halâsını temin çarelerini bulmaya çalışmak hususlarını, herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığımı açıkça ifade etmek zaruretindeyim. Çünkü, bende böyle bir kanaat mevcudolsaydı,

benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüsat ve faaliyette bulunanların netayici mesaisine intizaren istifa etmemek yolunu bulurdum. Hükümet, padişah ve halifeye karşı isyana lüzum görmezdim...

(*Nutuk*, s. 69)

Karizmatik lider, tek ve mutlak yönetici olmalıdır. ("Önce; ben, kesinlikle kongreye dahil olmalı ve onu idare etmeli idim.") Çünkü işlerin tam gerektiği gibi yürütülmesini ancak o sağlayabilir. ("Çünkü...sağlanması zorunluluğuna inanıyordum. Bu esaslı noktaların, değerlendirilebilmesi ve saptanabilmesi için, kongrede, aydınlatma, doğru yolu gösterme ve bizzat yönetme şeklinde çalışmamı çok gerekli görüyordum. Nitekim öyle oldu."

Karizmatik liderin, yüce misyonun yerine getirilmesinde kendi mutlak yönetici ve öncü konumunun vazgeçilmezliğine inancının öbür yüzü, ya da dinleyicilere (okuyuculara), izleyicilere verdiği açıklama, kurulların ve kollektif siyasetin yetersizliğidir. ("Erzurum Kongresinin, daha önce açıkladığım esaslarını ve kararlarını, herhangi bir temsilciler kurulunun uygulatabileceğine benim güvenim olmadığını, itiraf ederim... hususlarını herhangi bir kurulun sağlayabileceğine inanmadığımı açıkça ifade etmek zorundayım.")

Burada Atatürk'ün, kendi savına hizmet eden sirküler mantığını değil, düpedüz itirafını görüyoruz. ("Çünkü bende böyle bir kanaat mevcut olsaydı, benim teşebbüs aldığım güne kadar, teşebbüslerde ve faaliyette bulunanların çalışmalarının sonucunu bekleyip istifa etmemek yolunu bulur-

dum.") Demiyor ki: Başkaları ve kurullar başarısız oldu, onun üzerine şahsen harekete geçtim. Diyor ki: Ben zaten başkalarının ve kurulların başarılı olabileceğine hiç inanmadım, onun için baştan beri bütün eylemleri bizzat yönetmeyi seçtim.

Karizmatik lider, işin fiilen ve resmen başında bulunmalıdır. Geride duramaz; kurulları, arka planda durarak yönlendiremez. En yüksek makamda oturuyor olmalıdır. "El altından" (s. 44) ya da "perde arkasından" (s. 71) yönetimlerin hem devri geçmiştir, hem de bunlar güvenli değildir. Ayrıca, karizmatik lider, "Sen reis olmamalısın" (s. 86 - R. Orbay) ve "Heyeti Temsiliye ve kongre kararlarının daima imzasız, sadece Heyeti Temsiliye diye yayınlanmasını rica ederim" (s. 153 vd. - K. Karabekir) yollu görüşleri de asla bağışlamaz; hele "... başkanlığın... dönüşümlü olması" türünden önerilere dayanamaz:

"- Bu neden icabediyor, efendim?" diye sordum.

"Sahibi teklif: Bu suretle işin içine şahsiyet karışmamış olacağı gibi harice karşı da müsavata riayet ettiğimizden hüsnü tesir etmiş olur" dedi.

"Efendiler, ben, vatanın, sahibi teklifle beraber, bütün milletin, hepimizin nasıl bir girivei felâket içinde bulunduğumuzu, göz önüne getirerek, çarei halâs olduğuna kani bulunduğum teşebbüsatı, namütenahi müşkülât ve mevanie rağmen, maddi, mânevi bütün mevcudiyetimle, hayyizi fiile çıkarmaya çalışırken, benim, en yakın arkadaşlarım daha dün İstanbul'dan gelmiş ve bittabi vaziyetin içyüzüne gayrivâkıf, hürmet ettiğim ihtiyar bir zat lisanıyla, bana şahsiyattan bahsediyorlar.

Bu teklifi reye koydum. Ekseriyetle reddettiler ve reis intihabını reyi hafi ile reye vaz'ettim. Üç rey müstesna olmak üzere beni reis intihabettiler" (ss. 87-88).

Kısacası, reislik, yüce davanın sahibinin, baş mimarının doğal hakkıdır; bu tartışılamaz bile. (Yalnızca bir sayfa önce, Atatürk, "... ben, bu kongrede (Erzurum) riyaset meselesine önem vermiyordum" dese de.)

Zaten karizmatik lider, hikmetinin sorgulanmasından asla hoşlanmaz, hele "ders verilmesinden" ve "itidal tavsiye edilmesinden" (s. 54). Bütün *Nutuk* başta Karabekir'den gelenler olmak üzere (örneğin s. 219), farklı görüş bildirenlere karşı serzeniş ya da yüklenişlerle doludur. İstisnai olarak büyük ölçüde olumlu andığı Kerim Paşa'yla görüşmesini bitiriş tarzı da semboliktir:

"... 'Allaha ısmarladık. Yine görüşeceğiz', diyerek çekilmek istedi.

Bırakmadık!

Son sözü, biz söylemek istedik ve dedik ki..." (s. 186).

Kurulların Yetersizliği ve Mutlak Liderin Gerekliliği

Efendiler, ben, bazı rüfekaca serdolunan mütalât ve tevehhümata mütavaat gösterseydim; iki noktai nazardan, büyük mahzurlar tevellüdedecekti.Birincisi; mütalâatımda, mukarreratımda ve bütün hüviyetimde isabetsizlik ve zaıf olduğunu itiraf etmek ki bu husus, benim vicdanen deruhde ettiğim vazife noktai nazarından gayrikabili telâfi bir hata olurdu.

Efendiler, tarih, gayrikabili itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakıyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezelzel bir reisin vücudu elzemdir. Bütün ricali devletin naümidî ve aciz içinde... Bütün milletin başsız olarak zulmetler içinde kaldığı bir sırada, her vatanperverim diyen bin bir çeşit zatın, bin bir sureti hareket ve içtihat gösterdiği hengâmelerde istişarelerle, birçok hatırlara ve nüfuzlara mahkûmiyet lüzumuna kanaatle, salim ve esaslı ve bilhassa şedit yürümek ve en nihayet çok müşkül olan hedefe vâsıl olmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda mazhariyete nail olmuş bir heyeti içtimaiye irae olunabilir mi? İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu idareleriyle hiçbir alâka ve münasebetleri ve bu hususta liyakatleri görül-

memiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel zevattan, bilfarz Erzincanlı bir nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da teşkili, ihtimalden hariç olmıyan herhangi bir heyeti temsiliyeye, mevzuubahis olan vaziyet ve vazife bırakılabilir miydi? ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi iğfal etmiş olmak gibi bir hata irtikâbetmiyecek miydik? Bu mahiyette bir heyete, perde arkasından yardım edilebileceği mevzuubahis olsa da, bu tarz, şayanı emniyettelâkki edilebilir miydi?

Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, gayrikabili ret hakayikten görüldüğüne asla şüphe yoktur. Maamafih, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı hâtırat ve vesaik ile de burada teyidetmeyi, nesli âtinin içtimai ve siyasi ahlâkiyatı noktai nazarından bir vazife addederim.

Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da temas edeceğim vakayi münasebetiyle bu husus, kendiliğinden tavazzuha başlıyacaktır.

(*Nutuk*, ss. 70-71)

Başkalarının ve kurulların yetersizliği, Atatürk'e göre, yalnızca Türkiye'nin belli bir dönemine ve siyasi sınıfına özgü değildir. Tarihin hep doğruladığı bir genel kural, bir kanuniyet hükmündedir. ("Efendiler, tarih, karşı çıkılamaz bir

biçimde kanıtlamıştır ki, büyük meselelerde başarı için yeteneği ve kudreti sarsılmaz bir reisin varlığı şarttır... Bütün milletin başsız olarak karanlıklar içinde kaldığı bir sırada, her yurtseverim diyen bin bir çeşit kişinin, bin bir hareket ve görüş biçimi gösterdiği kavgalı gürültülü günlerde danışmalarla, birçok hatırlara ve etkilere mahkûmiyet gereğine inanılarak, doğru ve esaslı ve özellikle şiddetli yürümek ve en sonunda çok zor olan hedefe ulaşmak mümkün müdür? Tarihte, bu tarzda sonuca erişmiş bir topluluk gösterilebilir mi?"

Başka bir deyişle, "yeteneği ve kudreti sarsılmaz / sorgulanamaz" bir baş / başkan şarttır, başarılı sonucu ancak o alabilir, tarihi yapan büyük adamlardır, tarihte bunun tersi bir örnek yoktur. Bu işler, yurtseverim diyen herkesin ("bin bir çeşit kişi"nin) harcı değildir. Kaldı ki, toplumların çalkantılı dönemlerinde bin bir çeşit kişinin bin bir çeşit görüş ve eylem önermesiyle yitirilecek zaman yoktur; karizmatik liderin bildiği tek "doğru ve esaslı" yolda yürüyebilmek, ilerleyebilmek ve hedefe ulaşabilmek için öyle "danışmalarla, birçok hatırlara ve etkilere mahkûmiyet gereğine inan(malarla)" enerji harcamaya da gerek yoktur. Kısacası, başkalarıyla ve kurullarla danışmaya, bunlara önem vermeye ve vakit ayırmaya değmez. Karizmatik lider doğru yolu gösterecek (irşat edecek), kitle de peşinden yürüyecek / yürütülecektir. Tarihin verdiği ders de, istisnasız budur.

Bu tarih felsefesini, aynı zamanda siyaset ve sosyoloji teorisini, *Nutuk*'un her yerinde görmek mümkündür. (Tabii, daha sonra, Türk siyasal kültürünün birçok tezahüründe de.)

Kaldı ki, Atatürk etrafta kendinden başka bilgili, deneyimli, liyakatli şef adayı görmemektedir. "Bin bir çeşit zevat" ile "hiç kimse"yi dolaylı ve genel olarak çağrıştırdıktan son-

ra; somut olarak, yalnızca, zaten hiç kimsenin kabul edemeyeceği bir-iki örnekle yetinmektedir: "İkincisi Efendiler; millet, memleket, siyaset ve ordu yönetimleriyle hiçbir ilgi ve ilişkileri ve bu konuda liyakatleri görülmemiş ve tecrübe edilmemiş gelişigüzel zevattan, örneğin Erzincanlı bir nakşî şeyhi ve Mutkili bir aşiret reisi gibi zavallılardan da oluşması, olasılık dışı olmayan herhangi bir temsilciler kuruluna, sözkonusu olan durum ve görev bırakılabilir miydi? ve bırakıldığı takdirde, memleket ve milleti kurtaracağız, dediğimiz zaman, milleti ve kendimizi iğfal etmiş olmak gibi bir hata işlemeyecek miydik?"

Son derece açıktır ki, memleket ve milletin kurtarıcısı olmaya layık (liyakatli) olan tek kişi, doğal karizmatik lider Atatürk'tür; bu konuma başka hiç kimseyi layık ve ehil bulmamaktadır. (*Nutuk*'ta adı geçen herkes, değişen derecelerde, bu liyakatten yoksundur.) Tabii, millet-şef özdeşleştirmesi burada da var: "Hem milleti hem kendimizi iğfal etmek" söz konusu.

Atatürk'ün birkaç muhakeme tarzına ve hitabet tekniğine daha dikkat çekelim. Birincisi daha önce de değindiğimiz sirküler mantık: "... ben, bazı arkadaşlarca ileri sürülen görüşlere ve yersiz kuşkulara uysaydım; iki bakımdan büyük sakıncalar doğacaktı. Birincisi; görüşlerimde, kararlarımda ve bütün kimliğimde isabetsizlik ve zaaf olduğunu itiraf etmek ki bu husus, benim vicdanen üstlendiğim görev açısından telafi edilemez bir hata olurdu." Karizmatik lider (aslında kendi tanımladığı ve kendi kendine verdiği) misyonun doğruluğundan ve ve haklılığından o derece emindir ki (emin olmalı ve görünmelidir ki), hiçbir karşı görüşe ödün vermemeli, uzlaşmamalıdır; bu, hem misyona zarar verir, hem -çok önemli- kendi kimliği hakkında (kendinde ve çevrede) kuşku yaratır. Oysa karizmatik lider sorgulanamazdır, yanılmaz ve

şaşmazdır. Özdeşlik o derecededir ki, lider sorgulanırsa misyon da sorgulanmış olur (zaten sorgulayanlar da en azından idraksiz, daha kötüsü gerici ya da haindir).

Atatürk, danışmaya olduğu kadar uzlaşmaya ve çoğulculuğa da karşıdır. Farklı görüşler (kendisine ve/veya misyona karşı) ve görüş sahipleri, *Nutuk*'ta sistematik olarak en hafifinden en sertine kadar bir olumsuz sıfatlar bataryasının ateşine tutulacaktır. Atatürk, eleştirdiklerine ve muhaliflerine karşı çok soğukkanlı ve ince, zarif esprili olabileceği gibi, çok ağır ve küçültücü nitelemeler de yöneltebilen bir siyasetçidir.

Ve, hemen ekleyelim ki, bu paragraftaki, karşı görüşlere ödün vermenin hem kimliğini hem davayı zayıflatacağı totolojisi, hemen izleyen paragraftaki, tarihin karizmatik liderler tarafından yapıldığı tezine bağlanıyor. İlginç bir anlatım sürçmesiyle, kişisel sorun evrensel kanuna başvurularak süblime ediliyor.

İkinci özellik şudur -ki daha önce de işaret etmiştik-: Yaptıklarım ve söylediklerim hep doğruydu, doğrudur, doğru olacaktır; başta da, şimdi de, sonra da: "Bu söylediklerimin, o günlerde değilse bile, artık bugün, cihanca, reddedilemez gerçeklerden görüldüğüne asla şüphe yoktur... Bu dakikaya kadar olduğu gibi bundan sonra da değineceğim olaylar münasebetiyle, bu husus, kendiliğinden açıklık kazanmaya başlayacaktır." Öyle bir ben-merkezci, hatta solipsist haklılık duygusu ve iddiası ki, tarihi yapan/yazan kişi/karizmatik lider, hem savcı hem davacı hem yargıçtır; iddiayı kendi hazırlıyor, kanıtları kendi yaratıyor, hükmü kendi veriyor, ama bir yandan da gerçeğin "kendiliğinden" ortaya çıkacağını ve zaten tüm dünyanın da kendisi gibi düşündüğünü vurgulamayı ihmal etmiyor. İşi tamamen tarihe de bırakmıyor, söylediklerini belgeler ve "anılar"la doğrulamaya çalışıyor: "Bu-

nunla birlikte, ben, bu söylediklerimi geçmiş günlere ait bazı anılar ve belgeler ile de burada doğrulamayı, gelecek kuşağın toplumsal ve siyasal ahlakı açısından bir görev sayarım."

Öyle paternalist ve mütehakkim bir karizmatik lider, bir siyasal otokrat ki, kendi kuşağına mutlak egemenlik ettiği yetmiyormuş gibi, gelecek kuşakların ahlaki terbiyesini üstlenme ve onu da eğitme hakkını kendinde görüyor. Demiyor ki, tarihin ve gelecek kuşakların beni ve olayları doğru (hatta benim istediğim gibi) değerlendirmesini arzu ederim. Diyor ki, beni ve olayları benim anılarıma göre değerlendirmelerini sağlamayı görev bilirim; öylece değerlendirmezlerse siyasi ahlaklarının doğru gelişeceğinden şüphe ederim. Onların ise şüpheye hakları yoktur, nasıl ki dünya da benim doğruluğumdan "asla şüphe" etmiyorsa.

Atatürk'ün psikozu şudur: O, kurtarıcıdır (halâskar), koruyucudur (hâmi), kurucudur (bâni), Türkler'in en büyük babası, patriyarkıdır (Atatürk); dolayısıyla onların geleceğine de yön verecektir; kendisini tam istediği gibi değerlendirmelerini de sağlayacaktır. (Millet de "ebedi şef" diyerek onun bu isteğini yerine getirecektir.)

Karizmatik Lider, En Yüksek Şef

Cidden hakimiyeti milliye esası üzerinde tedvir olunan medeni devletlerde, kabul edilmiş ve fiilen cari bulunan esas; milletin âmali umumiyesini âzami temsil eden ve bu âmalin taalûk ettiği menafi ve icabatı, en yüksek kudretle ve salâhiyetle yapabilecek zümrei siyasiyenin, umuru devletin idaresini deruhde etmesi ve bunu en yüksek liderinin duşi mesuliyetine tevdi etmesi, prensipinden ibarettir.

Zaten bu şeraiti ihraz edemiyen bir hükümet ifayı vazife edemez. Hükümetin, kuvvetli grup âzası meyanından ve fakat birinci derecede olmıyanlarından zayıf bir hükümet yapmak ve onu fırkanın birinci liderlerinin talimat ve nasayihiyle yürütmeye kalkışmak fikri, bittabi doğru değildir.

(*Nutuk*, ss. 221-222)

En uygun siyasi grubun (partinin), devlet işlerinin yönetimini üstlenmesi ve bunu "en yüksek liderinin" sorumlu omuzlarına yüklemesi, esastır. Hükümeti, çoğunluk partisinin ikinci derecedeki üyelerinden kurmak ve onu partinin bi-

rinci liderlerinin yönerge ve öğütleriyle yürütmeye kalkışmak yanlıştır. (Örneğin, İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi.)

İlerisi için ışık tutan bu paragrafta Atatürk'ün kafasındaki model, partinin en yüksek liderinin hem sembolik olarak hem fiili yetkiler açısından en önde ve üstte olmasıdır. Örneğin, kuvvetler ayrılığının bir gereği olarak, iki ayrı yüksek lider - sorumsuz ve temsili bir Cumhurbaşkanı ve sorumlu ve yetkili bir Başbakan / Parti Genel Başkanı düşünmemekte; Yasama ve Yürütme yetkilerini kendinde toplayan tek bir şef ("ebedi şef" ve "parti değişmez genel başkanı") düşünmektedir. Başka bir deyişle kafasındaki model 1921 Anayasası'dır, 1924 değil. (Bkz. III. cilt.)

Atatürk'ün mutlak yetkili başkanlık konumuna verdiği öneme yukarıda da değinilmişti. Son İstanbul Meclisi Mebusanı'na da başkan seçilmesi konusunda gayret göstermeyenlere kızgınlığı için *Nutuk*'un 362,374 ve 423. sayfalarına da bakılmalıdır. Ancak, bu işin bir yanıdır ve öbür yanı da önemlidir. Atatürk, fiiliyatta otokratik bir şef yönetimi istemekle birlikte, resmen ve kurumsal olarak bir tek-adam yönetimi görüntüsü ve rejimi de istememektedir. Kurullara olan bütün güvensizliğine karşın, kongre, temsilci heyet, siyasi parti ve millet meclisini hep gerekli görmüştür. (Hepsi de "tekil" ve yekvücut olmak koşuluyla.) İleride daha iyi görülebileceği üzere, bunun iki temel nedeni vardır: (1) Diktatoryal bir görüntünün meydana gelmemesi, (2) Örgütlü, etkili siyaset yapılabilmesi. Yoksa, kollektif siyasetin demokratik gereklerine uymak için değil.

Atatürk'ü karmaşık bir siyasi kişi, Kemalizm'i de karmaşık bir siyasal rejim yapan özelliklerden biri de, bu ikiyanlılık, otokratik yönetim ile biçimsel kurulların yanyanalığı ve aralarındaki gerilimli dengedir. Ama işin özü şudur:

Karizmatik lider milli iradenin bulucusudur, onunla özdeştir; kurullar ise milli iradenin temsilcisi olmaktan çok, mutlak şefin ittifak sağlayıcı yönetimi altında birer teknik, örgütsel mekanizmadır. Yoksa liderle millet arasına giremezler.

"Her şeyden evvel, memlekette, milletin mevcudiyet ve iradesini tebarüz ettirmek ve bunu sarsılmaz bir tarzda, Meclisi Millîde temsil etmek lâzımdır. Bu da, memlekettemillî bir mefkûre etrafında, kuvvetli bir teşkilât yapmak ve bu teşkilâta müstenit, Mecliste bir grup, bulundurmakla mümkündür. En zinüfuz zevatın gayesi; bu olmalıdır. Halbuki, şimdiye kadar görüldüğüne nazaran, asıl olan bu cihete ehemmiyet verilmeksizin, az, çok kendinde liyakat görenler, hemen hükümete geçmek hevesine, hırsına kapılıyorlar. Bu gibi insanların teşkil ettiği hükümetlerin mesnetleri, millî teşkilâta merbut, Mecliste kavi bir grup olamayınca, yalnız saltanat ve hilâfet makamı kalıyor. Bu yüzden, millî meclisler, şeref ve kudreti milliyeyi temsil edemiyor, arzuyu millî tecelli edemiyor ve icabatı tatbik olunamıyor. Binaenaleyh bizim için ilk ve en esaslı prensip; evvelâ, memlekette teşkilâtı milliyeyi vücuda getirmek, sonra da, bu teşkilâttan kuvvet alan bir grupun başında, mecliste çalışmak olmalıdır. Hükümet teşkiline veya teşekkül edecek herhangi bir hükümete dahil olmaya kalkışmakta fayda yoktur. Çünkü bu mahiyet-

te bir hükümet, vatana ve millete hiçbir esaslı hizmet ifa edemeden, derakap düşmeye veyahut padişaha dayanarak meclise karşı ve dolayısiyle millete karşı vaziyet almaya mecbur olacaktır ki, birincisinde, istikrarsızlık gibi büyük bir mahzur tevali edecek; ikincisinde de, hakimiyeti milliyenin, bittedriç madum hükmüne getirilmesine hizmet edilmiş olacaktır." Nitekim, meşmulü ıttılaınız olduğu ve fiilen de sübut bulduğu veçhile, biz evvelâ memlekette teşkilâtı milliye yaptık. Sonra meclisi topladık. Evvelâ meclis hükümeti yaptık. Ondan sonra da hükümet yaptık.

(*Nutuk*, ss. 219-220)

Milli mefkûre, milli irade ve milli teşkilata dayalı bir grup / zümre / fırka / parti kurmak ve Millet Meclisi'nde (İstanbul'daki Meclisi Mebusan) bu partinin başında çalışmak. O zamana kadar da İstanbul hükümetlerine girmeye çalışmamak. Atatürk'ün ifade ettiği amaç bu. (Tabii, bu, Mebusan Meclisi başkanlığına seçilmeyi istemesini dışlamıyor. Bkz. ss. 361-363, 385 vd, 423.)

Atatürk'ün, millet meclisinde çoğunluğu (egemenliği) elinde bulunduracak bir siyasal partiye ve bunun başkanı olmaya verdiği önem için ayrıca bkz. ss. 245-246, ss. 331-332, ss. 341-342 ve 344, ss. 355-356, ss. 358-359, ss. 360-361.

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi

Bu tedabir meyanında en mühimmini; salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin Ankarada içtimaını temin hususundaki vazifei milliye ve vataniyemize ait karar ve bu kararın tatbikı teşkil eder.

Efendiler, bu hususdaki kararımızı ve bu kararın sureti tatbikını gösteren bir tebliği 19 Mart 1920 de, yani İstanbul işgalinden üç gün sonra tamim ettim.

Efendiler, bu mesele hakkında iki gün kadar kumandanlarla makina başında müdavelei efkâr ederek mütalâalarını aldım. Ben, ilk yazdığım müsveddede "meclisi müessisan" tâbirini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin "rejim"i değiştirmek salâhiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tâbirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği bir tâbirdir, diye, Erzurum ve Sıvastan ikaz edildim. Bunun üzerine "salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis" tâbirini kullanmakla iktifa ettim.

Vilâyetlere ve müstakil Livalara ve Kolordu

Kumandanlarına

Merkezi devletin dahi, Düveli İtilâfiye tarafından resmen işgali, kuvvei teşriiye ve adliye ve icraiyeden ibaret olan kuvayi milliyei devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında ifayi vazifeye imkân göremediğini hükümete resmen tebliğ ederek, Meclisi Mebusan dağılmıştır. Şu halde, makarrı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahlisini temin edecek tedabiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, salâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankarada içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür. Binaenaleyh, zirde dercedilen talimat mucibince, intihabatın icrası, hamiyet ve reviyeti vatanperveranelerinden muntazardır:

1- Ankarada, salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis, umuru milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir.

2- Bu meclise âza olarak intihabolunacak zevat, mebusan hakkındaki şeraiti kanuniyeye tâbidir.

3- İntihabatta livalar esas ittihaz edilecektir.

4- Her livadan, beş âza intihabolunacaktır.

5- Her liva kazalarından celbedeceği müntehibi sanilerinden ve merkezi liva müntehibi sanilerinden ve liva idare ve belediye meclisleriyle liva Müdafaai Hukuk Heyeti İdarelerinin ve vilâyetlerde merkezi vilâyet heyeti merkezi-

yelerinden ve vilâyet idare meclisiyle merkezi vilâyet belediye meclisinden ve merkezi vilâyet ile merkez kazası ve merkeze merbut kaza müntehibi sanilerinden mürekkep bir meclis tarafından aynı günde ve aynı celsede icra edilecektir.

6- Bu meclis âzalığına, her fırka, zümre ve cemiyet tarafından namzet gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu mücahedei mukaddeseye fiilen iştiraki için müstakillen namzetliğini istediği mahalde ilâna hakkı vardır.

7- İntihabata, her mahallin en büyük mülkiye memuru riyaset edecek ve selâmeti intihaptan mesul olacaktır.

8- İntihap, reyi hafî ve ekseriyeti mutlaka ile icra ve tasnifi ârâ, meclisin içlerinden intihap edeceği iki zat tarafından, fakat huzuru mecliste ifa edilecektir.

9- İntihap neticesinde, bilûmum âzanın imza veya zat mühürlerini muhtevi üç nüsha mazbata tanzim olunacak. Bir nüshası mahallinde alıkonularak diğer iki nüshasının biri intihabolunan zata tevdi ve diğeri meclise irsal olunacaktır.

10- Âzaların alacakları tahsisat, bilâhara meclisçe takarrür ettirilecektir. Ancak azimet harcırahları intihap meclislerinin masarifi zaruriye hesabiyle takdir edileceği miktar üzerinden, mahalleri hükümetlerince temin olunacaktır.

11- İntihabat, nihayet on beş gün zarfında

ekseriyetle Ankarada içtimaı temin edebilmek üzere itmam olunarak âzalar tahrik ve netice âzanın isimleriyle birlikte derhal işar edilecektir.

12- Telgrafın saati vusulü bildirilecektir.

Haşiye: Kolordu kumandanlarına, vilâyata, müstakil livalara tebliğ olunmuştur.

Heyeti Temsiliye namına

Mustafa Kemal

***(Nutuk*, ss. 421-422)**

Millet Meclisi'nin açılmasını, çeşitli "önlemler"in en önemlisi olarak gören Atatürk, önce "kurucu meclis" ("meclisi müessisan") adını düşünüyor, ama Erzurum ve Sivas'tan uyarılması üzerine "olağanüstü yetkilere sahip bir meclis" ("salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis") deyimiyle yetiniyor. "Amacım da toplanacak meclisin rejim'i değiştirmek yetkisiyle ilk anda donanmış bulunmasını sağlamaktı" diyor. Tabii, asıl amaç da "milletin bağımsızlığım ve devletin kurtarılmasını sağlamak" idi.

İki dereceli olarak yapılacak seçime "her parti, grup ve dernek tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi", bağımsız adayların da katılması mümkündü - ki II. ve özelikle III. Meclis'in seçimi bu biçimde olmayacaktı.

Meclis ve İnkılaplar

... meclisi mebusanın yeniden, eski şekil ve mahiyetinde toplanmasını temin için çalışmasını asla hatırıma getirmedim. Bilâkis büsbütün başka mahiyet ve salâhiyette, daimî bir meclis teşkil etmeği ve bu meclisle tasavvur ettiğim inkılâp safahatını beraber geçirmeği düşündüm.

(*Nutuk*, s. 425)

"Daimi bir meclis kurmayı ("kurulmasını" değil) ve bu meclisle tasavvur ettiğim (benim ettiğim) inkılap aşamalarını birlikte geçirmeyi düşündüm" cümlesindeki "daimi meclis" sözünü iki düzeyde anlamak mümkün: (1) Geçici olmayan, kalıcı bir kurum (ki Atatürk'ün yüzeydeki kasdi bu), (2) Atatürk'ün uzun süre birlikte çalışabileceği uysal, muhalefetsiz bir "uzun parlamento" (ki Atatürk bu beklentisini ancak III. Meclis'te tam olarak gerçekleştirebilecektir).

Muhterem Efendiler;

Şimdiye kadar, vukubulan mâruzatım, şahsan ve Heyeti Temsiliye namına, temas ettiğim vakayi ve hâdisatın izahına mâtuf idi. Bundan sonraki beyanatım, Türkiye Büyük Millet Meclisinin küşadından ve alelûsul hükümet teşekkül ettikten bugüne kadar, vukua gelmiş olan hâdisat ve inkılâbata şâmil olacaktır. Bu beyanatım, esasen herkesçe vâzıhan malûm olan veyahut suhuletle malûm olması mümkün bulunan vakayi safhalarına aittir. Filhakika, Meclisin zabıtnamelerinde, vekâletlerin dosyalarında, matbuat koleksiyonlarında, bu vakayi ve hâdisatın vesaiki mazbut ve mahfuz bulunmaktadır. Binaenaleyh, ben, bütün bu vakayiin yalnız istikameti umumiyesini işarete ve tesbit etmekle iktifa edeceğim. Maksadım, inkılâbımızın tetkikında, tarihe medarı sühulet olmaktır. Bütün bu vakayi ve hâdisatın cereyanında, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Reisi, Başkumandan ve Reisicumhur sıfatlarını haiz bulunmuş olmaktan ziyade, teşkilâtımızın reisi umumisi sıfatiyle bu vazifeyi ifaya kendimi mecbur addederim.

(*Nutuk*, s. 433)

Atatürk, *Nutuk*'un 1. cildini (432 s.) oluşturan sözlerinin 1. T.B.M.M.'nin açılışına kadar olan döneme, 2. cildin (466 s.) konularının ise Meclis'in açılışından sonraki olaylara ve inkılaplara ilişkin olduğunu belirtiyor ve bu olayların genel doğrultusunu göstermekle yetineceğini vurguluyor. Amacı, "inkılâbımızın incelenmesinde, tarihe kolaylık aracı / vesilesi olmak"tır. Denebilir ki, Atatürk bu sözleriyle, yazılacak resmi tarihin çerçevesini ve esaslarını belirlemek istemektedir.

Hemen dikkati çeken bir nokta, Atatürk'ün "yerine getirmeye kendini zorunlu hissettiği" bu görevi, Meclis Başkanı - Başkumandan- Cumhurbaşkanı sıfatlarıyla değil, ya da bunlardan çok, siyasi örgütün (partinin) genel başkanı sıfatıyla yaptığını söylemesidir. Bunu, yalnızca *Nutuk*'un Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (Partisi'nin) kurultayında söylüyor olmasına bağlamaktansa, bu son sıfata Atatürk'ün verdiği büyük önemle açıklamak yerinde olur: Atatürk büyük bir örgütçüdür -zaten "devlet, partinin bağrından çıkmıştır" (Bkz. III. cilt)- ve ilk "kuruculuk" (bânilik) ve kurtarıcılık (halâskarlık) özelliğini, arkadan gelen makam ve sıfatlarından üstün tutmaktadır. Sonrakiler türevdir; birinciler, karizmatik liderin meşruiyet kaynaklarıdır.

Efendiler, bilirsiniz ki, hayat demek, mücadele, müsademe demektir. Hayatta muvaffakıyet, mutlaka mücadelede muvaffakıyetle mümkündür. Bu da, mânen ve maddeten kuvvete, kudrete istinadeder bir keyfiyettir. Bir de; insanların meşgul olduğu bütün mesail, mâruz kaldığı bilcümle mehalik, istihsal ettiği muvaffakıyetler, mâşerî, umumi bir mücadelenin dalgaları içinden tevellüt edegelmiştir. Akvamı şarkiyenin, akvamı garbiyeye taarruz ve hücumu, tarihin bellibaşlı bir safhasıdır. Akvamı şarkiye meyanında, Türk unsurunun başta ve en kavi olduğu malûmdur. Filhakika Türkler, kablelislâm ve badelislâm, Avrupa içerisine girmişler, taarruzlar, istilâlar yapmışlardır. Garba taarruz eden ve istilâlarını İspanyada Fransız hudutlarına kadar temdideden Araplar da vardır. Fakat, Efendiler, her taarruza karşı daima, mukabil taarruz düşünmek lâzımdır. Mukabil taarruz ihtimalini düşünmeden ve ona karşı emniyete şayan tedbir bulmadan hareket edenlerin âkıbeti, mağlûp ve münhezim olmaktır, münkariz olmaktır....

Efendiler, haricî siyasetin, en çok alâkadar

olduğu ve istinadettiği husus, *devletin dahilî teşkilâtıdır.* Haricî siyaset, dahilî teşkilâtla mütenasip olmak lâzımdır. Garpta ve şarkta başka, başka tabayi ve harsa ve emele malik mütehalif unsurları cemeden bir devletin dahilî teşkilâtı, elbette asılsız ve çürük olur. O halde haricî siyaseti de esaslı ve metîn olamaz. Böyle bir devletin teşkilâtı dahiliyesi, bilhassa millî olmaktan uzak olduğu gibi, mesleki siyasisi de millî olamaz. Buna nazaran, Osmanlı Devletinin siyaseti millî değil, fakat, gayrivâzıh ve gayrimüstakar idi.

Muhtelif milletleri, müşterek ve umumi bir unvan altında cemetmek ve bu muhtelif unsur kütlelerini aynı hukuk ve şerait altında bulundurarak kavi bir devlet tesis etmek, parlak ve cazip bir noktainazarı siyasidir. Fakat aldatıcıdır. Hattâ, hiçbir hudut tanımıyarak, dünyada mevcut bütün Türkleri dahi bir devlet halinde birleştirmek, gayrikabili istihsal bir hedeftir. Bu, asırların ve asırlarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı hâdisat ile meydana koyduğu bir hakikattir.

Panislâmizm.. panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı sahai tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilememektedir. Irk farkı gözetmeksizin, bütün beşeriyete şâmil, cihangirane devlet teşkili hırslarının netayici de tarihte mazbuttur. Müstevli olmak hevesleri, mevzuubahsimizin haricindedir. İnsanlara her türlü hissiyat ve revabıtı mahsusalarını unutturup, onları uhuvvet ve müsava-

tı tâmme dairesinde birleştirerek, insani bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şeraite maliktir.

Bizim vuzuh ve kabiliyeti tatbikıye gördüğümüz mesleki siyasi, *millî siyaset*tir. Dünyanın bugünkü umumi şeraiti ve asırların dimağlarda ve karakterlerde temerküz ettirdiği hakikatler karşısında hayalperest olmak kadar büyük hata olamaz. Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.

Milletimizin, kavi, mesut ve müstekar yaşıyabilmesi için, devletin tamamen millî bir siyaset takibetmesi ve bu siyasetin, teşkilâtı dahiliyemize tamamen mutabık ve müstenit olması lâzımdır. Millî siyaset dediğim zaman, kasdettiğim mâna ve medlûl, şudur: Hududu milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafazai mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki saadet ve umranına çalışmak... Alelıtlak tulü emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek... Medeni cihandan, medeni ve insani muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmektir.

(*Nutuk*, ss. 434-437)

Burada Atatürk'ün siyaset anlayışının ve tanımının önemli bir yanını görüyoruz: "Hayatta başarı, mutlaka mücadelede başarıyla mümkündür. Bu da, mânen ve maddeten kuvvete ve kudrete dayanan bir durumdur." "Hayat demek,

mücadele, çarpışma demektir." Hayat mücadele, hayatın anlamı ve amacı mücadelede başarı demektir; başarının koşulu da güç ve erktir. Tam bir "güç politikası" (machtpolitik) ve "iktidar iradesi" (will to power) anlayışı. Zaten, Atatürk'e göre, "insanların uğraştığı bütün sorunlar... genel bir mücadelenin dalgaları içinden doğagelmiştir." (Ayrıca bkz. s. 645: "... cihan, imtihan meydanıdır.")

Atatürk, "Doğu kavimleri arasında, Türk unsurunun başta ve en güçlü olduğu(nun)" bilindiğini söyledikten sonra, tarihin gelgitlerine işaret etmeyi de unutmuyor ve Doğu'nun saldırılarına karşılık veren Batı'nın ve iç sorunların, başka örnekleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nu da tarihin sinesine gönderdiğini ekliyor. (Burada, güç politikasının bir eleştirisi sözkonusu değil; yalnızca pragmatik bir gerçekçilik sözkonusu.) Buradan da "milli siyaset"e ve "devletin iç örgütlenmesi"ne geçiyor: Farklı etnik unsurları bir araya getiren imparatorlukların "asılsız, çürük ve istikrarsız" olduğunu, Panislamizm ve Panturanizm siyasetlerinin de aldatıcı olduğunu, en sağlam örgütlenmenin ulus-devlet olduğunu belirtiyor. ("Tarihin ifadesi budur, ilmin, aklın, mantığın ifadesi böyledir.")

Atatürk'ün milli siyasetten kasdi, "... milli sınırların içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanıp varlığımızı koruyarak millet ve memleketin mutluluk ve bayındırlığına çalışmak... türlü emeller peşinde milleti uğraştırmamak ve zarara sokmamak... uygar dünyadan, uygar ve insanca muamele ve karşılıklı dostluk beklemektir." Bu sözler, Atatürk'ün saldırgan, yayılmacı ve irredantist olmayan milliyetçiliğinin özlü ifadelerinden biridir: Milleti, özgüvenini kazanması için yücelten, ama bunu siyasal üstünlük kurma politikasına vardırmayan milliyetçiliğinin. "Millet"in belirleyici özelliği de, Atatürk'e göre, esas olarak, ırkî ve kavmî değil, kültürel

ve duygusaldır. Zaten burada da insanca bir dünya devletini ütopik bulurken üzerinde durduğu zorluk da, insanlara "özel duygu ve bağlarını" (hissiyat ve revabıtı mahsusa) unutturabilme zorluğudur.

Efendiler, Meclise teklif ettiğim mühim bir husus da, hükümet teşkili meselesiydi. Bu meselenin ve buna dair teklifte bulunmanın, o devir için ne kadar nazik olduğunu takdir buyurursunuz.

Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin münkariz ve mülga olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telâffuz etmek, maksadın büsbütün ziyamı mucibolabilirdi. Çünkü efkâr ve temayülâtı umumiye, henüz padişah ve halifenin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi. Hattâ Mecliste, ilk anda makamı hilâfet ve saltanatla irtibat ve hükümeti merkeziyeile itilâf aramak cereyanı başgöstermişti....

Arz etmek istiyorum ki, hükümet teşkili hakkında teklif dermeyan etmeden evvel, hissiyat ve tellâkkiyatı derpiş etmek zarureti vardı. Bu zarurete tâbi olmakla beraber maksadı mahfuz bulunduran teklifimi bir takrir halinde takdim ettim. Kısa bir münakaşa ile ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu takriri, bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı umdelerin tesbit ve ifade

edilmiş olduğunu görürüz.

Bu umdeleri, müsaade buyurursanız, burada tebarüz ettirerek sayacağım:

1- Hükümet teşkili zaruridir.

2- Muvakkat kaydiyle bir hükümet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek kabili tecviz değildir.

3- Mecliste mütekâsif iradei milliyeyi, bilfiil mukadderatı vatana vazıulyed tanımak umdei esasiyedir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin fevkında bir kuvvet mevcut değildir.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi teşriî ve icrai salâhiyetleri câmidir.

Meclisten tefrik ve tevkil edilecek bir heyet umuru hükümeti rüyet eder. Meclis reisi, bu heyetin de reisidir.

Hâtıra: Padişah ve halife, cebir ve ikrahtan azade olduğu zaman, Meclisin tanzim edeceği esasatı kanuniye dairesinde vaziyeti ahzeder.

Efendiler, bu esaslara müstenit olan bir hükümetin mahiyeti, sühuletle anlaşılabilir. Böyle bir hükümet, *hâkimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir.*

Böyle bir hükümetin teşekkülünde esas, vahdeti kuva nazariyesidir. Zaman geçtikçe, bu esasların şâmil olduğu mânalar anlaşılmaya başladı. İşte o zaman münakaşalar ve vakıalar teakubetti.

(Nutuk, ss. 437-439)

"Milli sır" teması ve "zaman-zemin" yöntemi devam ediyor. "Gerçek, Osmanlı saltanatının ve hilafetin çökmüş ve ortadan kalkmış olduğunu düşünerek yeni esaslara dayalı, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi", ama "... o dönem için (çok) nazik olduğu" için "... vaziyeti olduğu gibi telaffuz etmek, amacın büsbütün yitirilmesi sonucunu verebilirdi." Çünkü genel düşünceler ve eğilimler, hatta Meclis'te bile, *henüz* bu doğrultuda değildi.

Umdeler şunlardı: Meclis milli iradeyi temsil eder; onun üstünde bir güç yoktur; yasama-yürütme birliği (meclis hükümeti) esastır; meclis reisi hükümetin de reisidir. "Böyle bir hükümet, *ulusal egemenlik esasına dayalı halk hükümetidir. Cumhuriyettir.*") Bu sözler hem 1921 Anayasası'nın habercisidir, hem de Atatürk'ün "halk hükümeti"ne verdiği anlamın, kimilerinin yakıştırdığı gibi "demokrasi" değil, "cumhuriyet" olduğunu göstermektedir.

"Türk milletinin ve onun yegâne mümessili bulunan Meclisi Âlinin, vatan ve milletin istiklâlini, hayatını temin için çalışırken; hilâfet ve saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok meşgul olması mahzurludur. Şimdilik, bunlardan hiç bahsetmemek menafii âliye iktızasındandır. Eğer maksat, bugünkü halife ve padişaha muhafazai merbutiyet ve sadakat edildiğini ifade ve teyidetmekse, bu zat haindir. Düşmanların, vatan ve millet aleyhinde vasıtasıdır. Buna halife ve padişah deyince millet, onun emirlerine mutavaat ederek düşman âmalini yerine getirmek mecburiyetinde kalır. Hain veyahut makamının kudretü salâhiyetini kullanmaktan memnu olan zat, zaten padişah ve halife olamaz. O halde, onu hal' edip yerine derhal diğerini intihabederiz. Demek istiyorsanız, buna da, bugünün vaziyet ve şeraiti müsait değildir. Çünkü hal'i lâzım gelen zat, milletin nezdinde değil, düşmanların elindedir. Onun vücudunu keenlemyekün addederek diğer birine biat edilmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan hukukundan feragat etmiyerek İstanbuldaki kabinesiyle, bugün olduğu gibi muhafazai makam

ve idamei faaliyete devam edebileceğine nazaran, millet ve Meclisi Âli, asıl maksadını unutup halifeler dâvasiyle mi uğraşacak? Ali ile Muaviye, devrini mi yaşıyacağız? Hulâsa, bu mesele vâsi, nazik ve mühimdir. Halli, bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün vaz'edeceğimiz esasatı kanuniye, mevcudiyet ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisini ve millî hükümeti takviyeye mâtuf mâna ve salâhiyeti zâmin ve natık olmalıdır!"

Efendiler, bu izahatımdan bir hafta evvel, ben de, Meclise bir proje vermiştim. 13 Eylûl 1921* tarihli olupsiyasi, içtimai, idari, askerî noktai nazarları telhis ve teşkilâtı idariye hakkındaki mukarreratı ihtiva eden bu program, Meclisin 18 Eylûl 1921* günkü içtimaında okundu. İşte, bu tarihten, daha dört ay geçtikten sonra takarrür eden ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu, bu programdan çıkmıştır.

(*Nutuk*, ss. 566-567)

"Milli sır" teması ve "zaman-zemin" yöntemi burada da dört kez yineleniyor: "Şimdilik, bunlardan (hilafet ve saltanat) hiç söz etmemek yüksek çıkarlar gereğidir"; "... buna da,

(*) 1920 olmalı.

bugünün durum ve koşulları uygun değildir"; "(M)eseleyi esasından halle girişecek olursak, bugün içinden çıkamayız. Bunun da zamanı gelecektir."

Hilafet ve saltanat sorununu, 1921 Anayasası'ndan böylece ayrıştıran Atatürk, aynı zamanda 1921 Anayasası'nı sahiplenmekte, onun kendi projesinden-programından çıktığını da belirtmektedir. (Metindeki Eylül 1921 tarihinin Eylül 1920 olması gerekir, çünkü "dört ay" sonra kabul edilen 1921 Anayasası'nın kabul tarihi Ocak 1921'dir.) Burada, Atatürk'ün kendine yakıştırdığı "büyük kanun-koyucu" (grand legislator) rolünün de izlerini görüyoruz. (Hemen işaret edelim ki, aynı benimseyişi 1924 Anayasası'nda göremeyiz; Atatürk *Nutuk*'un ileriki sayfalarında 1924'ün yalnızca bazı sakıncalarından sözedecektir. Temel sorun da 1924'ün güçler birliğini (şefte toplanan) yumuşatacak olmasıdır. (Bkz. III. cilt.)

Buna nazaran, denilebilirdi ki Büyük Millet Meclisi, heyeti umumiyesiyle, aynı zamanda Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin siyasi bir grupu mahiyetinde idi. Filhakika, bidayette bu yolda hareket edilmişti. Meclis heyeti umumiyesinin umdei esasiyesini, cemiyetin umdei esasiyesi teşkil ediyordu. Malûmdur ki, Erzurum ve Sıvas Kongrelerinde tesbit olunan esasat, son İstanbul Meclisi Mebusanınca kabul ve teyidolunup, *Misakı Millî* namı altında, zübde edilmiş idi. Bu esasat, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul edilerek, o daire dahilinde memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulhü müsalemeti istihsale çalışılıyordu. Fakat, zaman geçtikçe, Mecliste müşterek mesaisinin temin ve tanziminde müşkülât zuhur etmeye başladı. En basit meselelerde ârâ teşettüt ediyor, Meclisten iş çıkamıyordu. Bazı zevat buna çare olmak üzere 1920 senesi evasıtında birtakım teşekküller vücuda getirmek teşebbüsüne başladılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis müzakeratının muntazam cereyanını temin etmek ve mevzu mesail hakkında ârâyı teksif ederek, müspet iş çıkarmak gayesine

mâtuf bulunuyordu....

Efendiler, bu isimlerini saydığım hiziplerin her biri Meclis müzakeratında temini inzıbat ve tevhidi ârâ maksadiyle teşekkül etmiş oldukları halde mevcudiyetleri aksini bâis oluyordu.

Filhakika adetleri çok, âzaları mahdut olan bu hizipler, birbiriyle müsabakaya kalkışmışlar ve yekdiğerini dinlememek yüzünden âdeta Meclisteb ir şuriş vücuduna sebebolmaya başlamışlardı. Bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Meclisten çıktıktan sonra, yani Kânunusani 1921 evahirinde, Meclis âzalarının ve teşekkül eden hiziplerin, her meselede alelıtlak iştirak ve ittihadı mesailerini temin etmek, bir kat daha müşkül olmaya başladığı görülüyordu. Çünkü, Misakı Millinin tesbit ettiği esasatta, bilâkaydüşart müttehit ve müttefik olan fikirler ve emeller, Teşkilâtı Esasiye Kanununun vaz'ettiği noktai nazarlarda tamamen iştirak etmiş manzarasını arz etmiyordu. Mevcut hizipleri birleştirmek veyahut mevcut hiziplerden birini takviye ederek iş görmek için, bilvasıta çok çalıştım. Fakat, bu suretle hâsıl olan neticelerin payidar olamadıkları görüldü. İşe bizzat müdahale zaruri olmaya başladı. Nihayet, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu unvaniyle bir grup teşkiline karar verdim. Bu grup için yaptığım programın başına bir maddei esasiye koydum. Bu maddenin ruhu, iki noktadan ibaretti: Birinci nokta; grup, Misakı Millî esasatı dairesinde

memleketin tamamiyetini ve milletin istiklâlini temin edecek sulhü müsalemeti istihsal için, milletin bilûmum kuvayi maddiye ve mâneviyesini icabeden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmî ve hususi bilûmum teşkilât ve tesisatını bu maksadı esasiye hadim kılmaya çalışacaktır.

İkinci nokta; grup, devlet ve milletin teşkilâtını, Teşkilâtı Esasiye Kanunu dairesinde şimdiden peyderpey tesbit ve ihzara sây edecektir.

Efendiler, bütün hizipleri ve Meclisin ekser âzasını davet ederek bu iki esas üzerinde birleşmelerini temin ettim. Bu işaret ettiğim maddei esasiyeye ve bundan sonra grupun nizamnamei dahilisine ait olan maddeler, 10 Mayıs 1921 günü vukubulan içtimada kabul olundu. Grup heyeti umumiyesinin intihabiyle, grupun bizzat riyasetini de deruhde etmiştim.

(*Nutuk*, ss. 593-596)

1. T.B.M.M. her ne kadar, Atatürk'ün kendi ifadesiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin *siyasi bir grubu* ve esas ilkeleri de cemiyetin esas ilkeleri idiyse de, Atatürk bu meclisten pek hoşnut değildir, çünkü istediği ölçüde uysal ve yekvücut değildir: "Fakat, zaman geçtikçe, Mecliste ortak çalışmanın sağlanmasında ve düzenlenmesinde zorluklar ortaya çıkmaya başladı. En basit sorunlarda oylar dağılıyor, Meclisten iş çıkamıyordu."

Atatürk bu hoşnutsuzluğu *Nutuk*'ta daha önce ifade etmeye başlamıştı: "Efendiler, Meclis azaları meyanından, aykırı birtakım prensiplere temayül gösterenler zuhura başlamıştı. Bunlardan biri olmak üzere..." (s. 500) ve "İşte, Efendiler, bu Nâzım Bey, bizzat ve arkadaşları vasıtasıyla yaptığı sürekli propaganda sayesinde ve *bize muhalefete hazırlananların, milletin yüksek çıkarlarını unutarak,* yardımlariyle Dahiliye Vekâletine geçirilmişti" (abç). Atatürk'ün burada hedef aldığı, yalnızca, casuslukla suçladığı Nâzım Bey değildir; daha genel bir biçimde, "bize muhalefete hazırlana(rak), milletin yüksek çıkarlarını unuta(nlar)"dır. Başka bir deyişle, Atatürk'e ve grubuna muhalefet, milletin yüksek çıkarlarına karşı gelmekle eşanlamlıdır. Milleti en iyi ve ancak karizmatik lider ve yakın çevresi temsil edebilir; başka (birden fazla) temsilci olamaz; şef, milletin sözcülüğünü ve yönlendiriciliğini kimseyle paylaşamaz.

Atatürk, burada her ne kadar, Meclis'teki birtakım grupların, olumlu iş çıkarma amacıyla kurulduğunu da söylüyorsa da, aslında ve genelde, muhalefetten hazzetmiyor. Meclis'te bir "egemen parti"nin başkanı olmakla da yetinmiyor, "tek-parti" istiyor: "Varlıkları tersi sonuç doğuruyordu" ve "Sayıları çok, üyeleri sınırlı olan bu hizipler, birbiriyle yarışmaya kalkışmışlar ve birbirlerini dinlememek yüzünden adeta Mecliste bir kargaşanın varlığına neden olmaya başlamışlardı." Atatürk mutlak ("kayıtsız şartsız") ittifak arıyor. Dolayısıyla: "İşe bizzat müdahale zorunlu olmaya başladı. Nihayet, ARMH Grupu unvaniyle bir grup kurmaya karar verdim."

Kâzım Kara Bekir Paşanın, grup reisi olmayıp bitaraf kalmaklığım hususundaki teklifine de verdiğim cevapta, şu mütalâatı serdetmiştim: "Meclisi Mebusan mahiyetinde bir meclisin reisi bulunmuyorum. Böyle dahi olsa bir fırkaya mensubiyet tabiîdir. Halbuki Büyük Millet Meclisinin salâhiyeti icraiyesi de bulunduğundan nev'ama hükümet mahiyetindeki bir meclisin reisi bulunmaktayım. İcrai bir reis için bir ekseriyet fırkasının mensubu bulunmak elzemdir. Buna nazaran mufassal bir programla ortaya atılmış siyasi bir fırkanın da reisi olabilir. Bütün hüviyetimle karışmış bulunduğum cemiyetten ayrılmaklığıma imkân olmadığı gibi o cemiyetin mevlûdu olan grup dahilinde bulunmaklığım da zaruridir. Esasen grup, hemen Meclis heyeti umumiyesine yakın bir ekseriyeti azimeyi ihtiva etmektedir. Hariçte kalanlar Erzurum Mebuslarından *Celâlettin Arif* Bey ve *Hüseyin Avni* Efendi ile birkaç emsalinden ve tavrü hareketlerinde serbest kalmak istiyen bir kısım zevattan ibarettir..."

....

Muhterem Efendiler, aleni ve hafi celseler-

de bir, iki gün devam eden izahat ve beyanatımdan ve işaret ettiğim esasları ihtiva eden teklifi dermeyan eyledikten sonra, Meclisi Âli, beni riyasete intihabetmekle hakkımda umumi itimadını izhar eyledi.

Burada, ufak bir noktayı da izah etmeliyim:

Hatırlarsınız ki, hâsıl olmaya başlıyan vahdeti milliyeyi, milletin galeyan ve intibahı neticesine atfetmekten ziyade şahsi teşebbüs semeresi telâkki ediyorlardı. Bu meyanda benim teşebbüsten menedilmemi mühim görüyorlardı... Beni millete, hükümete reddü tel'in ettirmekten fayda memul ediyorlardı. Yapılan propagandada, ben reddü tel'in olunduğum takdirde, millet ve devlet aleyhinde hiçbir harekette bulunulmıyacak... Bütün fenalığın müsebbibi benim şahsımdır. Bir adam için, bir milletin birçok mehaliki göze aldırması mâkul değildir tarzında idi. Hükümet ve düşmanlar, benim şahsımı, millete karşı bir silâh gibi kullanıyordu, binaenaleyh, 24 Nisan 1920 günü hâfi bir celsede, Meclise bu ciheti izah ettim. Riyaset intihabında, bunun da bir mahzur olarak nazarı dikkate alınmasını ve yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek rey ve kararlarının isabetle verilmesini rica ettim.

(*Nutuk*, s. 601 ve 439)

Atatürk'ün gözünde parti başkanlığı, meclis başkanlığı ve hükümet başkanlığı birbiriyle içiçedir. "Esasen grup (parti), hemen Meclis genel kuruluna yakın bir büyük çoğunluğu içermektedir" ve "... Büyük Millet Meclisinin yürütme yetkisi de bulunduğundan nev'ama aynı zamanda hükümet niteliğindeki bir meclisin başkanı bulunmaktayım." Atatürk'ün tüm yetkileri ve başkanlıkları kendinde toplama eğilimi açıktır.

Ayrıca "başkan seçiminde ... yalnız millet ve memleketin selâmeti düşünülerek oy ve kararlarının isabetle verilmesi" gerekir. Başka bir deyişle Atatürk'ün başkan seçilmesi gereğiyle, milletin selâmetinin gözetilmesi gereği özdeştir. Ama Atatürk, ikinci pasajda bu düşüncesini de, tersinden giderek, ustaca gerçekleştiriyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Meclis âzayı kiramının umumi surette tezahür eden arzu ve talebi üzerine, Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi; şahsan deruhde etmekten tahassül edecek fevaidi, âzami süratle istihsal edebilmek ve ordunun maddi ve mânevi kuvvetini âzami süratte tezyit ve ikmal ve sevku idaresini bir kat daha tarsin için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu salâhiyeti, fiilen istimal etmek şartiyle deruhde ediyorum. Müddeti ömrümde, hâkimiyeti milliyenin en sadık bir hadimi olduğumu nazarı millette bir defa daha teyit için bu salâhiyetin üç ay gibi kısa bir müddetle takyidedilmesini ayrıca talebederim.

4 Ağustos 1921

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

....

Ben, padişah ve halifeler tarafından tevcih olunagelmiş köhne bir unvanı takınamıyacağımı; ifa edeceğim vazife, fiilen başkumandanlık olduktan sonra bu unvanı olduğu gibi tevcihten içtinaba mahal bulunmadığını serdede-

rek, noktai nazarımda ısrar ettim. Vaziyetin, Melisin takdir ve izah ettiği gibi fevkalâde olduğuna göre benim de ittihaz edeceğim mukarrerat ve tatbik edeceğim icraatın, fevkalâde olması lâzım geleceğine, şüphe yoktu. Tasavvurat ve kararlarımı, seri ve şedit bir surette mevkii fiil ve tatbika koymak zarureti vardı. İcra Vekilleri Heyetinden, Meclisten istizanlarla, teahhurata meydan vermeye, vaziyet müsait olmıyabilirdi. Bütün memlekete ve memleketin bütün menabiine şâmil olması lâzım gelen evamir ve tebligatım için, her umurun vekilinden veyahut Vekiller Heyetinden rey ve mezuniyet almak, benim ifa edeceğim Başkumandanlıktan memul fevaidi, temin edemezdi. Onun için bilâkaydüşart emir verebilmeli idim. Bunun için de, Büyük Millet Meclisinin salâhiyeti, benim şahsiyetime izafe olunmalıydı. Bunu, muvaffakıyet için zaruri görüyordum. Onun için bu noktada ısrar ettim...

....

Bu şüphe ve tereddütleri izale edecek izahat ve beyanatta bulunduktan sonra, yapılacak kanunda da bu hususata dair kuyudu lâzime dercinin münasip olduğunu dermeyan ettim ve vermiş olduğum takriri buna göre bazı maddelere kalbederek, bir proje olmak üzere Meclise takdim ettim. İşte, bu proje mevaddı üzerinde cereyan eden müzakere neticesinde, 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık tevcihine dair olan kanun çıktı. Bu konunun

ikinci maddesine göre bana verilmiş olan salâhiyet şu idi:

"Başkumandan; ordunun maddi ve mânevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevku idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna mütaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur."

Bu maddeye nazaran benim vereceğim emirler kanun olacaktı.

Efendiler, bu tevcihten dolayı, "Meclisin hakkımda izhar ettiği itimat ve emniyetelâyık olduğumu az zamanda göstermeye muvaffak olacağım" dedikten sonra Meclisten bazı ricalarda bulundum...

....

Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam gayrikanuni kumanda ediyorum. Mecliste tecelli eden reye göre, derhal kumandadan keffiyedetmek isterdim ve Başkumandanlığımın hitam bulduğunu hükümete iblâğ ettim. Fakat gayrikabili telâfi bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. *Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamıyacağım."*

Muhterem Efendiler, bu celsei hafiyede, muhaliflerin, hükümeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım mesail üzerinde, âdeta mübareze tarzında münakaşalar oldu. Nihayet lüzumu gibi tenevvür

eden Meclisi Âli, reyini şu yolda izhar etti: 11 ret, 15 müstenkife karşı 177 rey ile Başkumandanlık Kanununu temdit etti.

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanunu, usulen mevzuu müzakere oldu. Bu defa, Meclise vukubulan umumi beyanatımdan bir kısmını aynen arz etmeme müsaadenizi rica ederim. Demiştim ki: "Artık ordumuzun kuvvei mâneviye ve maddiyesi, fevkalâde hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin, amâli milliyeyi kemali emniyetle istihsal edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Bu sebeple fevkalâde salâhiyetlerin idamesine lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim.

Bugün, zevalini görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da tahassülünü görmemekle bahtiyar olacağız. Başkumandanlık makamının temadisi, olsa olsa Misakı Millimizin ruhu aslisiyle müterafık neticei katiyeye vâsıl olacağımız güne kadar devam eder. Neticei mesudeye emniyetle vâsıl olacağımıza, şüphe yoktur. O gün; kıymetli İzmirimiz, güzel Bursamız, İstanbulumuz, Trakyamız ana vatana iltihak etmiş olacaktır. O mesut günün hulûlünde, bütün milletle beraber, en büyük saadetleri idrakle müşerref olacağız. Benim *başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki o da, dâvayi mukaddesemize başladığımız gün, bulunduğum mevkie rücu edebilmekliğim imkânıdır. Sinei millette serbest bir fert olmak kadar, dünyada bahtiyarlık var mıdır?*

Vâkıfı hakayik olan, kalbü vicdanında mânevi ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımıyan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi makamatın hiçbir kıymeti yoktur."

Efendiler, bu müzakerenin neticesi, bilâmüddet Başkumandanlığın uhdeme tevdiine iktiran etti.

(*Nutuk*, ss. 611-614 ve 662-663)

Atatürk, kendisine Başkumandanlık ünvan ve yetkilerinin verilmesinin Meclis'in varlığını tehlikeye düşüreceği ve milletvekilleri hakkında keyfi muameleler yapılacağı yolundaki korkuları yersiz bulduğunu anlattıktan sonra, Başkumandanlığı şartlı kabul edeceğini söylüyor ("Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkisini, fiilen kullanmak koşuluyla üstleniyorum") ve kaygıları iyice gidermek için de bu yetkinin "üç ay gibi kısa bir süreyle kayıtlanmasını" kendi öneriyor.

Osmanlı'nın "köhne unvanı"yla yetinmeyeceğini (yukarıya da bakınız), olağanüstü durumun olağanüstü yetki gerektirdiğini, "kayıtsız şartsız emir verebilme(si)" gerektiğini ısrarla vurguluyor. "İcra Vekilleri Heyetinden, Meclisten izin almalarla gecikmelere meydan vermeye, durum uygun olmayabilirdi. Bütün memleketi ve milletin bütün kaynaklarını kapsaması gereken emirlerim ve bildirilerim için... oy ve izin almak, benim yürüteceğim Başkumandanlıktan beklenen yararları sağlayamazdı."

Daha önce verdiği takriri, maddeli bir projeye dönüştürüp Meclis'e sunan Atatürk, Başkumandanlık Kanunu çıkınca rahatlar ("Bu maddeye göre benim vereceğim emirler ka-

nun olacaktı") ve hemen Meclis'ten başka "bazı ricalarda bulun(maya)" başlar.

Başkumandanlık Kanunu üç kez uzatılmıştır; Atatürk'ün deyişiyle, "(h)er defasında muhaliflerin çok çeşitli eleştiri ve sataşmaları oldu. Özellikle üçüncü uzatma önemlice bir olay halinde oldu (s. 653). 6 Mayıs 1922'deki üçüncü uzatmadan önce, 5 Mayıs'ta Meclis'te uzatma için gerekli çoğunluk sağlanamaz; bunun üzerine Vekiller Heyeti'nde, özellikle Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'nda istifa eğilimi belirir; Atatürk onlardan "yirmi dört saat sabır" etmelerini rica eder (s. 653-654).

Kendi de, TBMM'nin süreyi uzatmamış olmasına karşın, başkumandanlığı bırakmama kararı verir: "Memleketin ve genel amacın yüksek çıkarı adına, ben de Başkumandanlık görevini yürütmeye devam kararını verdim ve bunu Heyeti Vekileye de bildirdim" (s. 654). (Karizmatik lider, kendi karar ve iradesiyle uyuşmadığı zaman meclis üstünlüğünü bir yana koyup "icrai üstünlük" ve oldubitti yapabilme hakkını kendinde görmektedir.) Dikkat edilsin, burada yapıldığı söylenen, meclisten-geçmemiş bir kanunu meclise tekrar götürmek üzere bir irade beyan etme ve Vekiller Heyeti'ne bu yolda bir sabır ve sebat telkin etme değil; kanunun meclisten geçmemiş olmasına rağmen göreve devam kararı alma ve bunu Vekiller Heyeti'ne bildirmedir.

Atatürk, ertesi gün için koydurttuğu gizli oturumdan önce, "Başkumandanlık aleyhinde söz söylemiş olan kişilerin görüşlerini, Meclis tutanaklarını getirterek, birer birer inceleme(yi)" ihmal etmez (s. 654). Oturumda da, başkumandanlık kanununun gerekliliğini ve gizli celse yapılmasının "memleket menfaati" açısından zorunluluğunu anlatmaktan muhaliflere "komedya oynatmak" ve meclisi "mahalle kahvesi"ne çevirmek gibi yakıştırmalar yapmaya kadar uzanan bir

cephe taarruzu yapar (ss. 655-661). Nihayet "gereği gibi aydınlanan Meclisi Âli ... Başkumandanlık Kanununu uzat(ır)" (s. 661).

Atatürk'ün oylamaya geçilmeden önceki son sözleri, karizmatik lider - meclis ilişkileri, daha doğrusu şefin "Yüksek Meclis"i nasıl gördüğü açısından önemlidir:

"... Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam gayrıkanuni devam ediyorum. Mecliste ortaya çıkan oya göre, derhal kumandadan el çekmek istedim ve Başkumandanlığımın hitam bulduğunu hükümete bildirdim (yukarıya bkz): Fakat telafi edilemez bir fenalığa meydan bırakmamak zorunluluğu karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. *Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakamayacağım."*

Karizmatik liderin kendi iradesini meclis iradesinin üstünde gördüğü açıktır. Zaten, tanımı gereği, karizmatik lider otoritesini ve meşruiyetini kurumlardan ve izleyicilerinden almaz, kendinden (ve tarihin kendisine verdiğini düşündüğü misyondan) alır. "Büyük" Meclis, şefin bir yönetim aracı olduğu ölçüde büyüktür; milletin asıl temsilcisi, daha doğrusu millet iradesinin şahıslanması ve bilinci demek olan rehberşeften büyük değildir. Son tahlilde, millet ile şef arasma hiç kimse ve kurum giremez. Atatürk'te "parlamenter meşruiyet" (yasama üstünlüğü) kavramı en yukarılarda duran bir kategori değildir.

Ama Atatürk, bu anlayışını da çok ustaca ifade ederek munisleştirmeyi başarmaktadır:

"Gerçi asıl olan millettir, toplumdur. Onun da genel iradesi, Mecliste belirir; bu her yerde böyledir. *Fakat fertler de vardır.* Meclis, memleket ve devlet işlerini fertlerle, şahıslarla, yapmaktadır..." (s. 656)

Görüldüğü gibi, geçerken Meclis'e de pâye verilmekte,

ama bu, daha önceki kuvvetli pasajlar yanında sönük ve çelişik kalmaktadır. Bireylerin rolü ise sözde ölçülü, sağduyunun reddedemeyeceği bir biçimde hatırlatılmakta ama kurul-kişi ilişkisi muğlak ifadelerle geçiştirilmektedir. Yoksa, daha önceki sayfalardan biliyoruz ki, Atatürk'e göre "fertler de vardır" değil, "*asıl* fertler vardır"; tarihi büyük adamlar yapar. İlgili paragraftaki, "Gerçeği, anlamsız teorilerle inkâra yer yoktur" cümlesini de (s. 656) bu ışık altında okumak gerekir. Benzerlikle, "Büyük işler üstlenmemiş insanların, bu hususdaki tereddütlerini, mazur görmelidir" cümlesini de (s. 660), büyük işleri büyük adamlar yapar şeklinde...

Özetle, Atatürk'ün, gerektiğinde (veya genelde) Meclis'in ve kanunun üstüne çıkabileceğini düşündüğü (ve söylediği), çıkma hakkını kendinde bulduğu açıktır. Ayrıca, ileride de sık sık göreceğimiz üzere, karizmatik liderin parlamenter prosedüre tahammülü ve saygısı her zaman yüksek değildir. Hele o parlamentoyu kendi seçtirdiğini düşünüyorsa:

"Efendiler, açık ifade edeceğim, beni mazur görünüz; her birinizin salâhiyeti fevkalâde ile intihabolunmasına ve salâhiyeti fevkalâdeye malik bir Meclisin teşekkülüne ve bu Meclisin, memleketin mukadderatına vazıulyed bir mahiyet iktisabetmesine çalışan, benim! Bunda muvaffak olmak için en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Bütün hayatımı, mevcudiyetimi, bütün şeref ve haysiyetimi mehalike ilka ettim. Binaenaleyh bu, benim eserimdir. Ben, eserimi tezlil ile değil, ilâ ile muvazzafım..." (s. 655).

Karizmatik lider "Meclisi Âli"ye ve meclisin "azayı kiram"ına, açıkça, varlık nedeniniz benim, siz benim eserimsiniz diyor. Öyle olunca da, meclisten ve üyelerinden kendi iradesine ittifak içinde uyum göstermelerini beklemek, şefin genel ve örtük, bazen de burada olduğu gibi, apaçık, talepkâr beklentisi oluyor. Bir bakıma Atatürk TBMM'ni "patrimu-

an"ı olarak görüyor. Hemen ekleyelim ki Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulmasıyla birlikte milletvekillerinin seçimi II. Meclis'ten itibaren büyük ölçüde, III. Meclis'ten itibaren de tamamen Atatürk'ün denetimine geçecektir. Artık, karizmatik (ve patrimonyal) lider, meclis üyelerinin seçilmesine yalnızca vesile olmayacak, çalışmayacak, onları doğrudan doğruya eliyle, bizzat, seçecektir. Tabii, muhalefete olan tutumu da, bu durumla orantılı olarak, sertleşecektir (ya da sertleşmesine gerek kalmayacaktır).

Başkumandanlık Kanunu'nun dördüncü kez uzatılması artık "usulen görüşme konusu" olacaktır. Ve Atatürk'ün olağanüstü yetkilerin devamına gerek ve ihtiyaç kalmadığını ifade etmesine rağmen, Meclis bu ünvan ve yetkileri süresiz uzatacak, Atatürk de bunu reddetmeyecek ve, hoşnutluk içinde, alçakgönüllü "milletin sinesindeki mutlu fert" ve "maddi makamların değersizliği" konuşmasını yapacaktır.

Yine Muhalefet

Muhterem Efendiler, Sakarya muharebesinden sonra, Başkumandanlık ve Erkânıharbiyei Umumiye Riyaseti, Ankarada ifayi vazife ediyordu. Ben, aynı zamanda diğer vazifelerimle de iştigal ediyordum. Üç, dört ay geçmemişti ki, Mecliste Sakarya zaferini unutanlar, muhalefet vâdisinde, ileri gitmek istiyenler, kendilerini göstermeye başladılar. Sakarya muharebesinden evvel başlayıp peyderpeygelmiş olan Malta mevkufininden bazılarının, bu muhalif cereyanlarda müşevvik rolü oynadığı anlaşılmıştı. Bu noktayı müsaadenizle biraz izah edeyim.

Efendiler, bilmünasebe arz etmiştim ki, Mecliste teşkil ettiğimiz Müdafaai Hukuk Grupu, Meclis müzakeratının hüsnü cereyanını temine ve Heyeti Vekile mesaisinin ademi tevakkufuna nihayete kadar hadim oldu. Fakat, bir taraftan da, muhalif his ve fikirde bulunanlar, her gün, biraz daha taraftar buldukça, Grupun mesaisini, müşkülâta duçar etmeye başladılar.

....

Muhterem Efendiler, muhalif grupun Meclisteki faaliyeti, bizi biraz daha kendisiyle işti-

gal ettirecektir. İkinci Grup unvanını takman muhalif hizip, menfi mukavemetlerini, uzun müddet tecrübe etti. İcra Vekillerinin sureti intihabına dair 8 Temmuz 1922 tarihli kanunla İcra Vekillerinin ve İcra Vekilleri Reisinin doğrudan doğruya Meclisçe reyi hafi ile intihapları temin olundu. Bu suretle, İcra Vekilleri Riyasetinden, bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim namzetler meyanından intihabolunması kaydi refedilmiş oldu.

(*Nutuk*, ss. 630-631, 633 ve 663)

Atatürk muhalefeti hoş karşılamaz ve iyi sözlerle anmaz. Başkumandanlık olayında "hükümeti ve orduyu yıkmak için (sorunları) kurcala(yan)"lardan (s. 662) sonra "muhalefet vadisinde ileri gitmek isteyenler", "muhalif cereyanlarda teşvikçi rolü oynayanlar", "Grupun çalışmasını zorluklara (uğratanlar)", "olumsuz direnişlerini... tecrübe (edenler)", "olumsuz ve karamsar rol yapanlar" (s. 637), "âciz ve korkak insanlar" (s. 637), "düşmana ümit (verenler)" (s. 639), "şaşkın ve cahil beyinler" (s. 690), muhalefeti niteleyen sözlerinden sadece bazılarıdır.

"Muhalefet fikrinin esas kaynağı, Müdafaai Hukuk Grupu tüzüğünün esas maddesindeki, ikinci nokta idi. Yani hükümet teşkilatının Teşkilatı Esasiye Kanununa göre yapılması meselesi..." (ss. 633-634). Ve sonuçta da "... İcra Vekilleri Başkanlığından, bilfiil uzaklaştırılmış olduğum gibi, vekillerin de benim göstereceğim adaylar arasından seçilmesi

kaydı(nın) geçersiz (kılınması).. (s. 663). Atatürk, güçler birliğindeki (kendisinde toplanan) bu gediği, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yapılacak değişikliklerle kapatacaktır.

Bundan sonra; meseleye mütaallik takrirler, üç encümene; Teşkilâtı Esasiye, Şer'iye ve Adliye Encümenlerine havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip; bizim, takibettiğimiz maksada göre, meseleyi hal ve intacetmesi elbette, müşkül idi. Vaziyeti yakından ve bizzat takibetmek lâzım geldi.

Üç encümen, bir odada içtima etti. Riyasetine Hoca Müfit Efendiyi intihabeyledi. Meseleyi müzakere etmeye başladılar. Şer'iye Encümenine mensup hoca efendiler; hilâfetin saltanattan münfek olamıyacağını, maruf safsatalara istinadettirerek, iddia ettiler. Bu müddeayatın cerh ve nakzında serbest idarei kelâm edenler, ortaya çıkar görünmediler. Biz çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksut neticeye iktiranına intizar etmek, beyhudeidi. Bunu anladık. Nihayet; müşterek encümen reisinden söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanatta bulundum: "Efendim, dedim. Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat kuvvetle,

kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına, vaziulyed olmuşlardı; bu tasallûtlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk milleti bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir emrivakidir. Mevzuubahs olan; millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmıyacak mıyız? meselesi değildir. Mesele zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.

İşin ciheti ilmiyesine gelince; hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine mahal yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim" dedim ve uzun uzadıya birtakım izahatta bulundum. Bunun üzerine Ankara Mebuslarından, Hoca Mustafa Efendi, affedersiniz Efendim; dedi biz meseleyi başka noktai nazardan mütalâa ediyorduk; izahatınızdan tenevvür ettik. Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti.

Süratle kanun lâyihası, tesbit olundu. Aynı günde Meclisin ikinci celsesinde okundu. Tâyini esami ile reye vaz'ı, teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki, buna hacet yoktur, memleket ve milletin istiklâlini ebediyenmahfuz kılacak esasatı Meclisi Âlinin, müttefikan kabul edeceğini zannederim. "Reye sesleri" yükseldi. Niha-

yet, reis, reye koydu; ve müttefikan kabul edilmiştir, dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi; "ben muhalifim!.." Bu sada "söz yok!" sadalariyle boğuldu. İşte Efendiler; Osmanlı saltanatının; inhidam ve inkıraz merasiminin son safhası bu suretle cereyan etmiştir.

(*Nutuk*, ss. 690-691)

Encümenlerin "bir araya gelip; bizim istediğimiz amaca göre, sorunu çözmesi ve sonuçlandırması elbette zordu. Durumu yakından ve bizzat izlemek gerekti." "Biz çok kalabalık olan odanın bir köşesinde tartışmayı dinliyorduk. Bu tarzda, görüşmenin amaçlanan sonuca ulaşmasını beklemek boşunaydı. Bunu anladık." "Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle şu beyanatta bulundum: '... Hakimiyet ve saltanat ... görüşme ile, tartışma ile verilmez.... kuvvetle, kudretle ve zorla alınır.... Türk milleti ... hakimiyet ve saltanatı ayaklanarak kendi eline, bilfiil, almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir.... Sorun zaten olmuş bitmiş bir gerçeği ifadeden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat olasıdır ki bazı kafalar kesilecektir."

Atatürk, hiçbir metin yorumuna gerek bırakmadan açıkça kendi söylüyor ki, meclis komisyonları, meclis ve herkes ne derse desin, saltanat kaldırılacaktır; kaldırıldığı ifade ve ilan edilecektir. Gerekirse zor ve şiddet kullanılacaktır. (Zaten zor ve şiddet kullanma tehdidini de yapmış bulunuyor.) Atatürk, zaman-zemin yönteminin artık gerekmediğine ka-

rar vermiş, gücünü tartmış, şiddet ve şiddet tehdidi kullanmasının temkinsizlik olmadığını ve gerçekçi olduğunu hesaplamıştır. Burada bir gözükaralık yoktur; siyasi ve fiili güç dengeleri hesabı vardır. Nitekim, Atatürk "ilmi izahat"ını da verdikten sonra, "hoca efendiler" Affedersiniz Efendim ... aydınlandık" derler ve sorun çözülür. Ertesi gün de kanun tasarısı mecliste "ittifakla" (bir "menfi ses" hariç) kabul edilir.

Kurul tartışmalarının boşunalığı, kurullara parlamenter prosedürleri aşarak kişisel, cebri müdahale, siyasi sonuç ve başarının son tahlilde kuvvet ve kudrete dayandığı anlayışı, bütün bunların karizmatik liderin en doğru bildiği temel-yüce misyonun gerçekleşmesi için geçerli araçlar olduğu; yukarıda *Nutuk*'un çeşitli kritik metinlerinde ortaya çıkan bütün bu temalar, burada birbirine bağlanmaktadır.

Karizmatik lider-mutlak şefin muhalefete karşı şiddet söylem ve davranışını alt-şefler de benimseyecekler; örneğin İsmet İnönü hilafetle ilgili olarak "o kafayı behemehal koparacağız" (s. 843), Yunus Nadi de cumhuriyetle ilgili olarak "öyle adamların kafası ezilir, Efendiler" (s. 883) diyecek ve Atatürk bu yakın izleyicilerinin/teğmenlerinin sözlerinde kendi sesinin yankısını duyacak ve *Nutuk*'ta onayla naklede-cektir.

... hilafet ile saltanat birbirinden tefrik olundu. İki buçuk seneyi mütecaviz bir zamandan beri fiilen icrayi hükmeden saltanatı milliye teyidolundu. Hilafet, sarih bir hukuka malik olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

....

Muhterem Efendiler, her meselede ve her safhai icraatta, kendinden bahsettirmiş olan halifeye ve hilâfete bir defa daha temas edeceğim.

1924 senesi iptidasında, büyük mikyasta, bir ordu harb oyunu yapmak takarrür etmişti. Bu harb oyununu İzmirde yapacaktık. Bu münasebetle 1924 senesi kânunusani iptidasında, İzmire gittim. Orada iki ay kadar kaldım.

Hilâfetin lâğvı zamanının geldiğine orada iken hüküm vermiştim. Meselenin sureti cereyanını, olduğu gibi hulâsa etmeye çalışacağım.

....

Bu muhabereden sonra harb oyunu münasebetiyle İsmet Paşa ve Müdafaai Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa da İzmire gelmişlerdi. Erkânıharbiyei Umumiye Reisi Fevzi Paşa da zaten orada bulunuyordu. Hilâfetin ilgası lü-

zumunda, kanaatlerimiz mutabık idi. Aynı zamanda Şeriye ve Evkaf Vekâletini de ilga ve tedrisatı tevhideylemek kararında idik.

1924 senesi martının birinci günü Meclisin tarafımdan küşadı icabediyordu.

23 Şubat 1924 günü Ankaraya avdet etmiş idik. Orada da icabeden zevatı, kararımdan haberdar ettim.

Mecliste, bütçe müzakeresi devam ediyordu. Hanedan tahsisatı ve Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçeleri üzerinde, tevakkuf edilmek lâzımdı. Arkadaşlar, maksada müteveccih beyanat ve tenkidata başladılar; müzakere ve münakaşa idame ettirildi. 1 Mart günü, Büyük Millet Meclisinin beşinci mesai senesi münasebetiyle verdiğim nutukta, şu üç noktaya sureti mahsusada işaret ettim:

"1- Millet, cumhuriyetin halen ve âtiyen bilcümle taarruzattan katiyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talebetmektedir. Milletin talebi, cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffei esasata bir an evvel ve tamamen iptina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir."

"2- Milletin ârayi umumiyesinde tesbit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinin bilâifatei an tatbikı lüzumunu müşahede ediyoruz."

"3- ... Diyaneti İslâmiyeyi, asırlardan beri müteamil olduğu veçhile bir vasıtai siyaset mevkiinden tenzih ve ilâ etmek elzem olduğu hakikatini de müşahede ediyoruz."

....

Bu kanunlara nazaran "Türkiye Cumhuriyetinde, muamelâtı nâsa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait" ve "Şeriye ve Evkaf Vekâleti mülga" oldu.

Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye... bilcümle medreseler Maarif Vekâletine devir ve raptedildi.

Halife hali ve hilâfet makamı lâğvolundu ve mahlû halife ve Osmanlı saltanatı münderisesi hanedanının bilcümle âzası, Türkiye Cumhuriyeti memaliki dahilinde ikamet etmek hakkından ebediyen memnu kılındı.

(*Nutuk*, ss. 683, 845, 848-850)

Atatürk hilafetin kaldırılmasında zaman-zemin yöntemini saltanatın saldırılmasında olduğundan daha uzun süre sürdürmüş; bu "milli sır"rı vicdanında daha uzun süre saklamıştır. Çünkü bu, daha nazik bir konudur. Ayrıca din temasını, kurtuluş savaşını örgütlemek, eşrafı ve halkı mobilize edebilmek, onlardan erken ve sert tepki görmemek için en az 4-5 yıl ustaca kullanmış ve manipüle etmiştir. Laiklik, cumhuriyetçilikle birlikte, belki de Atatürk'ün en önem verdiği ilke olmakla birlikte, bu konuda çok temkinli davranmış, "vaktinin gelmesini" epey beklemiştir, çünkü "... bugünün meselesi değildir" (s. 685).

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışını ilan eden 21 Nisan 1920 tarihli tebligattaki (ss. 431-432) çok koyu ve yoğun dinsel temalar ve sembolizmlerden, mecliste din hakkın-

da yaptığı çeşitli "bilimsel açıklama"lara ve halka hitaben yaptığı çok sayıda konuşmaya kadar, bunu görmek mümkündür. Buna karşılık dini siyasete karıştıran başkalarına karşı son derece serttir. Örneğin s. 708'de "Kavimlerin cehaletinden ve taassubundan yararlanarak bin bir türlü siyasi ve şahsi çıkar sağlamak için dini alet ve araç olarak kullanmak" girişiminde bulunan "din oyunu aktörleri"ne, "(i)nsanlıkta, din hakkındaki bilgiler, her türlü hurafelerden arıtılarak, gerçek bilimlerin ve fenlerin ışıklarıyla yıkanmış ve mükemmel oluncaya kadar... her yerde rastlanacaktır" der. Hilafetten vazgeçemeyen "çalışma arkadaşlarına" (başta Rauf Orbay ve Refet Bele olmak üzere) yüklenişleri ise *Nutuk*'ta epey yer tutar.

Yine de bu konuda çok temkinlidir ve bunun sıkıntısını, gerçeği bir an önce ilan edememenin ağırlığını, özellikle 1921 ve 1924 anayasalarındaki ilgili hükümler bakımından, *Nutuk*'ta vurgular. 1921 (7. madde) ve 1924'teki (26. madde) "şeri hükümlerin uygulanması" sözleri onu rahatsız eder (ss. 714-715). 1924'ün 2. maddesindeki "Türkiye Devletinin dini, dini İslamdır" cümlesi de (ki Cumhuriyet Kanunu'nda da vardır) Atatürk için bir "ukdedir" (ss. 714-715). Zaten daha önce gazetecilerin "Yeni hükümetin dini olacak mı?" sorusu karşısında da rahatsız olmuştur: "İtiraf edeyim ki, bu suale muhatap olmayı hiç de arzu etmiyordum. Sebebi, pek kısa olması lazım gelen cevabın o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemiyordum" (s. 715). Ayrıca: "Cumhuriyetin ilânından sonra da, yeni Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken, *lâyik hükümet* tâbirinden dinsizlik mânası çıkarmaya mütemayil ve vesilecu olanlara, fırsat vermemek maksadiyle, kanunun ikinci maddesini bimâna kılan bir tâbirin ithaline müsamaha olunmuştur.

Kanunun, gerek 2 nci ve gerek 26 ncı maddelerinde, zait

görünen ve yeni Türkiye Devletinin ve idarei cumhuriyemizin asri karakteriyle kabili telif olmıyan tâbirat, inkılâp ve cumhuriyetimizin o zaman için beis görmediği tâvizlerdir.

Millet, Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzdan, bu zevaidi ilk münasip zamanda kaldırmalıdır! (s. 717).

Din ve devlet işlerinin ayrılması (dar anlamda laiklik) demek, Atatürk'e göre dinsizlik demek değil. Bu kadarı, "yeni Türkiye Devletinin ve cumhuriyet idaremizin çağdaş karakteriyle (bağdaşmaz)"; ama "(bu) deyimler, inkılap ve cumhuriyetin o zaman için beis görmediği ödünlerdir"; yine de "Millet, Anayasamızdan bu fazlalıkları ilk uygun zamanda kaldırmalıdır". (Bu da, 1928'de gerçekleşecektir.)

Atatürk'ün daha geniş anlamda bir laikliğe (din ve devlet ayrımının ötesinde bir sekülarizme, toplumsal ve kültürel bir rasyonalizasyona) verdiği önemi de biliyoruz, ama buradaki malzeme, daha ileri gitmemize pek yeterli değil. (Bunun için Bkz. son bölümler.)

Efendiler, saltanatın ilgası, hilâfet makamının salâhiyetsiz kalışı üzerine, halk ile yakından temasa gelmek, ahvali ruhiye ve temayülâtı fikriyeyi bir daha tetkik etmek mühimdi.

Bundan başka, Meclis son senesine dahil olmuş bulunuyordu. Yeni intihap münasebetiyle, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetini siyasi bir fırkaya tahvil etmeye karar vermiştim. Sulh takarrür ettiği takdirde, cemiyet teşkilâtımızın, siyasi fırkaya inkılâbını lüzumlu görüyordum. Bu hususta da halk ile bizzat hasbihal etmeyi muvafık ve faydalı mütalâa ediyordum. Zaferden sonra, talim ve terbiye ile iştigale başlamış olan ordumuzu da yakından görmek istiyordum. İşte, bu maksatlarla, Garbî Anadoluda bir seyahat icra etmek üzere 14 Kânunusani 1923 tarihinde Ankaradan hareket ettim.

Eskişehirden itibaren, İzmit, Bursa, İzmir, Balıkesirde halkı münasip mahallerde toplıyarak uzun hasbihallerde bulundum. Ahalinin, bana istedikleri gibi serbest sualler tevcih etmesini talebettim. Sorulan suallare, cevap teşkil etmek üzere, altı saat, yedi saat de-

vam eden konferanslar verdim.

(*Nutuk*, ss. 703-704)

Atatürk, ruh hallerini ve düşünsel eğilimlerini incelemek açısından halk ile yakından temasa gelmeyi önemli sayıyor. Hem yeni meclis seçimlerine siyasi parti olarak sokmaya karar verdiği Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti için nabız yoklamak üzere halk ile bizzat hasbihal etmeyi uygun ve yararlı buluyor, hem de kendisine "istedikleri gibi serbest sorular yöneltmesini talepetti(ği)" ahaliye "altı-yedi saatlik konferanslar" verecektir. Karizmatik lider hem bir parti kurucusudur (bâni), hem de halkı aydınlatan, eğiten bir yol gösterici (mürşit) ve baş-öğretmendir. Bundan böyle bu işi çok sık yapacaktır. (Bkz. II. cilt.)

Muhterem Efendiler, her yerde siyasi fırka teşkili hakkında da halk ile uzun hasbıhallerde bulundum.

7 Kânunuevvel 1922 tarihinde, Ankara matbuatı vasıtasiyle halkçılık esasına müstenit ve "Halk Fırkası" namiyle siyasi bir fırka teşkil etmek niyetinde olduğumu beyan ederek bu fırkanın nasıl bir program takibetmesi lâzım geleceği hakkında bilcümle vatanperveranın, erbabı ilmü fennin müzaheret ve müşareketine müracaat etmiştim.

Gerek bazı zevattan aldığım tahrirî mütalâattan ve gerek halk ile müdavelei efkârdan çok istifade ettim. Nihayet 8 Nisan 1923 tarihinde, noktai nazarlarımı dokuz umde halinde tesbit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisinin intihabı esnasında neşir ve ilân ettiğim bu program, fırkamızın teşekkülüne esas olmuştur.

Bu program, bugüne kadar, icra ve intacettiğimiz esaslı bilcümle hususatı ihtiva ediyordu. Maahaza, programa ithal edilmemiş, mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ, cumhuriyetin ilânı, hilâfetin ilgası, Şer'iye Vekâletinin lâğvı, medreseler ve tekkelerin kaldı-

rılması, şapka iksası gibi...

Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden evvel, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti tesmime fırsat bulmalarını muvafık bulmadım. Çünkü, bu mesailin, zamanı münasibinde, hallolunabileceğinden ve milletin binnetice memnun olacağından katiyen emin idim.

Neşrettiğim programı, bir fırkai siyasiye için gayrikâfi, kısa bulanlar oldu. Halk Fırkasının programı yoktur dediler. Filhakika, umdeler namı altında malûm olan programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda, bir kitap, değildi. Fakat, esaslı ve amelî idi. Biz dahi, gayrikabili tatbik fikirleri, nazari birtakım teferruatı yaldızlıyarak, bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. *Milletin, maddi ve mânevi teceddüt ve inkişafatı yolunda, efal ve icraat ile akval ve nazariyata takaddüm etmeyi tercih ettik. Mamafih, "hâkimiyet milletindir", "Türkiye Büyük Millet Meclisinin haricinde hiçbir makam, mukadderatı milliyeye hâkim olamaz", "bilcümle kavaninin tanziminde, her nevi teşkilâtta, idarenin alelûmum teferruatında, terbiyei umumiyede, iktisadiyatta hâkimiyeti milliye esasatı dahilinde hareket olunacaktır", "saltanatın ilgası hakkındaki karar lâyetegayyer düsturdur"* gibi bilinmesi lâzımgelen mühim noktalar ve mahkemelerin ıslah olunacağı ve külliyatı kanuniyemizin ilmi hukukun tebligatına göre yeni baştan ıslah ve ikmal edileceği, âşar usulünün tebdiline,

millî bankaların tezyidi sermayesine, muhtacolduğumuz demiryollarının inşasına, tevhidi tedrisata derhal teşebbüsve hizmeti fiiliyei askeriye müddetinin tenkis edileceği, memleketin imarına çalışılacağı ve ilâ... gibi mühim ve müstacel ihtiyacat, umdelerden hariç kalmamıştı. Sulh hakkındaki noktai nazarımızın da: "Malî, iktisadi, idari istiklâlimizi behemehal temin şartiyle, sulhun iadesine çalışmak olduğunu" söyledik. Makamı hilâfetin, umum İslâma ait bir makam olabileceğini de işaret ettik.

Umdeler, "Halk Fırkası"nın teşekkülüne ve temini faaliyetine kâfi geldi. Fırkaya; unvanına, bilâhare "Cumhuriyet" kelimesi de ilâve olunarak, -malûm olduğu veçhile- "Cumhuriyet Halk Fırkası" tesmiyeolundu.

(*Nutuk*, ss. 718-719)

Nutuk'un başından beri, meclise egemen bir (tek-) partinin başında çalışmaktan sözeden Atatürk, I. Meclis'teki hizipler ve muhalefet deneyiminden sonra, bu düşüncesini uygulamaya koyuyor. Parti kurma kararını kendi başına veriyor ("Anadolu ve Rumeli Müdâfaai Hukuk Cemiyeti'ni siyasi bir partiye çevirmeye karar vermiştim" - s. 704); basın yoluyla bütün yurtseverlerin, ilim ve fen erbabının yardım ve katılımını da istiyor; "gerek bazı kişilerden aldığı yazılı görüşlerden ve gerek halk ile fikir alışverişinden çok yarar(lanarak)", parti programını saptıyor ("görüşlerimi dokuz umde (ilke)

halinde tesbit ettim". Bu hazırlıklar, bir danışma sürecinden çok, partiye kapsayıcı, bütün halkı ve aydınları içine alan bir kimlik verme girişimi olarak görülebilir. Programı da II. Meclis'in seçimi esnasında yayımlıyor ve ilan ediyor.

"Bu program, bugüne kadar uyguladığımız ve sonuçlandırdığımız esaslı bütün hususları içeriyordu" (baştan sona sapmazlık teması) ama; cumhuriyetin ilanı, hilafetin, Şeriye Vekaleti'nin, medreselerin, tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi (giydirilmesi) gibi önemli ve esaslı bazı meseleler henüz konmamıştı (zaman-zemin yöntemi). "Bu meseleleri programa ithal ederek, vaktinden önce, cahil ve mürtecilerin, bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun bulmadım. Çünkü, bu meselelerin, uygun zamanda, hallolunabileceğinden ve milletin sonuçta memnun olacağından kesinlikle emindim."

Atatürk, programı yetersiz ve kısa bulanlara karşı da, Türk siyasal kültürünün ve yaşamının en belirgin özelliklerinden biri haline gelmiş olan pragmatizm ve aksiyonculuk temasıyla cevap veriyor: "... ilkeler adı altında bilinen programımız, karşı çıkanların gördükleri ve bildikleri tarzda, bir kitap değildi. Fakat, esaslı ve pratik idi. Biz de, uygulanamaz düşünceleri, teorik birtakım ayrıntıları yaldızlayarak, bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. *Milletin, maddi ve manevi yenileşmesi ve gelişmesi yolunda eylemlere ve işlere,* sözlere ve teorilere göre öncelik vermeyi yeğledik."

Atatürk devam ediyor ve diyor ki, programda ulusal egemenlik, meclis üstünlüğü, hukukta, örgütlenme ve yönetimde, genel terbiyede ve iktisatta ulusal egemenlik esasına göre hareket edileceği gibi "bilinmesi gereken önemli noktalar" ile radikal (ve bilimsel) hukuk reformları, iktisadi kalkınma (âşar, milli bankaların sermayesi, demiryolları, bayındırlık), eğitim birliği, askerlik süresinin kısaltılması gibi "önemli ve

ivedi gereksinimlere" yer verdik.

Yukarıdaki paragraftaki sözler gerçekten de (C.)H.P.'nin bu ilk programının uygulamaya yönelik, radikal reformist ve kalkınmacı (developmantalist) bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Ama bu, işin bir yanıdır ve C.H.P. programının ve Kemalizm'in yalnızca ve yalnızca pragmatik ve non-ideolojik olduğunu iddia etmeye yetmez. Atatürk burada, bizim programımız "teorik ayrıntıları yaldızlayan bir kitap" değildi, "pratik" idi derken, esas olarak ütopik-teorik, kritik-teorik, saf-teorik bir program değildi demek istiyor; başka bir deyişle, "teorik-ideolojik" değil, "pragmatik-ideolojik" bir programdı demek istiyor. "Esaslı" idi ama aynı zamanda "pratik" (ameli) idi; hatta pratik-pragmatik yanı ağır basıyordu diyor.

Bu çok önemli temayı, Atatürk'ün siyasal ideolojisini (II. cilt) ve tek-partinin siyasal ideolojisini (III. cilt) inceleyeceğimiz ileriki ciltlere bırakmamız gerekiyor (çünkü yorum yöntemimiz, bu ciltte ancak *Nutuk*'taki malzeme kadar konuşmamızı gerektiriyor). Yalnızca şuna işaret edelim ki, Kemalizm'in, öteki sınıflarüstücü Bonapartist örnekler gibi, ayırdedici özelliklerinden biri de, teorik yalınlık ve netlikten doğası gereği sakınması ve bunu pragmatik aksiyonculuk adına yapmasıdır (bkz. II. ve III. ciltler).

Burada, yine geçerken, vurgulanması gereken bir başka nokta da kurulan partinin "halkçılık esasına dayalı" olarak nitelenmesidir. "Halkçılık" ilkesi, Atatürk'ün ve Kemalist tek-partinin siyasal ideolojisinin belirleyici kategorileri arasındadır - sonradan eklenen "cumhuriyetçilik"le birlikte partiye adını verecek kadar (yine bkz. II. ve III. ciltler).

1. Meclis'ten 2. Meclis'e

Rauf Bey nezdinde içtima eden Heyeti Vekileye, Meclisin tecdidini, Meclise teklif etmek lüzumundan bahsettim. Kısa bir münakaşadan sonra, Heyeti Vekile ile mutabık kaldık. Aynı gecede Meclisteki, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Grupu Heyeti İdaresini de Heyeti Vekile içtimaına davet ettim. Bu heyeti idare içinde teklifimi nabemahal bulup istiğrap edenler bulundu. Müzakere ve münakaşa ertesi güne kadar sürdü. Maahaza, bu heyetle de anlaştık. Ondan sonra derhal grup heyeti umumiyesini içtima ettirdim. Orada, memleketin vaziyeti umumiyesini, müstacelen görülmesi lâzım gelen millet işlerini izah ettim ve Meclisin artık bu vezaifi ifaya kabiliyeti kalmadığını ifade ve ispat eyliyerek Meclisten tecdidi ıntihaba karar vermesini talebetmek icabeylediğini bildirdim. Grup heyeti umumiyesi, beyanat ve izahatımı hüsnü telâkki eyledi. Bunun üzerine mesele, aynı günde, 1 Nisan 1923'te Meclise nakledildi. Yüz yirmi kadar âza, bir takrirle, Meclise; tecdidi intihap için bir teklifi kanuni takdim etti. Meclis, müttefikan "yeniden intihabat icrası karargir oldu" tarzında olan kanunu çıkardı.

Meclisin, bu kararı vermesi inkılâp tarihimizde mühim bir nokta teşkil eder. Çünkü, bu kararı vermekle, Meclis, kendinde hâsıl olan marazı itiraf ve bundan dolayı, millette hissedilen ıstırabı idrak etmiş olduğunu gösterdi.

Efendiler, Lausanne Konferansı 23 Nisan 1923 te tekrar içtima etti. Heyeti murahhasamız Lausanne'da tesisi sulha çalışırken, ben de, yeni intihabat ile meşgul oluyordum.

Yeni intihabata, malûm olan, umdelerimizi ilân ederek dahil olduk. Noktai nazarlarımızı kabul edip mebus olmak istiyen zevat, evvelâ, umdeleri kabul ettiğini ve noktai nazarda müşterek olduğunu bana bildiriyordu. Namzetleri tesbit ve zamanında Fırkamız namına, ben, ilân edecektim.

Bu tarzı iltizam etmiştim. Çünkü vukubulacak intihabatta, milleti iğfal ederek, muhtelif emellerle mebus olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, beyanat ve irşadatım kemali samimiyet ve itimatla karşılandı.

Bütün millet, ilân ettiğim umdeleri, tamamen benimsedi ve umdelere ve hattâ şahsıma muhalefet göstereceklerin, milletçe mebusluğa intihabına imkân kalmadığı anlaşıldı.

(*Nutuk*, ss. 728-729)

Daha önce de değinildiği üzere 1. Meclis'ten hoşnut olmayan Atatürk, "... Meclisin artık bu görevi yerine getirmeye yeteneği kalmadığını ifade ve ispat eyleyerek", meclis seçiminin yenilenmesi kararını "ittifakla" çıkartmayı sağlar. Atatürk'ün 1. Meclis hakkında kullandığı ifadeler hiç de iltifatkâr değildir: "... bu kararı vermekle, Meclis, kendinde meydana gelen hastalığı itiraf ... etmiş olduğunu gösterdi" ve hemen bir sayfa önce (s. 729) "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin ... gösterdiği karmakarışık ruh hali ...." vb.

1. Meclis'in kuruluşunu duyuran 19 Mart 1920 tarihli bildirgenin (*Nutuk,* ss. 421-422) 6. maddesinde "Bu meclis üyeliğine, her parti, grup ve dernek tarafından aday gösterilmesi caiz olduğu gibi her ferdin de bu kutsal savaşa fiilen katılmak için bağımsız olarak adaylığını istediği yerde ilana hakkı vardır" deniyordu. Oysa şimdi Atatürk'ün yaklaşımı tümüyle değişmiştir:

"Yeni seçimlere bilinen ilkelerimizi ilan ederek girdik. Görüşlerimizi kabul edip milletvekili olmak isteyen kişiler, önce, ilkeleri kabul ettiğini ve görüşte ortak olduğunu *bana* (abç) bildiriyordu. Adayları saptayacak ve zamanında Partimiz adına *ben* (abç) ilan edecektim.

Bu tarzı gerekli görmüştüm. Çünkü yapılacak seçimlerde, milleti iğfal edecek, çeşitli emellerle milletvekili olmaya çalışacakların çok olduğunu biliyordum. Memleketin her tarafında, demeçlerim ve yol göstermelerim tam bir içtenlik ve güvenle karşılandı.

Bütün millet, ilan ettiğim ilkeleri, tümüyle benimsedi ve ilkelere hatta şahsıma muhalefet göstereceklerin, milletçe milletvekilliğine seçilmesine imkan kalmadığı anlaşıldı."

Atatürk'ün 2. Meclis seçimlerinde "gerekli" görüp uyguladığını söylediği ve bundan böyle sistemleşecek olan "tarz" (Bkz. III. cilt) çok açıktır: Milletvekili olmak isteyen kişi, il-

keleri kabul ettiğini önce Atatürk'e ("bana") bildirecek (yani kişiye biat edecek), Atatürk bunları açıklayıp ilan edecektir. Çünkü "çeşitli (kötü) emeller" güderek "milleti iğfal edecek" bin bir çeşit adamdan Atatürk'ün milleti koruması gerekmektedir; o hem bir kurucudur (bâni) hem de bir koruyucudur (hâmi). Dış düşmanlardan halkı kurtaran kurtarıcı (halâskar), bu kez de onu iç düşmanlardan kurtarmalı, ona doğru yolu bizzat göstermelidir (mürşit). Karizmatik liderin otokratik iktidarının meşruiyet gerekçesi böylece imal edilmiş olmaktadır.

Sözkonusu olan model, kollektif liderliği değil tek-şefi olan bir parti olduğu gibi, şefin partisi de tekelci bir siyasal partidir: *Bütün millet,* Atatürk'ün ("benim") ilan ettiği *ilkeleri tümüyle* benimsemiştir ve ilkelere *hatta Atatürk'ün şahsına* (kendi söylüyor) *muhalefet göstereceklerin seçilmesine imkân kalmamıştır.* (abç) İdeolojik totaliteryenizmin, karizmatik liderin mutlak kişisel iktidarının, tek-parti tekelciliğinin, tarihî ve bilimsel literatürde bundan daha yalın öz-itiraflarına ve açıklayıcı örneklerine rastlamak kolay değildir. (Ama bütün bunlar için, asıl bkz. III ve IV. ciltler.) Şef ile millet arasındaki özdeşlik (özdeşlik iddiası) tamdır; bırakın çoğulcu bir partiler sistemini, şefin mutlak kontrolundaki kişisel aracı olan tek-parti bile, karizmatik liderle millet arasına giremez ve milleti iğfal edemez; çoğulculuk kandırıcıdır, bölücüdür.

Bu anlayış ve bu haleti ruhiye, tartışılmaz bir "cumhuriyetçi" olan Atatürk'ün cumhuriyetçiliğinin "nasıl bir cumhuriyetçilik?" olduğu konusunda çok önemli ipuçları vermektedir (ileriye bakınız).

2. Meclis ve Yine Muhalefet

Efendiler, resen harekette muvaffakıyet görmiyen bazı kimseler de, türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bulabilmişlerdir. Bunların mahiyetleri İkinci Meclis içtima ile vazifeye başladıktan sonra görülecektir.

....

Yeni intihapta, Fırkamız namına mebuslukları temin edilmiş olan birtakımları da Heyeti Vekile aleyhindeki cereyanları körükliyerek kendi maksatlarına göre istifade zeminleri hazırlamaya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların maksatları, heyeti umumiyeyi iğfal ederek, hükümete ve Meclise nafiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl olunuyordu.

....

Efendiler, yeni Meclis; ilk devrinde, muhalefeti hafi bir hizbi kalilin iğfalâtına düşmek vaziyetine mâruz bulundu. Fethi Bey ve rüfekası, vezaifi hükümeti sükûnetle ifa edemiyecek bir hale getirildi. Fethi Bey, bu halden, bana, defaatle şikâyet etti ve şahsan Heyeti Vekileden çekilmek istedi. Diğer vekiller de aynı suretle şikâyetlerde bulunuyorlardı.

Fenalık, hükümet teşkilinin, Meclis intiha-

biyle olmasında idi. Bu hakikatı çoktan görmüştüm.

Ben, Mecliste, hafi ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclisin mesaisinde hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve hükümet heyetinin intizamı mesaisinin her gün, esassız birtakım sebeplerle intizamsızlığına duçar edilmekte olduğuna kanaat getirdikten sonra, tatbikı için münasip zaman intizarında bulunduğum bir fikrin tatbikı anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu, itiraf etmeliyim. Buna nazaran şimdi vereceğim malûmat ve izahatı anlamak daha kolay olacaktır.

(*Nutuk*, ss. 749 ve 797-798)

Atatürk,' yukarıda anlattığı üzere milletvekili seçimini kontrol ettiği halde, "türlü riyakârlıklarla içimize girmek yolunu bula(rak)" meclise sızan muhalifler yüzünden II. Meclis'ten de hoşnut değildir. "İkinci Meclis toplanarak göreve başladıktan sonra", "mahiyetleri görülecek" olan "bunlar", "kendi başlarına harekette başarı görmeyen", onun için de biat etmiş gibi yapan ama etmeyenlerdir. (Zaten "... bazı seçim dairelerinde kendi başlarına girişimlerde bulunanlar da başarılı olamadılar" - s. 729).

"Yeni seçimde, *Partimiz namına milletvekillikleri sağlanmış olan* (abç) birtakımları(nın) .... maksatları(nın) genel kurulu iğfal ederek, hükümete ve Meclise etkili bir durum almak olduğu çıkarsanıyordu" paragrafında ise hem daha önceki sizi ben seçtirdim tavrının artık sizi ben seçtime dönüştüğü, hem de yine daha önceki muhalefet eşittir iğfal edicilik temasının tekrarlandığı görülüyor. Ayrıca, Atatürk açıkça belirtiyor ki: "Fenalık, hükümetin kuruluşunun, Meclis'in

seçmesiyle olmasında idi." Oysa hükümeti de bizzat belirlemek isteyen (meclis-hükümet-parti başkanı olarak) Atatürk, "... uygulanması için uygun zaman beklediğim bir düşüncenin uygulama anının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf etmeliyim" diyerek "zaman-zemin yöntemi"ni bir kez daha kullanacak ve bu işi Cumhuriyet Kanunu'yla birlikte halledecektir (ileriye bakınız). (O tarihe kadar yapacağı siyasi manevra için de bkz. ss. 799 ve 802.)

Atatürk'ün milletvekillerini parti adına bizzat seçmesinin gerekçesi aslında *Nutuk*'ta daha erken bir tarihten beri olgunlaşmaktadır (s. 502): "Bunun için millet, vekillerini seçerken, çok dikkatli ve kıskanç olmalıdır. Milletin hatadan korunması için tek sağlam çare, düşünceleri ve eylemleriyle güvenini kazanmış bir siyasi partinin seçimde millete yol göstermesidir." Dikkat edilsin: "partiler"in değil, "bir parti"nin. Ve, tabii, tek-partiden tek-şefe giden yol çok kısadır - milletvekillerinin seçiminde de, partinin üst yönetici kadrosu olan alt-şeflerin seçiminde de.

İsmet Paşa, bu telgrafıma cevap verdi.

İsmet Paşanın ıstırabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda, saffet ve samimiyetine ve bilhassa tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için aynen arz ediyorum:

Adet 338 Lausanne, 20 Temmuz 1923

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana merbutiyetimbir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim pek sevgili kardeşim, aziz Şefim.

İsmet

(Nutuk, s. 788)

Ali Fuat Paşa ile de kısa bir müdavelei efkâr yapıldı.

Fuat Paşa, bana, şöyle bir sual tevcih etti:

Senin, şimdi "apotr=apôtre"ların kimlerdir; bunu anlıyabilir miyiz?

Ben, bu sualden bir şey anlıyamadığımı söyledim.

Paşa, maksadını izah etti. O zaman, ben de, şu beyanatta bulundum:

Benim, "apotr"larım yoktur. Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, "apotr" onlardır.

(*Nutuk*, s. 794)

... itiraz etti. İsmet Paşanın, Başkumandanlık demek olan bu vaziyetine razı olamıyacağını söyledi. Vazifenin çok mühim ve nazik olduğunu ve benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve bitaraflığıma emniyet etmek muvafık olacağını söyledim. Kendisinin böyle bir iddiada bulunması münasip olmadığını da ilâve ettim.

....

İsmet Paşanın, gerek Erkânıharbiyei Umumiye Riyasetinde ve gerek bilâhare bilfiil Cephe Kumandanlığında gösterdiği liyakat ve fartı gayret kendisine tevcihi vazifede isabetimi fiilen ispat etmiş bulunduğu için millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı tamamen müsterihim.

(*Nutuk*, ss. 440-441)

Daha önce de değinildiği gibi karizmatik lider otoritesini herhangi bir dışsal kaynaktan değil, kendinden alır. İzleyicileri ve yardımcıları da ona biat ettikleri ölçüde ve onun saye-

sinde konum kazanırlar ve yerlerini korurlar. Burada karizmatik lider-altşefler kimyasının dikkat çekici birkaç örneğini görüyoruz.

Birinci metinde "ikinci adam", "tek adam"a "Hızır" gibi yetişen, "büyük işler yapmış *ve* yaptırmış" adam olduğunu söylüyor, bağlılığını yineliyor, onu hem yukarı koyuyor ("aziz şefim") hem de onunla yakınlaşıyor ve özdeşleşiyor ("pek sevgili kardeşim"). Ego ve ego-ideal ilişkisine güzel bir örnek. Tek adam, ikinci adamın bu hal ve davranışını hoşnutlukla onaylıyor, "temizlik ve içtenliğine *ve özellikle de* (abç) alçakgönüllülüğüne" değerli bir kanıt sayıyor. Tam olması gereken durum: Karizmatik lidere katıksız inanç ve saygı karşılığında onun güvenini ve ödülünü kazanma, ondan güç ve otorite alma.

İkinci metinde, karizmatik liderin bu lûtfuna erişemeyecek olan alt-şef adayları sorarlar, senin "havari"lerin kimlerdir diye. Yanıt çarpıcıdır: Benim havarilerim yoktur, milletin havarileri vardır. "Memleket ve millete kimler hizmet eder ve hizmet liyakat ve kudretini gösterir ise, havari onlardır." Sözde, kişisel havariler yoktur, milletin ve misyonun havarileri vardır; ama biliyoruz ki misyonu bilen ve bunu millete "uygulatacak" olan tek kişi vardır, hizmet liyakat ve kudretini takdir ve tasdik edecek merci de kendisidir. (Buradaki, nüanslarla sınırlı, özü değiştirmeyecek olan birkaç yorum varyasyonuna girmiyorum; asıl önemli olan, şefle altşefler arasındaki bu konuşmanın iki uçta da "havarilik" terimleriyle yapılıyor olmasıdır.)

Üçüncü metin, son söylediğimizin, bizzat karizmatik liderin ağzından ifadesidir: "Görevin çok önemli ve nazik olduğunu ve *benim bütün arkadaşlar hakkındaki vukufuma ve tarafsızlığıma güvenmenin uygun olacağını söyledim".* Her konuda olduğu gibi, kimlerin hangi işe ve konuma uygun oldu-

günu da vukufla bilen ve başka iddiaları uygun görmeyen kişi, karizmatik liderin kendisidir. Kişisel iktidarın temeli ve gerekçesi, kişisel vukuf ve üstün yetenektir. Böyle olunca da, karizmatik lider, elbette, uygun görevleri uygun kişilere verdiğinden, "millete karşı, orduya karşı ve tarihe karşı müsterih" olacaktır.

"Bu iki zatın birinden hükümette; diğerinden grupta yararlanmayı faydalı düşünmüştüm" (s. 631), "... Paşayı tercih etmiştim" (s. 440), "...Vekili olmasını münasip görmemiştim" (s. 797), "... seçilmesini tecviz etmiyordum" (s. 797), "... verdiğim rol" gibi, *Nutuk*'ta yer alan sayısız birinci tekil şahıslı ifadelerin hepsini bu kişisel iktidar ve karar alma anlayışı açısından değerlendirmek gerekir. Kurulların ve kuralların değil, kişinin yönetimi ve seçimi esastır; şef de, alt-şefler de (ve o dönemde millet de) bunu böyle görmektedir.

Tabii, bu modelde, şefin işi zordur; hata yapmamak, hatayı asgaride tutmak zorundadır; kararlarında ve seçimlerinde isabetsizlik, başarısızlığa yol açabilir, başarısızlık da meşruiyetini tehlikeye düşürebilir. Buna karşılık alt-şeflerin ve karizmatik liderin yönetim hiyerarşisindeki öteki görevlilerin işi çok daha kolaydır: Otoritelerini ya da meşru güçlerini doğrudan karizmatik liderden almaktadırlar, sırtlarını ona dayamışlardır, onunla özdeşleşme ve hiyerarşideki konumlarına göre değişen derecelerde psikolojik yakınlık içindedirler.

Bu da, ileride değineceğimiz üzere, Türk siyasal kültüründe, benzerlerinde de olduğu gibi, şefle özdeşleşmekten ibaret kalmaz; "şef ve ben" psikozu, hem siyasette hem yaşamın öbür alanlarında yeni uzantılar kazanıp "şef ve bana karşı ötekiler"e, "(şef-)ben ve ötekiler"e ve giderek "ben ve ötekiler"e dönüşür. Nasıl şefin psikozu da, "millet ve ben"den, "(millet) bana karşı muhalifler"e dönüşmüşse...

Yemek esnasında; *yarın cumhuriyet ilân edeceğiz!* dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakikadan itibaren, sureti hareket hakkında, kısa bir program tesbit ve arkadaşları tavzif ettim.

Tesbit ettiğim program ve verdiğim talimatın tatbikatını göreceksiniz!

Efendiler, görüyorsunuz ki, cumhuriyet ilânına karar vermek için Ankarada bulunan bütün arkadaşlarımı davete ve onlarla müzakere ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü, onların zaten ve tabiaten benimle bu hususta hemfikir olduklarına şüphe etmiyordum. Halbuki o esnada Ankarada bulunmıyan bazı zevat, salâhiyetleri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve rey ve muvafakatleri alınmadan, Cumhuriyetin ilân edilmiş olmasını vesilei iğbirar ve iftirak addettiler.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden beni terk ettiler. Yalnız İsmet Paşa, Çankayada misafir idi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun lâyihası müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Kânunu-

sani 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun şekli devleti tesbit eden maddelerini şu suretle tadil etmiştim: Birinci maddenin nihayetine "Türkiye Devletinin şekli hükümeti Cumhuriyettir" cümlesini ilâve ettim. Üçüncü maddeyi şu yolda tâdil ettim: "Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükümetin inkısam ettiği şuabatı idareyi İcra Vekilleri vasıtasiyle idare eder."

Bundan başka Teşkilâtı Esasiye Kanununun mevaddı esasiyesinin sekiz ve dokuzuncu maddeleri de tâdil ve tavzih olunarak şu maddeler yazıldı:

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru Türkiye Büyük Millet Meclisi heyeti umumiyesi tarafından ve kendi âzası meyanından bir intihap devresi için intihabolunur. Vazifei riyaset, yeni Reisicumhurun intihabına kadar devam eder. Tekrar intihabolunmak caizdir."

"Madde: - Türkiye Reisicumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclise ve Heyeti Vekileye riyaset eder."

"Madde: - Başvekil, Reisicumhur tarafından ve Meclis âzası meyanından intihabolunur. Diğer vekiller başvekil tarafından yine Meclis âzası arasından intihabolunduktan sonra heyeti umumiyesi Reisicumhur tarafından meclisin tasvibine arz olunur. Meclis hali içtimada değilse, keyfiyeti tasvip Meclisin içtimaına talik olunur."

Bu maddelere, encümen ve Mecliste, din ve

lisana ait malûmunuz olan bir madde de ilâve edilmiştir.

(*Nutuk*, ss. 803-804)

Cumhuriyeti resmen ilan etmenin "zaman-zemini" gelmiştir. Artık bir "milli sır" gibi saklanmasına gerek kalmamıştır. Zaten yemekte bulunanlar en yakın ve uysal alt-şeflerdir, Atatürk'ün fikrine elbette derhal katılacaklardır. Atatürk'ün "tesbit ettiği(m) program ve verdiği(m) talimat"ı yerine getireceklerin başındadırlar. Yoksa bu bir danışma toplantısı değildir. Ayrıca Atatürk, "Ankara'da bulunan bütün arkadaşları(nı) davete ve onlarla görüşme ve tartışmaya asla gerek ve gereksinim" duymamıştır, çünkü "onların zaten ve tabiaten (kendisiyle) bu hususta aynı düşüncede olduklarından kuşkusu yoktur". Karizmatik lider, bir "milli irade bulucusu" olduğu gibi, alt-şeflerin de ne düşündüğünü (ve ne düşünmeleri gerektiğini) bilmektedir. Onlar da zaten kendisi gibi düşündükleri için bulundukları yerlerdedirler. Böyle düşünmeyenlerin yolları ise ayrılmıştır veya ayrılacaktır.

(Atatürk'ün "tadil ettiğim" dediği 1921 Anayasası, Cumhuriyet'i ilan ettiği ve "hükümetin kurulma biçimi sorunu"nu çözdüğü bu 1923 değişikliği ve 1924 Anayasası için bkz. T. Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991. Atatürk'ün *Nutuk*'ta pek sözünü etmediği 1924 Anayasası'nın tek-parti döneminin fiili siyasi rejimiyle ilişkisi için bkz. III. ve IV. ciltler.)

"Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat ârasına, yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve cumhuriyet riyasetine yüz elli sekiz âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini intihabeylemişlerdir."

....

"Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümul hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intihabı hakikisine bir vesikai kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tavzih için encümeni mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devletinin; zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiîsi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin riyasetinde bulundurduğunuz arkadaşınıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşınıza, bu âciz arkadaşınıza tevcih ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göster-

mekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

"Efendiler, asırlardan beri şarkta mağdur ve mazlûm olan milletimiz; Türk milleti, hakikatte meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

"Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismiyle, cihanı medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu âsariyle ispat edecektir.

"Arkadaşlar, bu müessesei âliyeyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Âcizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbi liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, heyeti aliyenizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaheretinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma tevcih buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümidederim.

"Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine

çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmiyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır."

(*Nutuk*, ss. 813-815)

350 kişilik Meclis'te 158 oyla ittifakla Cumhurbaşkanlığına seçilen ve Meclis Başkanlığı ve Hükümet Başkanlığı'na böylece resmen Devlet Başkanlığı'nı da ekleyen Atatürk Meclis'e "kadirbilirliğinden dolayı" teşekkür ettikten sonra milleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ni yüceltmeye geçiyor (yukarıya da bkz.).

Milletin "son yıllarda" (kendi önderliğinde) gösterdiği kaabiliyet ve idraki hatırlattıktan sonra, yüksek vasıflarını "hükümetinin yeni ismiyle" çok daha kolay göstereceğini söylüyor. Son dört yıl içinde kazanılan zaferler büyüyerek sürecektir, yeter ki "yüksek heyetinizin şahsım hakkındaki teveccüh ve güveni... ve yardımı..." devam etsin. Gücünü konsolide eden karizmatik lider artık hem daha alçakgönüllü hem daha yüce gönüllüdür: "Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım. Milletin teveccühünü daima dayanak noktası sayarak hep beraber ileriye gideceğiz."

Ve "Türkiye Cumhuriyeti mutlu, başarılı ve utkulu olacaktır (yeni cumhurbaşkanının ve onunla yekvücut olacak millet meclisinin önderliğinde). Elbette, bu, Atatürk için yeni

bir proje değildir; o baştan beri şaşmadan bu amacın peşindedir. Buradaki, milletin "yetenek ve idrak"ini kanıtlaması (karizmatik liderin rehberliğinde) temasının *Nutuk*'taki ısrarlı "leitmotif"lerden biri olduğunu biliyoruz. Büyük Taarruz'dan önceki şu sözler sadece bir örnektir:

"... Milletin, hayat ve istiklâli için kalbinde... vicdanında belirmiş, gelişmiş, arzu ve emellerin güçlülüğüdür. Millet bu deruni arzusunu ne kadar kuvvetli gösterirse, bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse..." (s. 638).

Tabii, bunun için de, milletin yeteneğini keşfedecek, onun bilinci olacak, onun özgüvenini tazeleyecek bir şefe gereksinim vardır:

"Türkiye'nin rehber düşüncelerini büsbütün yeni bir imanla donatmak... Bütün millete ceyyit bir maneviyet vermek..." (s. 638).

Efendiler, saltanat devrinden, cumhuriyet devrine geçebilmek için, cümlenin malûmu olduğu veçhile, bir intikal devresi yaşadık. Bu devirde, iki fikir ve içtihat, birbiriyle mütemadiyen mücadele etti. O fikirlerden biri, saltanat devrinin idamesiydi. Bu fikrin taraftarları sarih idi. Diğer fikir, saltanat idaresine hitam vererek idarei cumhuriye tesis eylemekti. Bu bizim fikrimizdi. Biz fikrimizi, sarih söylemekte mahzur görüyorduk. Ancak noktai nazarımızın kabiliyeti tatbikiyesini mahfuz bulundurup zamanı münasibinde tatbik edebilmek için, saltanat taraftarlarının fikirlerini tatbik sahasından uzaklaştırmak mecburiyetinde idik. Yeni kanunlar yapıldıkça, bilhassa Teşkilâtı Esasiye Kanunu yapılırken, saltanat taraftarları, padişah ve halifenin hukuk ve salâhiyetinin tasrihinde ısrar ederlerdi. Biz, bunun zamanı gelmediğini veya lüzum olmadığını beyan ederek o ciheti meskût bırakmakta fayda görüyorduk.

İdarei devleti, cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde, her an cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeye çalışıyorduk.

Büyük Millet Meclisinden daha büyük makam olmadığını telkinde ısrar ederek saltanat ve hilâfet makamları olmaksızın, devleti idare etmek mümkün olduğunu ispat etmek lüzumlu idi.

Devlet reisliğinden bahsetmeksizin, onun vazifesini fiilen Meclis reisine gördürüyorduk.

Fiiliyatta, Meclisin reisi, reisisani idi. Hükümet vardı. Fakat "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" unvanını taşırdı. Kabine sistemine geçmekten içtinabediyorduk; çünkü derakap saltanatçılar, padişahın istimali salâhiyeti lüzumu ortaya atacaklardı.

İşte, intikal devresinin, bu mücadele safhalarında, bizim, kabul ettirmek mecburiyetinde bulunduğumuz, mutavassıt şekli, Büyük Millet Meclisi Hükümeti sistemini, haklı olarak natamam bulan, meşrutiyet şeklinin sarahaten ifadesini temine çalışan muhasımlarımız, bize itiraz ediyorlar, diyorlardı ki, bu yapmak istediğiniz şekli hükümet neye, hangi idareye benzer? Maksat ve hedefimizi söyletmek için tevcih olunan bu nevi suallere, biz de, zamanın icabına göre cevaplar vererek saltanatçıları iskât etmek zaruretinde idik.

(*Nutuk*, ss. 838-839)

Atatürk, *Nutuk*'unu muhalefetle kesin bir hesaplaşmayla bitirmeye girişmeden önce, siyasi projesinin ve yönteminin

bir özetini veriyor. Saltanatçılara (ve hilafetçilere) karşı cumhuriyetçilerin savaşımını ve ilerleme tarzını anlatıyor: "Biz düşüncemizi açık söylemekte sakınca görüyorduk"; "uygun zamanda uygulayabilmek için"; "Devlet reisliğinden bahsetmeksizin"; "Kabine sistemine geçmekten kaçınıyorduk"; "maksat ve hedefimizi söyletmek için yöneltilen bu tür sorulara, biz de, zamanın icabına göre cevaplar vererek..." (Atatürk'ün "zaman-zemin yöntemi" için başlara da bakınız.)

Buradaki diğer bir önemli nokta, Atatürk'ün "cumhuriyet"e hangi konnotasyonları yüklediği, ne gibi bir anlamlar kümesini düşündüğüdür. Daha önceki metinlerde de olduğu gibi, cumhuriyet: (1) monarşinin karşıtı olan bir hükümet biçimidir, (2) teokrasinin karşıtı olan bir hükümet biçimidir, (3) ulusal egemenliğe dayanan bir yönetim biçimidir, (4) Millet Meclisi'nin en büyük makam olduğu bir yönetim biçimidir. İlk iki anlam çok açıktır; son iki anlam problematiktir. Cumhuriyet ama "nasıl bir cumhuriyet" konusunda, kendi başlarına bir açıklayıcılık getirmezler. Ancak, *Nutuk*'un buraya kadar incelediğimiz kritik metinlerinde çok sayıda yeterli ipucu bulunmaktadır. Bunları III. ve IV. ciltlerde toparlayacağız. Şimdilik şu kadarını söylemekle yetinelim ki, Atatürk'ün kafasındaki cumhuriyet demokratik bir cumhuriyet ya da demokrasi anlamında cumhuriyet değildir (zaten *Nutuk*'ta bu sözcük geçmez; ögeleri de sayılmaz); millet, ulusal egemenlik, meclis, partiler, yöneticiler, muhalefet hakkındaki görüş ve tutumlarından çıkan net bilanço odur ki, bu cumhuriyet -adı tabii ki söylenmeksizin- Bonapartist ve plebisiter diktatoryal bir cumhuriyettir.

Vatan gazetesinin 5 Teşrinisani 1924 tarihli nüshasındaki, başmakalede, hükümeti tenkid edenler ve muhalif cephe gösterenler methü sena ve hükümet taraftarları takbih olunmaktadır. Başmuharrir "henüz ağzını açmıyan, münekkit namzetlerine karşı, her gün kulaktan kulağa yeni bir tecavüzkâr söz fısıldanıyor. Hükümetçi hizbe mensup kime tesadüf ederseniz o günün hafi emri yevmisinde mevcut sözleri aynen işitirsiniz" dedikten sonra sözlerini teyit için birtakım misaller sayıyor ve: "Körükörüne emre uymıyan, hakikati gören ve söylemekistiyen şahsiyetleri, iptidadan susturmak için her vasıtaya müracaat" ediyorlar ve: "Keyfî irade, hali tabiînin ve istikrarın fevkında, bir âmil mahiyetini muhafaza edecektir" diyor.

Efendiler, muharrir "hafi emri yevmî" ve "keyfî irade" tâbirleriyle, millete neyi haber vermek istiyordu? Hafi emri yevmiler veren, keyfî iradesini âmil kılan kimdi? Bu iphamlı tâbirleri kullanan sahibi makale, nihayet, bize, "iki tarafı, bitarafane, bir hakem haliyle çağırıp dinlemek, riyaseticümhurun en nazik ve mühim vazifesidir" nasihatini veriyor. Bu

vazifenin hemen yapılmasını istiyor ve çünkü "yarın pek geç olabilir!" diye tehdit ediyor.

Bir gün sonra, benim senebaşı nutkumdan bahseden aynı muharrir, "tenkid meyli gösteren en müstakil fikirli vatandaşları, zaman zaman, bertaraf etmeye çalışan inhisarcı bir siyasi sistem, inkişaf ve terakki için, kahredici, bir cehennem makamındadır." cümlesiyle takibettiğimiz sistem hakkında, pek haksız ve insafsız bir iftirada bulunuyor ve "meşum gidişin muayyen bir noktada tevkif edilmesi, yeni bir çığır açılması lâzımdır" diyerek, bize, tekrar vazifemizi ihtar ediyordu.

....

Tanin başmuharriri 4 Teşrinisani 1924 tarihinde, yazdığı "Ordu ve Siyaset" unvanlı bir başmakalede, şu mütalâatta bulunuyor: "Şekli hükümet cumhuriyettir. Fakat, hükümetin yalnız adını değiştirmek hiçbir fayda temin etmez. Asıl tebdil edilmesi icabeden nokta işin ruhudur, prensipleridir. Bugün Müttehidei Amerika istisna edilirse Amerikada yirmi kadar memleket vardır ki hepsinin ismi de cumhuriyettir. Hattâ hep zencilerden terekkübeden Haiti bile bir cumhuriyet idi. Fakat buralarda cumhuriyetin hükümeti mutlakadan farkı pek azdır. İrsî bir hükümdar yerine, zorla riyaseticümhura çıkmış bir mütegallibe görürüz. İşte bu kadar! Reisicümhur namını taşıyan müstebit, keyfemayeşa idarei hükümet eder. Bir hükümdarı mutlak gibi keyif ve hevesinden başka bir kanun tanımaz."

Tanin başmuharriri, bu Amerika cumhuriyetlerinden Şiliyi istisna ederek diğerleri için diyor ki: "Hiçbirisi, bugün, hakiki cumhuriyet namını taşımaya lâyık değildir. Çünkü demokrasiye... istinadetmiyorlar"; "cumhuriyet namı altında hükümeti mutlakaların, hükümferma olması, askerî rüesa yüzündendir."

Burada, bir an tevakkuf etmek isterim. Efendiler, bu makale, mebus olan kumandanların, mebusluktan istifaları üzerine ve o münasebetle yazılıyor. Fakat, öyle bir zamanda yazılıyor ki, ordularımızın müfettişleri, orduları terk edip hükümeti ıskat için Meclise gelmişlerdir ve bu muharrir, onların mevkii iktidara geçmek istemelerinin meşruiyetini ispat için, daha bir gün evvel, sütunlarca yazı yazmıştır. Cumhuriyetin hükümeti mutlakadan farksız olabileceğine misaller getiren ve buna sebep demokrasiye istinadetmemek olduğunu söyliyen muharrir, "hükümet fırkasının demokratlığı dudaklarındadır" diyen zattır. Bunun böyle olması "askerî rüesa yüzündendir" diyen zat, Türkiye Reisicümhurunun da rüesayi askeriyeden biri olduğunu bilen zattır. Bu zattır ki, rüesayı askeriyeden filân ve filânları; rüesayı askeriyeden olan Türk Reisicümhuru ve rüesayı askeriyeden olan Türk Başvekili ile karşı karşıya cephe aldırmak için hararetle çalışıyor ve sonra sevmediği tarafın yıkılmasını, millete lüzumlu gösterebilmek için, gûya, şayanı tetkik ve ibret misaller söylüyor ve "hangi general maiyetine daha çok âsi top-

lıyabilirse, riyaseticumhura o geçer" ve "ordu kumandanları, eşkıya reisleri birbirleriyle çarpışarak, riyaseticümhur mevkiini gaspediyorlar" diyor.

Efendiler, bu ve buna mümasil sözlerin, ne maksatla ve ne his ile yazıldığını, fark etmemek ve bu gibi neşriyatın Meclis âzasında ve efkârı umumiyede bırakacağı menfi ve muzır tesirleri anlamamak, mümkün değildi. Filhakika, bu ifsatkâr tesirat maatteessüf fiilî akislerini göstermiştir.

....

Halk Fırkasının demokratlığı dudaklarında olduğundan cumhuriyetin mutlakıyetten farksız olduğunu millete anlatmaya çalışan, bir zatın, bu safsatasının henüz okunmakta bulunduğu günlerde, mevkii iktidara geçirmek gayretinde bulunduğu generallerin, demokrasiden dahi istisnaları caiz olabileceği fikrini dermeyanetmesi, zannederim, dürüst insanlardan vâkı olabilecek hareketlerden değildir.

Efendiler, kin ve ihtiras, bir insanın dimağını ve vicdanını kararttığı zaman nasıl konuşur, buna bir misal ister misiniz?

İşte, buyurunuz, aynı muharririn, şu sözlerini dinleyiniz: 'Halk Fırkasının, İsmet Paşa Hükümetinin, memlekete arz ettiği çirkin çehre! İhtirasatı şahsiye peşinde bu kadar esir olan zimamdarlar, millî bir fırka vücuda getirmek, milleti temsil etmek iddiasına kalkamazlar."

"Ümidi istikbal ile pürgaleyan gençler, taze ve temiz canlarını feda ettiler: Memleketi kurtarmak için! Memleketi; şahıslarından ve ihtiraslarından başka birşey düşünmiyen politikacılarelinde oyuncak yapmak için değil."

Hakikatin zıddı kâmilini ifade eden bu, mugalâta ve safsata sahibi, bizim teşkil ettiğimiz fırkayı ve bizim hükümet teşkiline memur eylediğimiz İsmet Paşanın ve Hükümetinin, çehresini çirkin görüyor ve gösteriyor.

Efendiler, bizim çehremiz, her zaman, temiz ve pak idi ve daima temiz ve pak kalacaktır. Çehresi çirkin, vicdanı çirkinliklerle dolu olanlar, bizim, vatanperverane, vicdanperverane ve namuskârane harekâtımızı hasis ve çirkin ihtirasları yüzünden, çirkin göstermeye kalkışanlardır.

(*Nutuk*, ss. 874-5, 877-8, 881-2)

Burada, Atatürk'ü gücendiren ve öfkelendiren yazıların ve o günkü siyasal rejimin bir değerlendirmesine girmeyeceğiz (Bkz. III. ve IV. ciltler.). Bu noktada bizi ilgilendiren, Atatürk'ün, Meclis'teki muhalefetin "komplo"sunun (ss. 852, 856, 860, 889) basındaki işbirlikçi uzantıları olarak gördüğü yazı ve yayınlara karşı tepkisi ve yaklaşımı olacak.

Atatürk'ün, "körükörüne emre uymayan, gerçeği gören ve söylemek isteyen kişileri(n)", "keyfi irade" ile susturulduğu ve hükümet yandaşlarının "günlük gizli emir"lerle yönetildiği yakıştırmasında en çok kızdığı anlaşılan taraf, yaza-

rın "millete neyi haber vermek istiyor" olabileceğidir. Çünkü karizmatik lider eleştirilemez, ancak övülür ve sorgusuz sualsiz güvenilir, milletle arasına da kimse giremez. Atatürk, "eleştirme eğilimi gösteren en bağımsız düşünceli vatandaşları, zaman zaman, bertaraf etmeye çalışan tekelci bir siyasi sistem" yakıştırmasını ise "haksız ve insafsız bir iftira" olarak niteliyor, cepheden karşılamıyor.

Zaten daha söze girerken kızdığı, "hükümeti eleştirenler ve muhalif cephe gösterenler(in) övülmesi ve yüceltilmesi ve hükümet yandaşlarının beğenilmemesi"dir. Karizmatik lider psikozunun buna tahammülü yoktur, hele başarılar kazanmışsa ve gücünü konsolide etmişse, (ve, tabii, zaman-zemin yönteminin işlevi bitmiş, zamanı geçmişse). Karizmatik lider, kendisine "öğüt verilmesinden de hoşlanmaz, "tehdit" kabul eder; "vazifesinin hatırlatılması" da hoş karşılamaz.

Vatan gazetesindeki yazıya böylesi bir duygusal tepki gösteren Atatürk, *Tanin*'deki yazıya çok daha soğukkanlı ve usta bir karşılık veriyor. İmaları ve yakıştırmaları tersine çevirip, muhalif kumandanları tutan yazarın tutarsızlığını gösteriyor. Tabii, muhalif yayınların "Meclis üyelerinde ve kamuoyunda bırakacağı olumsuz ve zararlı etkileri" hatırlatmaktan da geri kalmıyor. Biliyoruz ki milletin yüksek çıkarını en iyi (ve yalnız) karizmatik şef (ve partisi) gözetir; muhalefet "iğfal etmek"le ve milli birliği bölmekle eşanlamlıdır. Şefin görevlerinden biri de, milleti muhalefetten korumaktır. Onun için de yazarın "bu safsatasının *henüz* (abç) okunmakta bulunduğu günler(i)" fazla uzatmamak ve basını da denetlemeye başlamak lâzımdır. (Takriri Sükun Kanunu'na, bu bakımdan da, az zaman kalmıştır.) Atatürk, bu bağlamda, muhalifler için hazır bulundurduğu, "idraksiz"den "hain"e kadar uzanan sıfatlar cephaneliğinden, "dürüst olmamayı", "kin ve ihtiras beslemeyi", "çehresi çirkin, vicdanı çirkin ol-

mayı" kullanmakla yetiniyor. (Buradaki güzellik-çirkinlik, temizlik-kirlilik söylemi de karizmatik liderin psikolojisinin tahlili açısından ilginç olabilir.)

Arz etmeliyim ki, mevzuubahs olan istizah, normal bir istizah değildi. Komplonun bir safhai mahsusası idi. Bu istizah sahnesinden sonradır ki, muhalifler maskelerini atmaya mecbur edildiler. Malûm olduğu veçhile "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" diye bir fırka teşkil ettiler. Bu fırkanın, gizli eller tarafından, çizilen programını da ortaya attılar.

"Cumhuriyet" kelimesini telâffuzdan dahi içtinabedenlerin, cumhuriyeti, doğduğu gün, boğmak istiyenlerin, teşkil ettikleri fırkaya "Cumhuriyet" ve hemde "Terakkiperver Cumhuriyet" unvanını vermeleri, nasıl ciddî ve ne dereceyekadar samimî telâkki olunabilir?

Rauf Bey ve arkadaşlarının teşkil ettikleri fırka, muhafazakâr unvanı altında meydana çıksaydı, belki mânası olurdu. Fakat, bizden daha ziyade cumhuriyetçi ve bizden daha ziyade terakkiperver olduklarını iddiaya kalkışmaları, bittabi doğru değildi.

"Fırka efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârdır" düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan, hüsnüniyete intizar olunabilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mütaassıpları, hurafeperestleri iğfal ederek hu-

susi maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? Türk milleti, asırlardan beri, nihayetsiz felâketlere, içinden çıkabilmek için, büyük fedakârlıklar istilzam eden, mülevves bataklıklara, hep bu bayrak gösterilerek sevk olunmamış mıydı?

Cumhuriyetçi ve terakkiperver olduklarını zannettirmek istiyenlerin; aynı bayrakla ortaya atılmaları, dinî taassubu galeyana getirerek, milleti, cumhuriyetin, terakki ve teceddüdün tamamen aleyhine teşvik etmek değil miydi? Yeni fırka, efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkârlık perdesi altında; biz hilâfeti tekrar isteriz; biz yeni kanunlar istemeyiz; bizce *Mecelle* kâfidir; medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler, biz sizi himaye edeceğiz; bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in fırkası hilâfeti lâğvetti. İslâmiyeti rahnedar ediyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecektir diye bağırmıyor muydu! Yeni fırkanın kullandığı formül, bu irticakârane feryatlarla dolu değildir denilebilir mi?

....

Efendiler, vakayi ve hâdisat dahi izhar ve ispat etti ki, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" programı en hain dimağların mahsulüdür; bu fırka, memlekettesuikastçilerin tahassungâhı, ümidi istinadı oldu; haricî düşmanların, yeni Türk Devletini, taze Türk Cumhuriyetini mahvetmeye mâtuf plânlarının sühuleti tatbikatına hizmete çalıştı.

....

Efendiler, yaptığımız inkılâbın vüsat ve azameti karşısında, eski hurafat ve müessesatın birer birer sukutunu gören mütaassıp ve irticakâr anasır, "efkâr ve itikadatı diniyeye hürmetkâr" olduğunu ilân eden bir fırkaya ve bahusus bu fırkanın içinde isimleri şöhret bulmuş zevata dört el ile sarılmaz mı? Yeni fırka yapan zevat bu hakikati müdrik değil midirler? O halde, ellerine aldıkları, din bayrağı ile, millet ve memleketi nereye götürmek istiyorlardı?

....

Ne oldu Efendiler?! Hükümet ve Meclis, fevkalâde tedbirler almaya lüzum gördü. Takriri Sükûn Kanununu çıkardı. İstiklâl Mahkemelerini faaliyete geçirdi. Ordunun sekiz, dokuz, seferber fırkasını, uzun müddet tedibata hasretti. "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" denilen muzır teşekkülü siyasiyi seddetti.

Netice, bittabi, cumhuriyetin muvaffakiyetiyle tecelli etti. Âsiler imha edildi. Fakat, cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun safahatı hitam bulduğunu kabul etmediler. Namerdane, son teşebbüse giriştiler. Bu teşebbüs İzmir suikasti suretinde tezahür etti. Cumhuriyet mahkemelerinin kahhar pençesi, bu defa da, cumhuriyeti, suikastçıların elinden kurtarmaya muvaffak oldu.

(*Nutuk*, ss. 889-891 ve 893-894)

Meclis'teki hizip ve gruplardan hazzetmeyen Atatürk, ilk örgütlü muhalefet partisine de iyi gözle bakmaz. Bunun bir nedeni, yeni partiyi cumhuriyet düşmanı, muhafazakâr, hatta gerici (ya da gericileri tahrik edici) bulması ise, bir nedeni de kurucularının, geçiş döneminin en önde gelen siyasi ve askeri kişileri olmasıdır. Bu partinin ardında "komplo" vardır, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası muhaliflerin "maskelerini atmaları"nın sonucudur, programı "gizli eller tarafından" çizilmiştir, "ciddi, samimi, iyi niyetli, dürüst" değildir, programı "en hain beyinlerin ürünü"dür, vb., vb...

Atatürk'ün tepkisinde iki itiraz içiçe geçmiş görünmektedir: (1) İdeolojik itiraz, (2) Kişisel itiraz.

Atatürk'ün bu fırkanın kurucularına saltanat ve özellikle hilafet konusunda aldıklarını düşündüğü tutumlardan dolayı kızgınlığını *Nutuk*'un sayfalarından biliyoruz. Kendilerine cumhuriyetçi ve terakkiperver demelerini de ikiyüzlü buluyor. Fırkanın kendini "dini düşünce ve inançlara saygılı" ilan etmesini ise tehlikeli görüyor: "Bu bayrak yüzyıllardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafeperestleri iğfal ederek özel amaçlar sağlamaya kalkışmış olanların taşıdığı bayrak değil miydi? Türk milleti, yüzyıllardan beri sonsuz felaketlere... hep bu bayrak gösterilerek yönlendirilmemiş miydi?" Dolayısıyla, iğfal edilebilen bir milleti, iğfalcilerden kurtarmak ve korumak bir kez daha karizmatik liderin görevi haline gelecektir. Çünkü bunların "dini taassubu galeyana getirerek", milleti, "cumhuriyetin, ilerlemenin ve yenileşmenin tamamen aleyhine teşvik" etmelerine izin verilemezdi.

Burada Atatürk'ün, çok yakında Cumhuriyet Halk Partisi'nin "6 Ok"u haline gelecek olan, en temel ilkelerinden bazılarının nasıl içiçe geçmiş bir bütün olduğunu görüyoruz. Atatürk'ün dünya görüşünde, teokratik monarşinin karşıtı olan "laik" "cumhuriyet"in saltanat ve hilafete dayalı üm-

metçi imparatorluğun karşıtı olan, ulusal egemenliğe dayalı ulus-devletin, "milliyetçi" halk hükümetinin, "ilerleme"nin birbirinden ayrılmaz ögeleri, ölçütleri, sıfatları olduğu çok açık. Atatürk'ün en başta ilan ettiği nihai hedef, büyük proje bu. İçtenlikle inandığı, kâh zaman-zemin yöntemiyle, kâh şiddet ya da şiddet tehdidiyle uygulamaya çalıştığı "inkılap" programı, karizmatik liderin kendine yaptığı görev çağrısı, yüklediği misyon bu.

Tarihin kaçınılmaz seyrinden ve milletin vicdanından çıkardığı bu yüksek görevi çerçeveleyen genel dünya görüşünün içi ise nasıl bir siyasi ideolojiyle doluyor, bunu incelememiz ilerledikçe göreceğiz (bkz. özellikle II. cilt); şimdi bu dünya görüşünü açan başka bazı sözlerine dönelim Atatürk'ün.

Yeni fırkanın, dinsel düşünce ve inançlara saygı perdesi altında,yeni kanunlar istemeyiz, hilafeti isteriz,dini kurumları (medreseler, tekkeler, cahil softalar, şeyhler, müritler) himaye edeceğiz, Mustafa Kemal'in fırkası sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek diye feryat ettiğini söyleyen Atatürk'ün "laiklik"ten, dar anlamında din ve devlet işlerinin ayrılmasını anlamak noktasında kalmadığını, dinin toplum yaşamındaki kültürel ve moral etkisinin kırılmasını da "inkılaplar"ın en önemli parçalarından biri saydığını, artık *Nutuk*'un bu son sayfalarından itibaren görmeye başlıyoruz. Çünkü laikliği, geniş anlamında, genel ve progresif bir tarih süreci, bir sekülarizasyon ve rasyonalizasyon süreci olarak görüyor; aydınlanmanın ve ilerlemenin önkoşulu sayıyor. "(K)utsal bir ülkünün belirmesi olan cumhuriyet yönetimine, çağdaş [illegible]keté karşı cehil ve taassup ve her türlü düşmanlık ayağa kalktığı zaman özellikle ilerlemeci ve cumhuriyetçi olanların yerine gerçek ilerlemeci ve cumhuriyetçilerin yanındır..." gibi ifadeler, bu yaklaşımının ipuçlarıdır. (Tabii, burada Atatürk'ün kutsal bir ülkü olan cumhuriyet ile çağdaş

(Batıcı) hareketi birleştiren ideolojik pozitivizminin izlerini de görüyoruz.)

Atatürk, ilkesel tepkinin yanısıra, karizmatik liderin psikolojisi gereği, sık sık kişisel tepkiler göstermekten de geri kalmıyor. Çünkü milleti iğfal edenler, şefin de düşmanıdırlar. "Meşru" muhalefet, hele böyle konularda, yoktur. Örgütlü muhalefet, hele partileşmiş muhalefet, bir karşı-devrim girişimidir, şefe (ve millete) suikast kalkışmasıdır. Yeni fırkanın tüzüğünü yapanlar "memlekete yönelik, şahıslarımıza yönelik suikastlerden habersiz kabul edilemezler" (s. 892). (Tabii, buradan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'yla İzmir Suikasti'ni birbirine bağlamaya geçilecektir.) Aynı şekilde: "... bu fırka, memlekette suikastçilerin sığındıkları kale, umut dayanağı oldu; dış düşmanların, yeni Türk Devletini, taze Türk Cumhuriyetini mahvetmeye yönelik planlarının kolay uygulanmasına hizmete çalıştı." (Dikkat edilsin, "alet oldu" bile denmiyor, "hizmete çalıştı" deniyor.)

Atatürk'ün muhalif basın hakkındaki suçlaması, muhalif parti hakkındaki suçlaması kadar acımasız değil ama, millet ile şef arasına girdiği için yine de ağır:

"Acaba, bu yazıları yazmış olan kişi, gerçekten o gün, böyle mi hissediyordu? Yoksa, bu manasız sözleri, milleti aleyhimize tahrik için bile bile mi yazıyordu? İster öyle ve ister böyle olsun, her ikisi de doğru değildi. Bu tür kalem sahipleri, cumhuriyete fenalık etmişlerdir." (s. 888)

Sonuçta, muhalefet ve "âsiler" aynı potaya konacak, "asiler imha" edilirken, muhalefet de susturulacaktır. Takriri Sükun Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri ile, "(o)rdunun sekiz, dokuz, seferber fırkası" isyancıları yola getirirken ("tedibat"), "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası denilen zararlı siyasi oluşum"un da önüne set çekilecektir ("seddetti"). Cumhuriyet düşmanlarının büyük komplosunun son "namerda-

ne" girişimi olan İzmir Suikasti'nde de, Cumhuriyet mahkemelerinin "kahredici pençesi" yine cumhuriyeti suikastçilerin elinden kurtaracaktır.

Muhterem Efendiler, ciddî icabat üzerine, hükümetçe fevkalâde tedbirler alınması lüzumuna dair ilk izharı kanaat ettiğimiz zaman, bunu hüsnü telâkki etmiyenler vardı.

Takriri Sükûn Kanununu ve İstiklâl Mahkemelerini, vasıtai istibdat olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri telkine çalışanlar oldu.

Şüphe yok ki, zaman ve vakayi, bu şayanı nefret fikri telkine çalışanları, elbette hacil mevkie düşürmüştür.

Biz, fevkalâde ittihaz olunan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun fevkine çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık; bilâkis, memlekette sükûn ve asayiş tesisi için tatbik ettik; devletin hayat ve istiklâlini, temin için kullandık. Biz, o tedbirleri, milletin medeni ve içtimai inkişafında istifadeli kıldık.

Efendiler, aldığımız fevkalâde tedbirlerin tatbikına lüzum kalmadığı görüldükçe, onların tatbikından sarfınazar edilmekte tereddüt gösterilmemiştir. Nitekim, İstiklâl Mahkemeleri, zamanında tatili faaliyet eyledikleri gibi, Takriri Sükûn Kanunu da, müddeti meriyeti

hitamında, tekrar Büyük Millet Meclisinin huzuru tetkikine arz olundu. Meclis, kanunun bir müddet daha idamei meriyetini lüzumlu görmüş ise, elbette, bu; millet ve cumhuriyetin âli menfaatleri icabı olduğundandır; Meclisi Âlinin bu kararı, bize, vasıtai istibdat vermek maksadına mâtuf tasavvur olunabilir mi?

Efendiler, Takriri Sükûn Kanununun cari ve İstiklâl Mahkemelerinin hali faaliyette bulunduğu müddet zarfında, yapılan işleri, göz önüne getirecek olursanız; Meclisin ve milletin emniyet ve itimadının, tamamen mahalline masruf olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Memlekette ika edilen, büyük isyan ve suikastler bertaraf edilerek, temin olunan asayiş ve huzur, elbette, umumca mucibi memnuniyet olmuştur.

Efendiler, milletimizin başında, cehil, gaflet ve taassubun ve terakki ve temeddün düşmanlığının, alâmeti farikası gibi telâkki olunan fesi atarak onun yerine bütün medeni âlemce serpuş olarak kullanılan şapkayı giymek ve bu suretle, Türk milletinin, medeni hayatı içtimaiyeden, zihniyet itibariyle de, hiçbir farkı olmadığını göstermek bir lâzime idi. Bunu, Takriri Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat, bunda, kanunun meriyeti de, sühuletbahş oldu denirse, bu, çok doğrudur.

....

Efendiler, tekke ve zaviyelerle, türbelerin

seddi ve alelûmum tarikatlerle şeyhlik, derviş-lik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve ilâ... gibi birtakım unvanların men ve ilgası da Takriri Sükûn Kanunu devrinde yapılmıştır. Bu hususiaki icraat ve tatbikat, heyeti içtimaiyemizin, hurafeperest, iptidai bir kavim olmadığını göstermek noktai nazarından, ne kadar elzem idi; bu, takdir olunur.

Birtakım şeyhlerin, dedelerin, seyyitlerin, çelebilerin, babaların, emîrlerin arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara tâli ve hayatlarını emniyet eden insanlardan mürekkep bir kütleye, medeni bir millet nazariyle bakılabilir mi? Milletimizi, yanlış mânada gösterebilen ve asırlarca göstermiş olan bu gibi anasır ve müessesat, yeni Türkiye Devletinde, Türk Cumhuriyetinde idame edilmeli miydi? Buna atfı ehemmiyetetmemek, terakki ve teceddüt namına, en büyük ve gayrikabili telâfi hata olmaz mıydı? İşte, biz, Takriri Sükûn Kanununun meriyetinden istifade ettik ise, bu tarihî hatayı irtikâbetmemek için; milletimizin nasiyesini olduğu gibi açık ve pak göstermek için; milletimizin müta-assıp ve Kurunu Vustai zihniyette olmadığını ispat etmek için istifade ettik.

Efendiler, milletimizin içtimai, iktisadi, hulâsa bilcümle medeni muamelât ve münasebatında feyizli neticelerin zamini olan yeni kanunlarımız da... Hürriyeti nisvanı temin ve hayatı aileyi tarsin eden Kanunu Medeni de

bu bahsettiğimiz devrede vücuda getirilmiştir. *Binaenaleyh, biz her vasıtadan, yalnız ve ancak, bir noktai nazardan istifade ederiz. O noktai nazar şudur: Türk milletini, medeni cihanda, lâyık olduğu mevkie is'adetmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade takviye etmek... ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek...*

(*Nutuk*, ss. 894-895 ve 896-897)

Atatürk, inkılapların gerçekleştirilebilmesi için alınan olağanüstü önlemleri iyi karşılamayan, keyfi ve baskıcı yönetim aracı olarak kullanılacağını söyleyenleri, "bu nefret edilen düşünceyi telkine çalışanlar" diye niteledikten sonra, bu önlemlerin gerekçesini açıklamaya özen gösteriyor. Olağanüstü ama kanuni olan bu önlemleri kanunun üstüne çıkmak için araç olarak kullanmadıklarını; tersine ülkede huzur, güvenlik ve düzen kurmak için, devletin hayat ve bağımsızlığını sağlamak için, milletin medeni ve toplumsal gelişmesi için kullandıklarını belirtiyor.

Burada da karizmatik liderin kişisel-siyasal motifleri ile kamusal-inkılapçı misyonu yine içiçedir. Bunun, siyasal rejimin niteliğini etkileyen yanlarını daha sonraki ciltlere bırakarak, burada esas olarak ikinci unsur üzerinde duracağız.

"(M)illetimizin başında cehil, gaflet ve taassubun (bilgisizlik, aymazlık ve bağnazlık) ve ilerleme ve uygarlaşma (terakki ve temeddün) düşmanlığının ayırdedici özelliği gibi görülen fesi atarak onun yerine bütün uygar dünyaca (Batı) başlık olarak kullanılan şapkayı giymek"; "... tekke ve zavi-

yelerle türbelerin önüne set çekilmesi ve bütün tarikatlerle şeyhlik, dervişlik, müritlik, çelebilik, falcılık, büyücülük ve türbedarlık ve ilâ... gibi birtakım unvanların yasaklanması ve kaldırılması"; bütün bunlar zaten yapılacaktı, olağanüstü önlemler sayesinde daha da kolay yapıldı diyor Atatürk.

Yöntemini şu an için bir yana bırakırsak, Atatürk'ün gerçekleştirmeye çalıştığını söylediği, içten inandığı, "büyük dönüşüm" budur: "... toplumumuzun hurafeci, ilkel bir kavim olmadığını göstermek" (daha doğrusu onu böyle olmaktan çıkarmak). Çünkü din adamlarının (şeyh, dede, seyyit, çelebi, baba, emîr) "arkasından sürüklenen ve falcılara, büyücülere, üfürükçülere, nüshacılara bağlı ve hayatlarını emniyet eden insanlardan meydan agelmiş bir kütleye, uygar bir ulus gözüyle bakıla(maz)." "(M)illetimizin toplumsal, ekonomik, özetle bütün işlerinde ve ilişkilerinde feyizli sonuçlar yaratan yeni kanunlarımız da ... kadınların özgürlüğünü ve aile hayatını sağlamlaştıran Medeni Kanun da" bu dönemde ve olağanüstü önlemler sırasında gerçekleştirilmiştir. Yukarıda da sözünü ettiğimiz laiklikleşme - sekülarizasyon - rasyonalizasyon süreci içindedir ki, toplum ilerleyecek, yenileşecek, çağdaşlaşacak, uygarlaşacak, Batılı'laşacaktır. Atatürk'ün büyük siyasal-toplumsal projesi budur. Onu gerçekleştirmek için olağanüstü önlemlere başvurmasaydı, "tarihi bir hata işlemiş" olurdu; milletin "bağnaz ve ortaçağ zihniyetinde olmadığını" kanıtlayamazdı. Karizmatik liderin, otoriter yöntemlerine gösterdiği meşruiyet gerekçesi budur. Daha dar anlamda kendi siyasal-kişisel amaçlarını da, bu büyük siyasal-toplumsal dava içinde eritmesi de karizmatik liderin bireysel psikolojisi açısından tutarlıdır.

Türk milletinin cumhuriyet yönetimi içinde çağdaşlaşarak (laikleşerek) uygar dünyadaki yerini alması - herhalde Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, İnkılapçılık ilkelerini

bağlayan cümle bu civarda bir şey olmalıdır; Atatürk'ün dünya görüşü, tarih felsefesi ve genel siyaset anlayışı ve büyük projesi budur. (Öteki iki "ok", Halkçılık ve Devletçilik, daha çok, Atatürk'ün dar anlamda siyasal ideolojisine ilişkin ögelerdir - Bkz. II. cilt.) Bu projeyi gerçekleştirmek için de *her araçtan yararlanır,* ama *yalnız ve ancak* bu projeyi gerçekleştirme amacıyla. "Amaç, aracı haklı kılar" felsefesinin, dikkatle kayda bağlanmış bir örneği...

Eserin Gençliğe Emanet Edilmesi

Muhterem Efendiler, sizi, günlerce işgal eden, uzun ve teferruatlı beyanatım, en nihayet, mazi olmuş bir devrin hikâyesidir. Bunda, milletim için ve müstakbel evlâtlarımız için dikkat ve teyakkuzu davet edebilecek, bazı noktalar, tebarüz ettirebilmişsem, kendimi bahtiyar addedeceğim.

Efendiler, bu beyanatımla, millî hayatı hitam bulmuş farz edilen büyük bir milletin; istiklâlini nasıl kazandığını ve ilim ve fennin en son esaslarına müstenit, millî ve asri bir devleti, nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım.

Bugün vâsıl olduğumuz netice, asırlardan beri çekilen millî musibetlerin intibahı ve bu aziz vatanın, her köşesini sulayan kanların bedelidir.

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni, bu hazineden, mahrum etmek istiyecek, dahilî ve haricî,

bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmiyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın, bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde, iktidara sahibolanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini, müstevlilerin siyasi emelleriyle tevhidedebilirler. Millet, fakrü zaruret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı. İşte; bu ahval ve şerait içinde dahi, vazifen: Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır! Muhtacolduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda, mevcuttur!

(*Nutuk*, ss. 897-898)

Çağdaş Türkiye'nin en önemli düşünürü, siyasal-sosyal teorisyeni Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*'nı şöyle bitiriyordu:

Ey, bugünün Türk genci! Bütün bu işlerin yapılması, yüzyıllardan beri seni bekliyor.

Çağdaş Türkiye'nin en önemli eylem adamı, siyasi ideologu ve reformcusu Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*'u şu sözlerle bitiriyor:

Bu neticeyi, Türk gençliğine emanet ediyorum.

Gökalp'teki göreve çağrı, Atatürk'te, bekçiliğe çağrıya dönüşmüştür. Çünkü görev başarılmıştır, artık sonuçlarının korunması gerekmektedir.

"Bugün ulaştığımız sonuç", "milli hayatı bitmiş varsayılan büyük bir milletin, bağımsızlığını kazan(ması) ve bilim ve fennin en son esaslarına dayalı, ulusal ve çağdaş bir devleti (cumhuriyeti), kur(ması)"dır. Türk gençliğine emanet edilen, bu sonuçtur.

Sonuç kesindir; *Nutuk* "en nihayet, mazi olmuş bir dönemin öyküsü"dür. Mutlu sonu, bağımsızlığı ve cumhuriyeti, "kurtarıcı" ve "kurucu"nun eserini, dış ve iç düşmanlara karşı, korumak ve gerekirse yeniden kurtarmak gençliğin birinci görevi olmalıdır. Karizmatik lider her ne kadar gençliği yeni ve daha ileri götürücü görevlere çağırmıyor, bitmiş bir eseri korumaya çağırıyorsa da; bunu, hiç değilse bu bağlamda, kapalı bir sistem çağrışımıyla okumamak gerekir - bağımsızlık ve cumhuriyet asgarî, gerekli koşullardır. "Damarlarındaki asil kanı" da ırkî ve fizyolojik bir milliyetçilik çağrışımıyla değil, karizmatik liderin millete özgüven ve güçlü kimlik duygusu aşılamak isteyen hitabet sembolizmlerinden biri olarak okumak yerinde olacaktır.

"Gençliğe Hitabe"nin geri kalanında ise, Atatürk'ün ken-

di mücadelesinin koşullarını ve kararlılığını bir kez daha hatırlattığı açıktır.

SONUÇ

"Nutuk"ta Söylenen

Yukarıda yapılan basit *Nutuk* "okuma"sının tam anlamıyla bir "metin incelemesi" olmadığını belirterek başlayalım. *Nutuk* metni, daha doğrusu *Nutuk*'un "kritik metinleri", Atatürk'ün tarihsel ve toplumsal ortamı ile kişiliğinin ve tüm görüşlerinin/eserinin bütünlüğü bağlamında değerlendirilmedi; incelenen metinlerde bile yazarın sözlerinin ardında duran amaçların, altında yatan anlam katlarının, aralarındaki tutarlılık ve tutarsızlıkların derinlemesine bir çözümlemesine girişilmedi. Yapılan iş, çok büyük ölçüde, bizzat yazarı/hatibi tarafından "Nutuk"ta "söylenen"in ne olduğunun saptanmasına çalışmak oldu. Bir bakıma, yalnızca bir "birinci derece hermenötik" egzersizi yapıldı; ikinci derece yorumlara girişilmedi. Atatürk'ün söylediklerinin ne anlama geldiği (gelmesi gerektiği) yolunda derinlemesine ve etraflı yorumlara gidilmedi; metin yorumu asgaride tutularak, metnin ne dediğinin gösterilmesiyle yetinildi. Ayrıca, metin ne diyorsa ve öznel niyetini/amacını nasıl belirtiyorsa, bunlar öylece, veri olarak, kabul edildi. Şöyle denmek isteniyor olsa gerek ya da böyle deniyor ama ardındaki amaç/niyet aslında o değildir, budur türünden müdahaleler yapılmadı. "Basit okuma"dan kasdim budur.

Bu yaklaşımı seçişimin iki nedeni var. Birincisi, *Nutuk*, Giriş'te belirttiğim üzere dört ciltte tamamlanacak bir incelemenin yeterli malzemesinin ancak bir bölümünü oluşturuyor. *Nutuk*'ta Atatürk'ün dünya görüşü, tarih felsefesi, genel

siyaset anlayışı ve yöntemi, bir de bazı siyasi konulara (millet meclisi, muhalefet, reformlar gibi) ilişkin kısmi düşünceleri var ama; daha dar anlamda siyasi ideolojisi için *Söylev ve Demeçler*'ini (II. Cilt), eserinin bütünlüğü için de "Tek-Parti Döneminin Siyasi İdeolojisi"ni (III. Cilt) ve "Kemalist Rejim ve Reformlar"ı (IV. Cilt) beklememiz gerekiyor. Atatürk'ün ve Kemalizm'in bütünsel bir değerlendirmesini, ancak bütün bu malzemeyi de dikkate aldıktan sonra yapabileceğimiz içindir ki, *Nutuk*'un bu noktada bir "ikinci derece yorumu"na girmeyi zamansız saydım ve "Nutuk'ta Söylenen"i saptamakla yetindim.

Bu kadarının bile, "malumu ilan" ve tekrardan ibaret olmadığı görülecektir sanıyorum. *Nutuk*'un, birçok başka belge gibi, bilimsel - objektif demeyeyim ama, ciddi ve kritik bir okumasının yapılmadığını biliyoruz. Duygusal, törensel, edebi ve seçmeci göndermeler ve alıntılardan öteye gidilmediğini, *Nutuk*'un asıl önemli siyasi mesajının ve muradının, bilgi sosyolojisi ya da arkeolojisi açısından incelenebilecek nedenlerle, örtülü kaldığını en azından ben düşünüyorum. Oysa *Nutuk,* Türk siyasal kültürünün son derece önemli ve açık seçik bir belgesi. *"Nutuk"*ta söylenen" de önemli, bu kültüre *Nutuk'tan* kalan da önemli. Temsil ettiği siyasal kültür öğeleriyle de, soktuğu ve yarattığı siyasal kültür öğeleriyle de.

İkinci nedeni de hemen kısaca söyleyeyim. *Nutuk* metni, ne yapmak ve söylemek istediğini bilen bir siyasal ideolog ve eylem adamının ve usta bir hatibin eseri. Anlaşılmak için, zaten fazla yorum müdahalesi ve zahmeti gerektirmeyen bir metin.

Tabii, bu çalışmada yapılan *Nutuk* okumasının en doğru, en yetkin okuma olduğunu da iddia edecek değilim. Elbette olabildiğince doğru olmasına çalıştım ama; bunun, ileride yapılacak daha hassas, daha derin okuma ve yorumlara birkaç

ipucu daha vermesi (ama artık sezgisel, kanısal düzeyde değil, orijinal metnin kendisinden çıkan), konuya "atacılık"ı aşan bir bakış açısı getirmesinden daha fazla bir beklentim yok. İnsan ve toplum bilimlerinde şaşmaz doğrular yoktur, görece isabetler ve isabetsizlikler vardır.

O halde "Nutuk'ta söylenen" ya da "Nutuk'tan çıkan" nedir? (Biraz önce söylediklerimizin ışığında bu ikisinin birbirine çok yakın olduğunu hatırlatarak, gereksiz yinelemelerden ve pedantizmden olabildiğince sakınmaya çalışarak ve zaten II. Bölüm'deki başlıkların herbirinin epey kendini açıklayıcı olduğunu da düşünerek şunları söyleyebiliriz sanıyorum (isteyen II. Bölüm'deki malzemenin daha tüketici bir envanterini kendisi için yapabilir):

Atatürk'ün Liderlik Anlayışı: Atatürk tarihi büyük adamların (kendisinin) yaptığına inanan, yüksek misyonunu milletten (kendisinden) alan, milleti (kendisini) koruyan ve yücelten, meşruiyetini herhangi bir somut kurul ve kollektiviteden değil soyut bir milletten (kendisinden) alan, en üstün yetenekli şefin (kendisinin) otoritesini ve yetkilerini, kararını ve yönetimini, kurulların, kanunların, meclislerin üstünde gören tipik bir karizmatik liderdir; kahramanlığa inanan ve kahramanların doğal hakları olduğunu ve meşru tapınılma taleplerinin yerine getirilmesi gerektiğini düşünen bir karizmatik liderdir. "Karizmatik lider"in sosyal bilimler literatüründeki tanımını (ve tarihteki benzerlerinin özelliklerini) çok dikkate değer bir biçimde taşıyan, söyleyen, içselleştirmiş bir karizmatik liderdir. Birçok bakımlardan da daha güçlü, daha başarılı ve daha "olumlu" bir örnektir. Ayrıca, paternalist, patriyarkalist, otokratik ve elitisttir.

O, kurtarandır (halaskâr), koruyandır (hâmi), kurandır (bâni), yetiştirendir (mürebbi), yol gösterendir (mürşit), denetleyendir (vasi), önder olandır (pişüva), layık olandır (liya-

katli), şaşmaz olandır (layetezelzel), baş-başkandır (reis), havarileri olandır, tekdir ("Ben"), en büyük babadır (Atatürk). Daha sonra izleyicileri ve toplum tarafından Atatürk'e yakıştırılacak -çoğu resmen ve yaygın olarak- olan bu yüceltici, ululayıcı sıfatların hepsinin zaten *Nutuk*'ta açık ya da dolaylı ve örtük, Atatürk'ün öz yakıştırmaları olarak kendileri ve tanımları, izleri ve gerekçeleri vardır.

Çok ilginçtir ki, çağdaşlaşmakta ve batılılaşmakta olan bir toplumun (ya da siyasal sınıfın) ve bu sürecin mimarlığını yapma misyonunu yüklenmiş bir siyasi liderin söyleminde, siyasal kültürün çok önemli bir parçası olarak, Osmani-İslami bir sultanist ve patrimonyalist vokabüler, bir semboller dağarcığı, siyasal sistem ve davranış normları son derece ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Ve ne kadar paradoksaldır ki, toplum ve siyasetin çağdaşlaşması ve rasyonelleşmesi amaç edinilirken, siyasal-kültürel liderin konumu ve özellikleri, son derece geleneksel, dinsel, anti-demokratik sıfat ve kategorilerle kavramlaştırılmakta ve terimlendirilmektedir. Bir bakıma her şey çağdaşlaşırken, liderlik kurumu çağdışı kalmaktadır - veya modern, otoriter, anti-demokratik boyutlar kazanmaktadır. (Tabii, çağdaşlaştırıcı reformların ancak diktatoryal yapılar ve yöntemlerle yapılabileceği yolundaki ortodoksiyi, reformların kazanımlarını ve kullanılan yöntemlerin bedelini ancak bundan sonraki ciltlerde ele alabileceğiz.)

Atatürk'ün Siyaset Anlayışı: Atatürk, demokratik, danışmacı, çoğulcu kollektif siyaset yapmaya inanmaz; grup-parti-meclis gibi siyasal kurulların kararalma mekanizmaları değil, karizmatik liderin-siyasi şefin iradesinin ve kararlarının sorgusuz sualsiz onaylayıcı ve uygulayıcıları olmaları gerektiğini düşünür; tüm kurullar, alt-şefler ve izleyiciler (hatta millet), karizmatik liderin mutlak yönetiminin "araç"ları ve

"nesne"leri oldukları ölçüde vardırlar, kendi geçerli otorite ve meşruiyet kaynakları ve temelleri yoktur, şefin, "sizi ben seçtirdim", "benim sayemde varsınız" tutumunun bir türevidirler; kurullar ve başka kişiler şef ile millet arasına giremezler. Çünkü millet için en iyi olanı yalnız şef bilir ve millete - ilerlemesi için- o uygulatır.

Şef, her zaman için manevi ve maddi, titüler-resmi ve kurumsal-fiili başkanlık konum ve yetkilerini kendinde toplamalıdır. Güçler birliğinin mümkün olan en geniş kapsamıyla, siyasal erklerin hepsinin başında bulunmalı, başkanı olmalıdır. Kendi grubu-partisi içinde "ittifak"tan daha zayıf bir irade gücü olamayacağı gibi, başka grup ve partilerin muhalefetine de yer yoktur. Milli birliği ve selameti ancak şef (ve partisi) temin ve temsil eder; şefe (şahsına ve partisine) muhalefet, millete, milletin yüksek çkarlarına ve devlete muhalefetle eşanlamlıdır; millete idraksizce "fenalık" etmekten kötü niyetle "ihanet" etmeye kadar gider.

Muhalefet -ve son tahlilde-particilik, bölücülük (tefrikacılık) demektir. Şefin partisinin meclis grubuyla çakışan bir millet meclisi, karizmatik liderin cevaz verebileceği tek nondiktatoryal siyasal biçimsel kurumdur: Tek-şef, tek-parti, tek-parti-meclisi: Atatürk'ün *Nutuk*'tan çıkan kollektif-kurumsal siyaset anlayışı budur. Bunun içinde çoğulculuğa ve katılımcılığa yer yoktur - bunlar, tek kelimeyle meşru değildir. Çünkü "ötekiler"in yalnız fikirleri yanlış değildir, niyetleri de kötü ve zararlıdır.

Atatürk'ün Amacı ve Yöntemi: Atatürk'ün amacı, bağımsız bir ulusal devlet ve yeni bir siyasi rejim kurmaktır. Çok uluslu teokratik monarşinin yerine Türkler'in laik cumhuriyetini kurmaktır. Cumhuriyet, saltanatın karşıtı olan, ulusal egemenliğe dayalı, halk hükümeti demektir. Bunun "nasıl bir cumhuriyet?" olduğu konusunda *Nutuk*'ta, yer yer işaret

ettiğimiz, birçok ipucu vardır. (Ama Atatürk'ün ve partisinin siyasal ideolojisini tam olarak gösteren ikinci ve üçüncü ciltler ile Kemalist rejimin sistem özelliklerini tam olarak gösteren IV. cildi beklemek gerekiyor, "nasıl bir cumhuriyet?" sorusunun yeterli bir yanıtını verebilmek için.) Burada şunu not edelim ki, bu, demokratik bir "cumhuriyetçilik" (CHP'nin 1. Ok'u) demek değildir; Bonapartist ve plebisiter bir cumhuriyettir.

Nutuk'taki "milliyetçilik" (CHP'nin 2. Ok'u), esas olarak kültürel ve territoryal bir milliyetçiliktir, duygusaldır, ılımlıdır, saldırgan ve yayılmacı bir siyasi program değildir. Karizmatik liderin, ulusal kalkınma dinamizmi sağlamak için gerekli gördüğü bir kimlik tazeleme ve özgüven aşılama amacıyla yer yer yücelttiği bir soyut millet kavramı, milli cevher ve vasıflar, şoven ve zenofobik değil, defansiftir.

Nutuk'taki *laiklik* (CHP'nin 5. Ok'u), Atatürk'ün ileride iyice belirginleşecek laiklik anlayışının her üç katına ilişkin ipuçları taşımaktadır: (1) Din ve devlet ilişkisinin ayrı olması (siyasal laiklik), (2) dinsel kurumların toplum yaşamındaki varlıklarına son verilmesi (toplumsal laiklik), (3) dinsel düşünüşün yerini giderek bilimsel düşüncenin alması (kültürel laiklik). Özetle, dar anlamda laikliğin ötesinde daha geniş bir sekülarizasyon ve rasyonelleşme süreci.

"Halkçılık" ve "devletçilik" (CHP'nin 3. ve 4. Ok'ları) konusunda *Nutuk*'ta henüz pek bir şey yoktur; bunlar daha ileride belirginleşecektir. CHP'nin 6. Ok'u olan "inkılapçılık" ise *Nutuk*'ta Atatürk'ün tasarladığı reformlar listesi olarak büyük ölçüde vardır ya da haber verilmektedir. En büyük siyasal inkılaplar olan Cumhuriyet (başta saltanatın kaldırılması) ve Laiklik (başta hilafetin kaldırılması) zaten gerçekleştirilmiştir -"Gençliğe Hitabe"deki "bitmiş eser" motifini hatırlayalım-; öteki hukuki ve kültürel inkılapların çoğu da

Nutuk'un son sayfalarında sayılmaktadır ya da haber verilmektedir. Hepsi birden "çağdaşlaşma" (önemli ölçüde "Batılılaşma"yla örtüşmek üzere) inkılabını/dönüşümünü oluşturacaktır.

Bu inkılapları ya da büyük dönüşümü gerçekleştiren karizmatik liderin yöntemi de *Nutuk'tan* çıkan en açık anlamlar arasındadır. Bu inkılaplar belli, somut toplumsal güçlerin gelişim-açılım sürecinin ve kollektif siyasal aksiyonun sonucu değil, karizmatik liderin tarihin genel seyrinden ve soyut bir milletten aldığı/çıkarsadığı bir yüce misyonunun çağrısına uyarak herkese/millete kendi iradesiyle uygulattığı bir projedir. Uygulama ve uygulatma yöntemi de genelde uzlaşmacı, tedrici ve temkinli ("milli sır" ve zaman-zemin yöntemi), gerektiğinde (ve zaman-zemin uygun olduğunda) şiddet veya şiddet tehdidi kullanmaya dayalıdır. Her halükârda pragmatiktir. En üstün kanun, karizmatik liderin iradesidir; demokratik-parlamenter prosedürler, kanunlar ve kurallar, lider aksine karar verirse, hükümsüzdür. Çünkü millet için en ve tek doğru ilerleme, dönüşme yolunu o bilir, başkaları ve kurullar değil.

İşte, "Nutuk'ta Söylenen" / "Nutuk'tan Çıkan", aşağı yukarı budur. Bu savlar, temalar, anlayışlar, Atatürk'ün hem kendine malettiği, onlar yardımıyla kendini anlattığı, hem de genel siyaset ve yaşam doğruları olarak evrenselleştirdiği kategoriler, düşüncelerdir. Atatürk'ün bir karizmatik lider psikolojisiyle/psikozuyla içselleştirdiği, savunduğu ve empoze etmeye çalıştığı görüşler bunlardır.

"Nutuk" ve Siyasal Kültür

Bunlar aynı zamanda, tek parti döneminin siyasal kültürünün ve siyasal ideolojisinin de öğeleridir. Karizmatik lide-

rin hem biçimlendirdiği hem de onun böylece biçimlendirmesine ihtiyaç duyan ve bunu benimseyen bir toplumun siyasal kültürünün öğeleridir. Atatürk'ün, önce Kemalist siyasal ideolojinin, sonra tek-parti dönemi Türkiye'sinin siyasal kültürünün ne kadarını *yarattığı* (ki, Atatürk'ün kendi iddiası budur), ne kadarını *temsil ettiği* (ki, gerçek, belli ölçüde budur), ampirik olarak ölçülüp biçilmeye pek yatkın bir konu değildir. Ama bu soru, örneğin 1920'ler Türkiye'si için sorulduğunda, doğruya yakın bir yanıt bulmak için çok da sancı çekmeye gerek yoktur: Zaman ve mekan birliği ve yakınlığı, karizmatik şef sisteminin doğası ve tanımı gereği, "yaratıcılık-temsilcilik" sorununun öyle büyük bir ikilem olmadığının, bu iki faktörün büyük ölçüde örtüştüğünün (tam çakışmasa da) söylenebilmesine imkan vermektedir: Şef-millet özdeşliği, yalnızca bir siyasal meşruiyet miti ve karizmatik liderin öznel psikolojisi/psikozu değil, aynı zamanda sosyolojik bir durum, toplumların bunalım dönemlerinde görülebilen bir kollektif psikoloji, toplumsal haleti ruhiyedir. Şefin millete ihtiyacı vardır, milletin de şefe. Ve bunu en iyi bilenlerden biri de şefin ta kendisidir. Toplumun geleneksel siyasal kültürünü değerlendirmeye, temsil etmeye, kullanmaya, bunu yaparken de uygunsuz düşmeyecek katkılarda bulunmaya çalışacaktır. "Yaptığım, kurduğum" dediği şeylerin çoğu (ya da önemli bir bölümü) zaten "milletin vicdanında" saklı duran şeylerdir.

Tabii, Atatürk'ün görüşlerinin, 1950 sonrası Kemalizmler ve bugünkü Türk siyasal kültürü ile ne kadar örtüştüğü sorusuna cevap vermek, bunu değerlendirmek, zaman-mekan uzaklığı ve mesafenin açılmış olması nedeniyle aynı derecede kolay değildir. Siyasal kültürün ölçülmesi her zaman teorik ve teknik problemler arzetmiştir ama, çağdaş ve güncel Türk siyasal kültürünün dikkatli ve açık düşünceli göz-

lemcilerinin hiç değilse bir bölümü, *Nutuk*'tan gelen (orada ifade edilen) temaların, normların, eğilimlerin, çok ciddi bir oranının ya aynen ya da değişen derecelerde kırılıp bükülerek günümüze kadar ulaştığını, yansıdığını teslim edeceklerdir. "Nutuk'tan kalan"ının az olmadığını göreceklerdir.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken bazı ayrımlar var. Daha doğrusu önce analitik olarak ayrıştırılıp ondan sonra tekrar birleştirilmesi gereken birkaç olgu/anlam katı var. Atatürk ve Kemalist ideoloji, çağdaş Türkiye'nin siyasal kültürünü, resmi ve egemen ideoloji olarak, birinci derecede belirlemiştir. Peki, Atatürk ve Kemalist ideoloji kendi doğumları sırasında ve ömürleri boyunca mutlak birer bağımsız değişken midir, yoksa kendileri de birer "belirlenen" midir? Ya da ne ölçüde birer "belirleyici" ve "yaratıcı", ne ölçüde birer "belirlenen" ve "temsilci"dirler? Böylece konan sorunun geçerli yanıtı herhalde ne bunların birer "deus ex machina" olduğu, ne de salt toplumsal koşulların bir ürünü olduğudur. Gerçekçi yanıt, herhalde ikisi arasında, ama dönemin özellikleri dikkate alındığında, belirleyiciliğin, belirlenenlikten daha ağır bastığı yolunda olacaktır. Atatürk ve Kemalizm, toplumun belli bir bunalım ve anomi döneminde ortaya çıkan, varolan geleneksel siyasal kültürden beslenen ve yararlanan, ona cevap veren, onun ihtiyacını gideren, ama ona yeni ve yenilikçi öğeler ve boyutlar ekleyen, dağınık eğilimleri toparlayıp belli bir doğrultu ve bütünlük kazandıran etmenlerdir. "Temsilci" olmaktan çok bir sentez müdahalesidirler.

Daha somut bir koyuşla, Atatürk ve Kemalizm, esas olarak Osmanlı siyasal kültürünün bir ürünü değildir; ondan da yararlanan, öğeler alan, ama esas olarak yeni, belli türde bir batılı sentezdir. (Bunun tam ne olduğunu ileriki ciltlerde ele almaya çalışacağız.) Atatürk ve Kemalizm, bu anlamda belirleyicidir, başlatıcıdır, çağdaş Türk siyasal kültürünün

aldığı ve koruduğu biçimden sorumludur.

Sorumluluk derken, tarihsel-nedensel olarak sorumludur demek istiyorum; moral bir sorumluluğu kasdetmiyorum. Atatürk ve Kemalistler, belli bir tarih döneminin, belli toplumsal-siyasal koşulların aktörüdürler. İdeolojileri de ona göredir. Onların ideolojisini aynen ya da büyük ölçüde sürdürmek -belli bir zaman-mekan uzaklığından sonra ve buna rağmen-, daha sonraki kuşakların iradi seçimidir, moral sorumluluğu da kendilerine aittir. Atatürk'ü ve Kemalistler'i kendi koşulları içinde anlamak ve değerlendirmek (olumlayarak-eleştirerek) başka şeydir; çeyrek yüzyıl, yarım yüzyıl sonra aynen onlar gibi düşünmek ve davranmak başka şeydir. Atatürk ve Kemalistler, kuşaklar boyu bunu öğretmiş ve telkin etmiş olsa bile.

Çok somut iki örnek alalım. Atatürk ve Kemalistler, katıksız cumhuriyetçidirler. Cumhuriyeti yerleştirme onuruna sahiptirler. Ama bu cumhuriyetin bir yarısı eksiktir; bu, demokratik bir cumhuriyet değildir. Ama hâlâ mı antidemokratik cumhuriyetçi olunmalıdır? Ya da yeni kuşaklara hâlâ o cumhuriyetin demokratik olduğu mu öğretilmelidir?

İkincisi, Atatürk otokratik bir karizmatik liderdir. Kendi psikolojisi ve felsefesi budur. Bununla döneminin, toplumunun (ya da siyasi sınıfının) gereksinimlerine yanıt vermiştir. Bunu izleyicilerine, gençliğe ve geleceğin toplumuna bir genel doğru ve erdem olarak telkin de etmiştir. Bunu böylece "anlama"nm ötesinde, bir toplum kırk yıl sonra, altmış yıl sonra hâlâ "atacı" olmaya devam ederse, artık bu dahi karizmatik liderin eseri olamaz, toplumun kendi sorunu ve sorumluluğudur.

Sorun diyorum, çünkü Atatürkçülük/Kemalizm, çağdaş Türkiye'de, çok önemli bir tarihi-siyasi kişiye, bir ulusal kahramana gösterilen (ve gösterilmesi gereken) saygının, duygu-

sal bağlılığın ve makûl sembolizmlerin çok ötesinde bir kişi kültü, bir kahramana tapınma olgusudur. Bazı yönleriyle değil, sorgusuz sualsiz her yönüyle bir yüceltme kültürü ve düşünme biçimidir. Bunun böyle olması ise Atatürk'ün vebali değildir. O, kendi yaşadığı dönemde bunu teşvik etmiş ve sağlamıştır ama, karizmatik liderlik tutkusu -hem kişide, hem toplumda- konjonktürel bir sosyolojik olgudur, geçici bir haleti ruhiyedir. Oysa, "atacılık", bütün içerdikleriyle, kişiötesi bir siyasal kültür özelliği, hem de çok belirleyici, kalıcı bir psikolojik-siyasal öge haline gelmiştir. Sorun da buradadır: "Atacılık"ın, demokrasinin, demokratik kişiliğin gelişmesini engelleyen yanları az değildir.

Karizmatik liderin ve bu siyasal-sosyolojik olgunun çeşitli özelliklerine yukarıda değinmiştik. Burada karizmatik liderciliğin ve onun had safhası olan "atacılık"ın, süren bir haleti ruhiye, kalıcı bir siyasal kültür ögesi olarak da bazı özelliklerine işaret edelim. Karizmatik lider, kendinden başka kimseyi yeterli ve liyakatli görmez; farklı görüş sahiplerini ve muhaliflerini de, yalnız kendisine değil millete de fenalık ve ihanet eden kişiler/kuruluşlar olarak görür. Şefin tanımladığı milli çıkar bütünlüğünü sorgulayan her şey yıkıcılıktır; muhalif partiler bölünme (tefrika) yaratır. Çoğulculuğa yer yoktur.

Şefin, "ben ve millet" psikozu, alt-şeflerde ve izleyicilerde, giderek de "atacılık"ı benimseyen bütün bireylerde bilinçli, yarı-bilinçli, bilinçsiz bir "şef ve ben", özellikle şefin ölümünden sonra da bir "ben ve ötekiler" psikozuna dönüşür. (Buradaki "ben", "atasının gerçek mirasçısı", tek "küçük ata" ile özdeştir.) Bir ego-ideal olarak kendini atayla özdeşleştiren "ben", atadan (ve kendinden) başka kimseyi beğenmez, kimseye meşru bir alan tanımaz. En azından içinden böyle düşünür. Yalnızca "şefim, müdürüm, başkanım, komuta-

nım" dediği otorite figürlerine saygı duyar, genel ve içten bir insan saygısı zayıftır. Karizmatik liderciliğin atacılığa dönüşmesi, otoriter siyasal kültürü ve otoriter siyasal kişiliği müzminleştirir.

Bu durum iki taraflı kesen bir bıçaktır. Bir yandan toplumda bir şefler hiyerarşisi oluşmuştur. Şef, alt-şefler, alt-alt şefler, bir altına/ astına göre şef olan bir sürü küçük şefler silsilesi ortaya çıkar. Her şef, bir üstüyle özdeşleşerek, ona sığınarak, astlarına hükmeder, "kafalar ezer", "kafalar koparır"; hep vesayet eder, ama bu sürekli vesayetçilik, reşit olmadığı iddia edilenlerin hiç rüşt kazanamamalarına yol açar; kronik bir "büyüyememe" ve "eşitleşememe" durumu yaratır.

Öbür yandan büyüyemeyenler yalnızca vesayet edilenler değildir; vesayet edenler de büyüyemezler. Ata'nın gerçek oğlu olma yarışı sürer gider; sübyan rekabeti bir hayat ve siyaset tarzı haline gelir. Ego-ideal hep bir "kişi" olarak kalır; daha soyut, evrensel, olgun, demokratik "normlar" haline gelemez. Bir altına/astına hükmeden kişi, kendi de sonuna kadar "Sıfır nedir? Sizin yanınızda ben, atam!" katında kalır.

Ata'nın düşüncesizce, irrasyonelce yüceltilen tüm özellikleri, toplumda başka genel doğruların, normların yerleşmesine izin vermez. Yalnız atayı ve kendini büyümseme, genel olarak insanlara saygıyı ortadan kaldırmakla kalmaz, kurallara, özellikle demokratik kurallara saygının yerleşmesini de önler. "Kuralların yönetimi"ne, hukuk devletine gidilemez; "kişilerin yönetimi"nin hükmü sürer gider. "Ata"yla özdeşleşen ama aynı zamanda onun yanında ezik ve küçük kalan egolar, yalnız astlara karşı güçlüdür; ama bunların kendileri de, gelişmesi tevkif edilmiş egolardır. Güvensiz, dolayısıyla başkalarına saygısızdırlar; Ata'nın kişisel özelliklerinden başka erdemlere, gayri şahsi normlara ulaşamazlar. Böyle

normlar, onlar için tehdit oluşturur. Karizmatik liderciliğin vahim bir paradoksu da budur: Lider büyüdükçe, büyütüldükçe, bireyler (ve toplum) küçülmüştür, ya da büyüyememiş çocuk olarak kalmıştır.

Karizmatik lider, bunalımlı ve anomik bir ortamda, özgüveni ve hırsıyla hem kendine meydan bulmuştur, hem de topluma güven ve cesaret vermiştir. Karizmayı bir türlü aşamayan, üstelik onu atacılığa çeviren toplumun önünde ise üç seçenek vardır: (1) Yerinde sayacaktır, (2) Freud antropolojisindeki gibi babayı öldürecektir, (3) en iyisi, saygılı bir olgunlukla babayı ait olduğu yere oturtacak, onu aşacaktır.

Bu küçük cildi bitirirken bir kez daha belirteyim: Asıl sorun Kemal/Atatürk değil, Kemalizm/Atatürkçülük'tür. Konunun kişisel boyutu değil; siyasal, sosyolojik, sosyal psikolojik boyutudur. Karizmatik-Bonapartist liderin kendisi değil, atacılığı ve otoriter liderciliği yaratan ve yaşatmayı sürdüren toplumsal koşullar ve siyasal kültürdür.

Konu, psikoloji ve siyasal biyografi disiplinlerinin de konusudur, ama daha önemlisi, siyasal-sosyal teorinin konusudur. Ya da benim daha önemli saydığım ve ilgilendiğim yanı budur; öbür yanlarına ilgi duyacakların da önemli katkılarda bulunmalarını sağlayacak ve birincil önemdeki çekirdeğin etrafını örecek, konunun ikincil yanlarını ayrıntılarda irdeleyerek tablonun tamamlanmasına yarayacak malzeme fazlasıyla mevcuttur.

Bir tarihsel kişiyi ve kadroyu, toplumsal ve siyasal koşulları içinde anlamak, olumlu yanlarıyla eksik ve tartışmalı yanlarını ayrıştırarak her birinin hakkını vermek başka bir şeydir; bir tarih döneminin kişilerini, ideoloji ve rejimini bütünüyle idealize ederek fetişleştirmek ve yeni kuşaklara hikâyenin tamamını anlatmamak başka şeydir. Hele bir "kişi kültü"ne yaslanmak, onu dokunulmazlaştırmak ve hele hele

tek ve tekçi bir siyasal ideolojinin sınıfsal işlevselliği yüzünden ülkede demokratik hukuk devletinin gelişmesini bilerekbilmeden erteleyegelmek bambaşka bir şeydir.

Artık Türkiye'de yerleşmeye başlaması gereken anlayış, Kurtuluş Savaşı'nı yönetmiş ve önemli reformlar gerçekleştirmiş bir siyasal liderin hakkını vermek ve yerini belirlemek şartıyla, "kuralların yönetimi"nin "kişilerin yönetimi"nden üstün olduğu ilkesinin demokratik hukuk devletinin özünü oluşturduğudur.

Taha Parla

TÜRKİYE'DE SİYASAL KÜLTÜRÜN RESMÎ KAYNAKLARI

CİLT 1
Atatürk'ün *Nutuk*'u

CİLT 2
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri

CİLT 3
Tek-Parti İdeolojisi

CİLT 4
Kemalist Rejim ve Reformlar

CİLT 5
Belgeler

İLETİŞİM YAYINLARI 140 • ARAŞTIRMA-İNCELEME 28 • ISBN 975-470-145-8 (Tk.No.) / ISBN 975-470-146-6 (1. Cilt)